

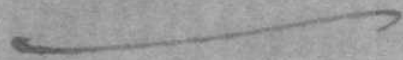
1. 2. 3. 4. 5.

+

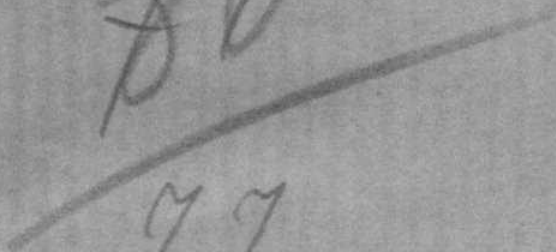
+

1000

M. B. A. 37

~~80~~

77

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΙΘ. 51

~~77~~ Μ. Β. Αρ. 37

ΔΟΥΚΗΣ ΔΑΡΑΣ

ΥΠΟ

Δ. ΒΙΚΕΛΑ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΒΔΟΜΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ 'ΕΣΤΙΑΣ.,

44 — 'Εν ὁδῷ Σταδίου — 44

1920

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν κάτωθι ὑπογραφήν
τοῦ Γραμματέως τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν
Ἑλληνικῶν Γραμμάτων θεωρεῖται κλεψίτυπον.

Α. Β. Γ. Δ. Ε. Ζ. Η. Θ. Ι. Κ. Λ. Μ. Ν. Ξ. Ο. Π. Ρ. Σ. Τ. Υ. Φ. Χ. Ψ. Ω. Α. Β. Γ. Δ. Ε. Ζ. Η. Θ. Ι. Κ. Λ. Μ. Ν. Ξ. Ο. Π. Ρ. Σ. Τ. Υ. Φ. Χ. Ψ. Ω.

Ο πεπαιδευμένος και φιλογενής συγγραφεὺς τοῦ Λουκῆ Λάρα, προαιρούμενος νὰ συντελέσῃ τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰς τὸ ἐθνικὸν ἔργον τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ἐδωρήσατο εἰς αὐτὸν τὸ ἀξιόλογον τοῦτο πόνημά του, διατηρήσας ἐξυτῷ μόνον τὴν μετ' εἰκονογραφιῶν ἔκδοσιν.

Ὁ Σύλλογος εὐγνωμόνως ἀπεδέξατο τὸ μικρὸν τοῦτο φιλοπόνημα, ἐν ᾧ μετ' ἐπιτυχίας εἰκονίζεται ἐν τῶν ἐπεισοδίων τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ὅπως τὸ ἐθνικὸν διήγημα τοῦ κυρίου Βικέλα ὑπῆρξεν ἀντάξιον τῆς ὑποθέσεως μαρτυρεῖ, παρὰ τὴν ὁμόφωνον γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ, καὶ ἡ ἐκτίμησις, ἣς ἔτυχε παρὰ τοῖς ἀλλοδαποῖς, μεταφρασθὲν μέχρι τοῦδε εἰς πολλὰς τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν.

Ἐπιθυμῶν δὲ ὁ Σύλλογος νὰ συντελέσῃ τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰς τὴν προαίρεσιν τοῦ δωρητοῦ καὶ ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν ζήτησιν τοῦ βιβλίου ἐπεχείρησε τρεῖς ἀλλεπαλλήλους αὐτοῦ ἔκδόσεις, ἐχορήγησε δὲ τὸ δικαίωμα τῆς 5ης, 6ης καὶ 7ης ἐκδόσεως εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ Βιβλιοπωλείου τῆς «Ἐστίας» κ. Δ. Ἰ. Κολλάρον, ἀναλαβόντα τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διατιμήσῃ τὸ βιβλίον ὅσον οἶόν τε εὐθηνότερον διὰ τὴν εὐρυτέραν αὐτοῦ διάδοσιν.

Οἱ διαβιώσαντες ἐν Ἀγγλίᾳ ὁμογενεῖς θ' ἀναγνω-
ρίσωσιν εὐκόλως τὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λουκῆ Λάρα
ὑποκρυπτόμενον Χῖον. Συχνάκις ἤκουσα αὐτὸν διη-
γούμενον τῆς νεότητός του τὰς δοκιμασίας. Περὶ τὰ
τέλη τοῦ βίου του ἐπεχειρίσθη κατὰ προτροπὴν μου
νὰ γράψῃ ἰδιοχείρως τὰς ἀναμνήσεις του, ὅτε δὲ πρό-
τινων ἐτῶν ἀπεβίωσεν, ἀνευρέθη μεταξὺ τῶν ἐγγρά-
φων του τὸ χειρόγραφον, ὑπὸ ταινίαν φέρουσαν τὸ
ὄνομά μου. Ἐκδίδων αὐτὸ σήμερον εὐχομαι, ὅπως ἀ-
ναγνωσθῆ παρ' ἄλλων μεθ' ὅσου ἐγὼ ἐνδιαφέροντος ἤ-
κουον τὰς προφορικὰς τοῦ γέροντος διηγήσεις.

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

ΛΟΥΚΗΣ ΛΑΡΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1821 εὕρισκόμεν ἰς Σμύρνην. Ἦμην τότε εἰκοσαετῆς σχεδόν. Πρὸ ἑπτὰ ἤδη ἐτῶν ὁ διδάσκαλός μου, Παππᾶ Φλούτης, Θεὸς συγχωρέσοι τον, εἶχε βεβαιώσει τὸν πατέρα μου, ὅτι ἔμαθα πλέον ὅσα γράμματα ἀρκοῦν εἰς ἄνθρωπον μέλλοντα νὰ μετέλθῃ τὸ ἐμπόριον· ὁ δὲ πατήρ μου, εἴτε πεισθεὶς ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ ἀγαθοῦ ἱεροδιδασκάλου, εἴτε θεωρῶν τὸ σχολεῖον τοῦ πρακτικοῦ βίου ὡς ὠφελιμώτερον δι' ἐμέ, δὲν ἐνέκρινε νὰ μὲ ἀφήσῃ εἰς Χίον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, ἀλλὰ μ' ἐπῆρεν ἔκτοτε εἰς Σμύρνην, παραλαβὼν με κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς μαθητευόμενον, μετ' οὐ δὲ πολὺ ὡς ἐταῖρον εἰς τὸ ἐμπορικόν του κατάστημα.

Ὁ Ὑψιστος ἐν τούτοις ἠϋλόγει τοὺς κόπους μας. Τὸ ἰσοζύγιον ἑκάστου ἔτους ἦτο παχύτερον τοῦ προηγηθέντος καὶ ἡ ἐμπορικὴ μας ὑπόληψις ἐστερεοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Σμύρνης. Ἄλλως τε— δύναμαι μετὰ ὑπερηφανείας νὰ τὸ εἶπω—ἀπ' ἀρχῆς ὁ πατήρ μου εἶχεν ἀποκτήσει ὄνομα

καλὸν καὶ ὑπόληψιν ἄκραν, διότι ἦτο τιμιώτατος καὶ ἀκριβέστατος εἰς τὰς συναλλαγὰς του. Ὅφειλω δὲ νὰ προσθέσω—καὶ δὲν τὸ λέγω νὰ ἐπαινεθῶ γνωρίζων ἐκ πείρας, ὅτι ὁ ἑαυτὸν ἐπαινῶν ἢ πλανᾶται ἢ συχνάκις ἄλλους θέλει ν' ἀπατήσῃ, ἀλλὰ τὸ λέγω ὡς φόρον υἱικῆς εὐγνωμοσύνης, —ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἐμπορικοῦ μου βίου τὴν χρεωστῶ, πρὸ παντὸς ἄλλου, εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τιμιότητος, τὰς ὁποίας ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἔτι ἡλικίας μου ἐνέπνευσεν ὁ πατήρ μου.

Καθ' ὅσον ηὔξαναν τὰ κέρδη, ἐξετείνετο βαθμηδὸν τῶν ἐργασιῶν μας ὁ κύκλος, ταυτοχρόνως δὲ καὶ τῶν βλέψεών μας ὁ ὀρίζων. Αἱ μετὰ ξένων ἐν Εὐρώπῃ ἀνταποκριτῶν σχέσεις δὲν ἐξήρχουν πλέον πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἐμπορικῆς μας δραστηριότητος. Δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν συμπολιτῶν μας, νέοι Κολόμβοι τοῦ ἐλληνικοῦ ἐμπορίου, εἶχαν ἤδη κατ' ἐκεῖνα τὰ ἔτη στήσει εἰς Λονδῖνον τὴν σκηνὴν των. Τὸ τρόπαιον ἐκείνων ἐτάραττε τὸν ὕπνον μας, τὸ δὲ παράδειγμά των ὑπέκαιε τοὺς φιλοδόξους πόθους μας, ὅθεν ἐσχεδιάζετο νὰ μεταβῶ κατὰ τὸ φθινόπωρον εἰς Ἀγγλίαν μεθ' ἑνὸς τῶν ἐκ μητρὸς θείων μου. Εἶχα μάλιστα ἀρχίσει νὰ διδάσκωμαι τὴν Ἀγγλικὴν ὑπὸ Ἀγγλου τινὸς ἱερωμένου, εἶδους Παππᾶ Φλούτη, ὅστις βεβαίως πολλὰ δὲν με ἔμαθεν. Ἀλλ' ἴσως δὲν ἦτον ἰδικόν μου τὸ πταῖσμα. Ἄς μὴ καθάπτωμαι τῆς μνήμης τῶν πρώτων διδασκάλων μου!

Ὁ νοῦς καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν περὶ ἡμᾶς συγγενῶν ἢ φίλων καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ ἦτο ἀποκλειστικῶς προσηλωμένος εἰς τὸ ἔργον μας. Περὶ Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ τεκταινομένης ἐπαναστάσεως οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔγνωρίζαμεν. Συνησθανόμεθα μὲν ἀορίστως πῶς καὶ ἡμεῖς, μεθ' ὅλων τῶν τότε Ἑλλήνων, τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ὄργασμόν, ἐβλέπαμεν εἰς Σμύρνην Εὐρωπαϊοὺς κρατοῦντας ὑψηλὰ τὴν κεφαλὴν, καὶ μετὰ πικρίας ἐνδομύχου ἐμακαρίζαμαν τὰ αὐτόνομα Χριστιανικὰ ἔθνη, εἶχαμεν ἀμυδράς τινας ἱστορικὰς γνώσεις περὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ νεφελῶδεις τινὰς ἐλπίδας ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, στηριζομένας κυρίως εἰς τὴν ἐξ Ἄρκτου προσδοκωμένην ἀρωγὴν, τὰς δὲ ἐσοτὰς συνερχόμενοι ἐψάλλαμεν καὶ ἡμεῖς τοῦ Ῥήγα τ' ἄσματα, ἀλλ' ὅμως δὲν ἐφανταζόμεθα οὐδαμῶς ὅτι εὕρισκόμεθα εἰς παραμυθίαν ἐθνικῆς ἐκρήξεως.

Διηρχόμεθα τὸν βίον ἡσυχῆ ἐντὸς τοῦ Χανίου, τὴν μὲν ἡμέραν ἐν μέσῳ τῶν ποικίλων ἐμπορευμάτων μας, τὴν δὲ νύκτα ἐντὸς τοῦ μικροῦ δωματίου, ἄνωθεν τῆς ἀποθήκης, ὅπου ἐκοιμώμεθα ὁ πατήρ μου κ' ἐγώ. Τὰς Κυριακὰς ἐλειτουροῦμεθα τακτικῶς εἰς τὴν ἁγίαν Φωτεινὴν, ἐνίοτε δὲ ἐπεσκεπτόμεθα οἰκογένειάν τινα ἐκ τῶν ἐν Σμύρνη διαβιούντων Χίων. Σπανίως ἅπαξ ἢ δις τοῦ ἔτους, περὶ τὸ Πάσχα ἰδίως, ἐπηγαίναμεν πρὸς ἀναψυχὴν εἰς τὰ παρακείμενα χωρία, καὶ τότε, ἀναπνέοντες αἶρα καθαρὸν καὶ

βλέποντες δένδρα καὶ ἀγρούς, ἐνθυμούμεθα τὴν Χίον καὶ τὸν πύργον καὶ τὸν κῆπὸν μας καὶ μᾶς ἐφαίνετο βαρύτερος τότε ὁ ἀπὸ τῆς οἰκογενείας χωρισμός.

Οὕτω διήρχοντο αἱ ἡμέραι καὶ παρήρχετο ὁ καιρός, ἡ δὲ κυρία μου σκέψις ἦτο περὶ τῆς μελλούσης εἰς Ἑγγλίαν ἀποδημίας. Τὰ ὄνειρά μου περὶ τοῦτο περιεστρέφοντο καὶ ἦσαν ὄνειρα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν χρυσᾶ. Ἄλλ' ἐξαίφνης καὶ ἡσυχία καὶ ἐργασία καὶ σχέδια καὶ ὄνειρα, τὰ πάντα ἀνετρόπησαν.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου μίαν νύκτα ἐξύπνησα ἔντρομος. Εἶχα ἀκούσει τουφεκισμοὺς ἀλλεπαλλήλους εἰς τὸν ὕπνον μου. Ἀνεκάθισα ἐπὶ τοῦ στρώματος μὲ ὦτα προσεκτικὰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους εἰς τὸ σκότος.

Ὁ πατήρ μου ἐκοιμᾶτο βαθέως. Μὴ ἦτο ὄνειρον; Ὁχι. Πίψ, πάψ, πάλιν καὶ κραυγαὶ συγχρόνως ἄγριαι! Ἐξύπνισα τὸν πατέρα μου καὶ ἠκούαμεν ἀμφοτέρω. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐξηκολούθησαν ἐκ διαλειμμάτων ὁ κρότος καὶ ἡ ταραχὴ. Δὲν ἠδυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν τί συμβαίνει. Καὶ πῶς νὰ τὸ μάθωμεν: Εἴχαμεν τὴν περιέργειαν νὰ ἐξέλθωμεν, ἀλλ' ὁ φόβος ἦτο ἰσχυρότερος καὶ ἐμέναμεν ἐντὸς τοῦ δωματίου.

Πρὸς τὰ ἐξημερώματα κατέβημεν εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Χανίου ὅπου εὔρομεν καὶ ἄλλους ἐκ τῶν κατοίκων του συνηγμένους εἰς τὴν αὐτήν, ὡς ἡμεῖς, ἀπορίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀνησυχίαν.

Τὰ Χάνια, καθὼς ἴσως γνωρίζεις, ἀναγνώστα εἰ-

ναι συνήθως ἄκοδομημένα ἐν εἴδει φρουρίου. Ἐξωθεν τοῖχοι ὑψηλοὶ καὶ στερεοί, ἐν τῷ μέσῳ αὐλὴ ὑπαίθρος, τετράγωνος ἢ ἐπιμήκης, ἐπὶ τῆς αὐλῆς αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα τῶν ἀποθηκῶν καὶ τῶν οἰκημάτων, ἢ δὲ συγκοινωνία μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου διὰ πύλης σιδηρᾶς, κλειομένης τὴν νύκτα.

Ὅτε τὴν αὐγὴν ἤνοιξαν οἱ φύλακες τὴν πύλην, ἐμάθαμεν ὅτι ἀφ' ἑσπέρας εἶχεν ἔλθει διαταγὴ νὰ ὀπλισθοῦν οἱ Τούρκοι· διὰ τοῦτο οἱ νυκτερινοὶ τουφεκισμοὶ καὶ οἱ ἀλαλαγμοὶ των. Ἀλλὰ πρὸς τί ὁ ἔξοπλισμός; Πόθεν ὁ προκαλέσας τὸ διάταγμα κίνδυνος; Τοιαύτας ἐρωτήσεις ἀπηυθύνσαμεν πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἐρχομένους, ἀλλ' οὐδὲν ἀκριβὲς ἐπληροφοροῦμεθα. Εἷς ἔλεγε στάσις τῶν Γενιτσάρων· ἄλλος, πόλεμος Ῥωσικός· τινὲς ἐψιθύριζαν, ἐπαγᾶστασις τῶν Χριστιανῶν. Οὕτω διῆλθεν ἡ ἡμέρα ἐκείνη. Ἦτο Σάββατον. Ἡμεῖς δὲν ἐξήλθαμεν τοῦ Χανίου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πύλης ἐβλέπαμεν ἐνόπλους καὶ ἀγροίους τοὺς Τούρκους, περιφερομένους εἰς τὰς ὁδοὺς.

Τὴν ἐπιούσαν ὑπήγαμεν κατὰ τὸ σῦνηθες εἰς τὴν λειτουργίαν. Κατ' ἐκείνην τὴν Κυριακὴν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ὀμιλήσῃ ἱεροκῆρυξ, ὥστε τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας εἶδε μετ' ἀπορίας τὸν ἱερέα ἀναβαίνοιντα ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος. Δὲν ἀνέβη νὰ μᾶς διδάξῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πρὸς ἀνάγνωσιν Πατριαρχικοῦ ἀφορισμοῦ.

Ἦκούαμεν πάντες ἐμβρόντητοι τὸν ἀναγινώσκοντα τὰς φοβερὰς ἐκείνας κατάρτας καὶ τοὺς φοιχώ-

δεις ἔξορκισμούς. Ἠκούσαμεν τὰ ὀνόματα τοῦ Σούτσου καὶ τοῦ Ὑψηλάντου ὡς ἐνόχων καὶ προδοτῶν. Ἐνοήσαμεν ὅτι πρόκειται περὶ κινημάτων ἐπαναστατικῶν εἰς Βλαχίαν καὶ περὶ μυστικῶν συνωμοσιῶν, καὶ ἐβλέπαμεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀντηλλάσσοντο ψιθυρισμοὶ καὶ ἐρωτήσεις καὶ ἀπορίαι, Τί ἄρα γε ἐσήμαινεν ἡ ἀφοριζομένη ἐπανάστασις; Ὅποια ἡ πηγὴ τοῦ κινήματος; Ἐγνωρίσαμεν μόνον, ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ἦτο μέγας καὶ πολὺς ἐν Ῥωσίᾳ, καὶ κάπως ὑπεθέσαμεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Ῥωσικῆς τινος ὑποκινήσεως, ὅτι ἐγένετο προανάκρουσμά τι Ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα διευτυποῦντο μόλις ὡς συμπερασμοὶ ἀόριστοι καὶ συγκεχυμένοι, πολλῶ πλεον ἢ ὅσον δύναμαι σήμερον ἐνταῦθα νὰ παραστήσω. -

Καὶ οἱ Τοῦρκοι ὅμως τῆς Σμύρνης ἦσαν εἰς σκότος εἰσέτι ὡς πρὸς τὰ διατρέχοντα, οὐδ' εἶχαν ἀκριβῶς ἐννοήσει ὅτι οἱ ῥαγιάδες ἀφ' ἑαυτῶν ἐπανεστήσαν. Ἐνόμιζαν ὅτι ἐκ Ῥωσίας ἐπέρχεται ὁ κίνδυνος. Οὐχ ἦττον εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς ὁ φανατισμὸς των ἐξηγέρθη. Ἐπρόκειτο περὶ πολέμου κατ' ἀπίστων· ἄρα πᾶς χριστιανὸς ἐχθρός, πᾶς δὲ ῥαγιαῖς πρόχειρον θῦμα! Ἀπὸ τῆς πρώτης λοιπὸν ἡμέρας ἐμαύρισε δι' ἡμᾶς ὁ ὀρίζων καὶ μᾶς κατεπλάκωσε τὴν ψυχὴν ἡ ἀνησυχία καὶ ὁ φόβος.

Αἱ λέξεις αὗται, **ἀνησυχία**, **φόβος**, συχνάκις ἤδη διέφυγαν τὸν κάλαμόν μου. Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ ἐπιδεί-

ξω γενναιότητα, τὴν ὁποίαν οὔτε εἶχαμεν οὔτε ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν; Μή, ἀναγνώστα, μειδιάσης ἀναλογιζόμενος ὅτι εἶμαι Χῖος καὶ ἀποδίδων εἰς φυλετικὴν δῆθεν ιδιοσυγκρασίαν τὴν ἀτολμίαν μου. "Ἡθελα νὰ σ' ἔβλεπα τότε εἰς τὴν θέσιν μου, ὅσον γενναῖος καὶ ἂν φρονῆς ὅτι εἶσαι. "Αοπλοὶ ἀπροστάτευτοι, ταπεινωμένοι ἀπὸ τὴν δουλείαν, ἐκτεθειμένοι εἰς τοῦ πρώτου ἐξηγριωμένου Τούρκου τὴν ὀργὴν ἢ καὶ τὴν μάχαιραν, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐλπίδος τοῦ νὰ τύχωμέν ποτε δικαιοσύνην ἢ καὶ ἐκδίκησιν, πῶς ἦτο δυνατόν ἡμεῖς, οἱ ταπεινοὶ ἔμποροι τοῦ Χανίου τῆς Σμύρνης, νὰ ἔχωμεν γενναιότητα; Πρὸς τί ἠδύνατο ἡ γενναιότης νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ; Ὑπομονὴν μόνον εἶχαμεν, μᾶς ἐχρειάζετο δὲ ὑπομονὴ πολλή, διότι ἡ ζωὴ μας ἔκτοτε ἦτο διαρκῆς ἀγωνία καὶ μακρὸν μαρτύριον. Ἄλλ' ἔχει καὶ ἡ ὑπομονὴ τὰ ὅριά της. Ἐνίοτε ἐξαντλεῖται καὶ τὴν διαδέχεται τότε εἴτε ἡ ἀπόγνωσις εἴτε ἡ ἀπελπισία ἐκείνη, ἡ ἄγουσα εἰς τὸν ἠρωϊσμόν. Πολλὰ ἠρωϊσμοῦ παραδείγματα καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἰς τὴν γενικὴν τῶν ἀνθρώπων ἱστορίαν, τὴν γραπτὴν καὶ τὴν ἀγραφον, εἶναι ἴσως ἀπελπισίας τοιαύτης παραγόμενοι. Ἐμὲ ὁ Θεὸς μ' ἐφύλαξεν ἀπὸ τὴν ἀπόγνωσιν, ἡ δὲ φύσις δὲν μὲ προητοίμασε διὰ τὴν ἀπελπισίαν τοῦ ἠρωϊσμοῦ. Ἄλλ' ὅμως ποτὲ δὲν μοῦ ἐξηντλήθη ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ ἐλπίς, καὶ πόλλάκις ἐδόξασα διὰ τοῦτο τὸν Ὑψιστον.

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν Κυριακὴν ἐκείνην τοῦ

ἀφορισμοῦ, ὑπῆγα μίαν προΐαν εἰς τὸ Χάνι τῶν Ἑβραίων, πρὸς σύναξιν χρημάτων. Εἶχα εἰσπράξει ποσόν τι καὶ ἔθετα ἐντὸς τοῦ κόλπου μου τὸν περιέχοντα τὰ συναχθέντα σάκκον, ὅτε ἀκούω αἴφνης κραυγᾶς καὶ ποδοβολητόν, καὶ βλέπω χεῖμαρρον Χριστιανῶν καὶ Ἑβραίων, φευγόντων δραμαίως πρὸς ἡμᾶς. Πρὶν ἢ ὁ Ἑβραῖός μου προφθάσῃ νὰ κλείσῃ τὴν θύραν, ἡ σκοτεινὴ ἀποθήκη εἶχε πληρωθῆ ὑπὸ ἐντρόμων ὁμοθρήσκων του. Αἱ διακεκομμέναι φράσεις, τὰς ὁποίας ἐψιθύριζαν εἰς τὴν Ἰσπανικὴν διάλεκτόν των, δὲν μ' ἐφώτισαν οὔτε μὲ καθησύχασαν· δὲν ἐγνώριζαν καὶ αὐτοὶ τί συνέβη καὶ διατί ἔφευγαν.

Αφοῦ ὁ θόρυβος ἐκόπασε καὶ ἐπανῆλθεν ἔξω ἡ ἡσυχία, ἠνοιξάμεν μετὰ προσοχῆς τὴν θύραν. Βαθμηδὸν καὶ αἱ λοιπαὶ ἀποθήκαι ἠνοιγόντο. οἱ δὲ ἐντὸς αὐτῶν καταφυγόντες ἐξήρχοντο ἐνθαρρυνθέντες, καὶ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἐγνώσθη ἐπὶ τέλους ἡ ἀληθὴς τοῦ τρόμου ἐκείνου αἰτία.

Κάμηλος φέρουσα φορτίον βάμβακος ὠλίσθησιν εἰς τὴν στενὴν τῆς ἀγορᾶς ὁδὸν καὶ πίπτουσα ἔθραυσεν ἐνὸς ἐργαστηρίου τὴν θύραν. Ὁ κρότος τῆς κρημνισθείσης θύρας, αἱ κραυγαὶ τῶν ἀγωγιατῶν καὶ τῶν ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου Ἑβραίων, ἡ συρροὴ περὶ τὴν πεσοῦσαν κάμηλον, ταῦτα πάντα ἐξελέφθησαν ἐν ἀκαρεῖ ὡς ἀρχὴ ὀχλαγωγίας καὶ ἐπῆλθε παραζάλη γενικὴ καὶ φυγὴ καὶ τρόμος.

Ὅταν ὑπάρχη ἡ ἀπαιτουμένη δόσις ψυχολογικῆς

προδιαθέσεως, δὲν ἀπαιτεῖται πολὺ πρὸς διάδοσιν πανικοῦ φόβου. Ἀτυχῶς δὲ ὑπῆρχε λόγος ἰσχυρὸς πρὸς ὑπαρξιν τοιαύτης προδιαθέσεως. Διότι τῶν Τούρκων ὁ ἐρεθισμὸς ὁσήμεραι ηὔξανεν, ἦσαν δὲ γνωσταὶ αἱ εἰς τὴν συνοικίαν των συναθροίσεις καὶ εἶχαν ἀκουσθῆ ἀπειλαὶ προσεχοῦς ἐπιθέσεως. Ἄλλ' ἐγὼ οὐδὲν εἰσέτι περὶ τούτων ἐγνώριζα, οὐδὲ προέβλεπα νέας κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην συγκινήσεις.

Ἀπεχαιρέτισα λοιπὸν τοὺς Ἑβραίους, ἐδίπλωσα ἐπὶ τοῦ στήθους τὸ φόρεμά μου πρὸς πλειότεραν προφύλαξιν τοῦ ἐντὸς τοῦ κόλπου μου σάκκου καὶ ἐκίνησα διὰ νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλά, μόλις εἰσέβην εἰς τὴν κεντρικὴν τῆς ἀγορᾶς ὁδόν, ἀκούω κραυγὰς ἐκ νέου καὶ ἀλαλαγμούς, καί, πρὶν ἔτι λάβω τὸν καιρὸν ν' ἀποσυρθῶ ἢ νὰ προφυλαχθῶ, εὐρίσκομαι ἐντὸς σμήνους Τούρκων, τρεχόντων μὲ τὰ ξίφη εἰς χεῖρας γυμνά. Πῶς δὲν μὲ κατεπάτησαν, πῶς δὲν μ' ἐφόνευσαν, δὲν δύναμαι καὶ τώρα εἰσέτι νὰ ἐννοήσω!

Τὸ ῥεῦμα μὲ παρέσυρεν. Ἔτρεχα κ' ἐγὼ μετ' αὐτῶν. Ἡρπαζα ἐδῶ κ' ἐκεῖ λακτίσματα καὶ γρονθοκοπήματα, ἀλλ' ἔτρεχα, ἔτρεχα κατάτρομος, μὴ γνωρίζων οὔτε ποῦ πηγαίνω, οὔτε τί θ' ἀπογίνω, ἀλλ' οὐδὲ σκεπτόμενος περὶ τούτου. Ἦτο ὡς ὄνειρον φρικτόν! Ἐγνώριζα κάλλιστα τὰς ὁδοὺς τῆς Σμύρνης, ἀλλ' ὁποίας ὁδοὺς διηρχόμην δὲν ἔβλεπα, οὐδὲ τώρα ἐνθυμοῦμαι.

Ἐνθυμοῦμαι μόνον, ὅτι εἰς μίαν τοῦ δρόμου στρο-

φὴν εἶδα τοῦ Χανίου μας τὴν θύραν ἀντικρού μου καὶ τὴν ἀνεγνώρισα. Ἦτο ἡμίκλειστος. Δὲν γνωρίζω πῶς εὐρέθην ἐντὸς τοῦ Χανίου, εἰς τὸ δωμάτιόν μου, πλησίον τοῦ πατρός μου. Ὅλα ταῦτα ἔμειναν συγκεχυμένα εἰς τὴν μνήμην μου.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι εὐρέθην κείμενος ἐπὶ τοῦ στρώματος, ὕπτιος, ἀσθμαίνων· καὶ ἄνωθέν μου, κλίνων τὴν κεφαλὴν, ὁ πατήρ μου μ' ἐροῦντιζε μὲ ὕδωρ ψυχρόν.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἠσθάνθην βάρος ἐπὶ τοῦ στήθους πολὺ, καὶ τότε μόνον συλλογισθεὶς τὸν σάκκον ἔφερα τὴν χεῖρα εἰς τὸν κόλπον μου καὶ τὸν ἐσήκωσα ἀπὸ τὸ στήθος.

Ἐνθυμοῦμαι τὸ μειδίαμα τοῦ πατρός μου, ὅτε τῷ παρέδωκα τὸν σάκκον. Τὸ μειδίαμα ἐκεῖνο τὸ ὑπέλαβα τότε ὡς ἔκφρασιν εὐχαριστήσεως διὰ τῶν χρημάτων τὴν διάσωσιν. Ἀλλ' ἀφοῦ ἀπέκτησα καὶ ἐγὼ τέκνα, τότε μόνον ἐνόησα τὴν ἀληθῆ του σημασίαν.

—Τί μὲ μέλει τώρα περὶ χρημάτων; Διὰ σέ, υἱέ μου, μὲ μέλει!

Ἴδου τοῦ πατρικοῦ ἐκεῖνου μειδιάματος ἡ ἔννοια. Μὲ ἠγάπα ὁ πατήρ μου, μὲ ἠγάπα περιπαθῶς. Ποτὲ δὲν μοῦ τὸ ἀπέδειξε δι' ἐκχύσεων ἢ ἐπιδείξεων τρυφερότητος. Μόνον ἀφοῦ ἀπέθανε καὶ δὲν τὸν εἶχα πλησίον μου καὶ ἀνεπόλουν τὰς περιπετείας καὶ τὰ ἐλάχιστα περιστατικὰ τῆς πολυετοῦς συμβιώσεώς μας, τότε μόνον ἐνόησα καὶ ἐξετίμησα ἀκριβῶς τὸν βαθμὸν τῆς πρὸς ἐμὲ στοργῆς του. Διατί τοῦτο; Ἄρα γε

διότι απαιτεῖται νὰ ἀπολέσωμέν τι διὰ νὰ αἰόθανθῶ-
μεν τὴν ἀξίαν του ὄλην; Ἡ μὴ διότι αἱ συμφοραὶ καὶ
τὰ δεινοπαθήματα μου ἤνοιξαν βραδύτερον τὸν νοῦν
καὶ μου ἐπλάτυναν τὴν καρδίαν;

Ποῦ ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι ἐκεῖνοι ἔτρεχαν ; Κατό-
πιν τὸ ἔμαθα. Διηυθύνοντο πρὸς τὴν συνοικίαν τῶν
Φράγκων μὲ κακοὺς κατὰ τῶν ἐκεῖ κατοικούντων σκο-
πούς. Εὐτυχῶς ὁ πασᾶς προλαβὼν ἴσχυσε νὰ τοὺς
κατευνάσῃ καὶ οὐδὲν ἀπευκταῖον συνέβη τὴν ἡμέραν
ἐκείνην. Δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπέλθει τῆς ἀληθοῦς τρο-
μοκρατίας ἢ ἀρχῆ. Καὶ ὅμως ἡ ὀχλαγωγία ἐκείνη,
ἡ πρώτη Τούρκων ἐνόπλων κατὰ Χριστιανῶν διαδήλω-
σις, ἡ πρώτη τοῦ πραγματικοῦ κινδύνου συναίσθη-
σις, ἔμεινε χαραγμένη εἰς τὴν μνήμην μου, ζωηρό-
τερον ἴσως τῶν ὅσων μετέπειτα εἶδα καὶ ἔπαθα.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης οἱ Τούρκοι ἔγιναν ἐπιθε-
τικώτεροι. Αἷμα εἰσέτι δὲν ἔχύνετο, ἀλλ' αἱ ὕβρεις,
αἱ ἀπειλαί, τὰ βλοσυρὰ βλέμματα, ἡ ἐπίδειξις τῶν
ὄπλων, ἦσαν προοίμια ἐπίφοβα τῆς ἐπερχομένης κα-
ταιγίδος. Διότι τὰ πράγματα ἐδεινούντο καὶ ἐξηπλοῦ-
το ἢ ἐπανάστασις. Εἰς πᾶσαν δὲ κραυγὴν ἐλευθερίας
τῶν Ἑλλήνων ἀνταπεκρίνετο νέα τοῦ τουρκικοῦ φανα-
τισμοῦ ἐκρηξις μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους ἔλειψε πᾶς φρα-
γμὸς καὶ ἀφηνίασαν ὡς μαινόμενοι οἱ Τούρκοι καὶ
ἔσφαξαν καὶ ἐλεηλάτησαν καὶ ἠνδραλόδισαν.

Αἱ εἰδήσεις δὲν ἤρχοντο μέχρις ἡμῶν οὔτε τακτι-
κῶς οὔτε ἀκριβῶς, ἀλλ' ἔφθανεν ὅπως δήποτε ἕως

τῶν μυχῶν τοῦ Χανίου μας ἢ ἀντήχησις τῶν πρώτων ἐκείνων τῆς ἐθνεγεροσίας σεισμῶν. Οὕτως ἐμανθάναμεν τὰ ἐν Βλαχία συμβαίοντα, οὕτως ἠκούσαμεν μίαν ἡμέραν, ὅτι ὁ Μορέας ἐσηκώθη, ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ οἱ προεστῶτες τῆς Πελοποννήσου ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κινήματος, — συγχρόνως δὲ ἤλθεν ἡ φήμη, ὅτι ἡ Ὑδρα καὶ αἱ Σπέτσαι ἐπανέστησαν.

Ὅταν ἀνατρέχων διὰ τῆς μνήμης εἰς τὸ ἐνδοξον ἐκεῖνο παρελθὼν συλλογίζωμαι τὰ καθέκαστα, καὶ ἀναλύων τὰς τότε ἐντυπώσεις μου τὰς ἐξετάζω ὡς ἀντανάκλασιν, οὕτως εἶπεῖν, τῆς κοινῆς τότε γνώμης, καταλήγω συχνάκις εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος συμμετοχὴ τῶν ναυτικῶν μας νήσων εἰς τὸ ἐθνικὸν κίνημα συνετέλεσε, πλειότερον ἴσως ἀφ' ὅσον πολλοὶ τὴν σήμερον δύνανται νὰ ἐννοήσουν, εἰς τὴν στειρόεισιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν λέγω τοῦτο διὰ τὴν μεγίστην ὑλικὴν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα προσέφεραν εἰς τὸ ἔθνος, οὔτε διὰ τὰ λαμπρὰ κατορθώματα, διὰ τῶν ὁποίων περιεβλήθη νέον στέφανον ἀμαράντου δόξης τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα. Ὅχι· ταῦτα τὰ εἶδαμεν καὶ τὰ ἐνοήσαμεν κατόπιν. Ἀλλ' εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε ἡμεῖς, οἱ ζῶντες μακρὰν τοῦ κρατῆρος τῆς ἐθνικῆς ἐκρήξεως, ἠκούσαμεν ὅτι οἱ Ὑδραῖοι, οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ψαριανοὶ ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, συνησθάνθημεν ζωηρότερον περὶ τίνος ἐπρόκειτο.

Οἱ πλοίαρχοι τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν ἐξεπροσώπησαν, δι' ὄρατοῦ τρόπον τινὰ καὶ συγκεκριμένου στοιχείου, τὸν γενικόν, τὸν πανελλήνιον χαρακτῆρα τῆς Ἐπαναστάσεως. Διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν γνώριμοι, πολλοὶ ἐθεωροῦντο ὡς φίλοι, τὰ ὀνόματα καὶ τὰ πρόσωπά των ἦσαν γνωστὰ εἰς ὅλους τοὺς λιμένας, εἰς πάσας τὰς ἀγοράς, ὅπου ἔζων Ἕλληνες. Ὡστε, ὅτε ἠκούσαμεν ὅτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι οἱ γνώριμοι, οἱ φίλοι μας, ἀγωνίζονται ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος καὶ ὠρκίσθησαν ἢ νὰ ἐλευθερωθοῦν ἢ νὰ ἀποθάνουν, ἠλεκτρίσθημεν ὅλοι πολὺ περισσότερο ἢ ὅτε ἐμάθαμεν τοῦ Ὑψηλάντου τὸ κίνημα, ἢ καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου τὴν ἐξέγερσιν.

Ὁμιλῶ περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων. Κατόπιν ἦλθαν ἄλλαι ἀφορμαί, διὰ νὰ συναισθανθῶμεν τὸ ἀδιάρρηκτον τοῦ μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν συνδέσμου μας. Οἱ Τοῦρκοι, σφάζοντες καὶ καταστρέφοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες ἅπαντα τοῦ ἀνδρα ἀόπλους καὶ τὰ γυναικόπαιδα, ἐφρόντιζαν νὰ μᾶς ἐνθυμίζουν τὸ ἀλληλένδετον τοῦ γένους, καὶ ἂν ἡμεῖς εἶχαμεν διάθεσιν νὰ τὸ λησμονήσωμεν.

Συγχώρει, ἀναγνώστα, τὰς παρεκβάσεις μου. Ἡ γεροντικὴ μου χεὶρ, ὑπείκουσα εἰς τῆς γεροντικῆς μου καρδίας τὴν ὄψησιν, ἀρέσκειται ἐνδιατρίβουσα εἰς τὰς συσσωρευμένας ἀναμνήσεις τῶν παθημάτων καὶ τῶν ἐντυπώσεων τῆς νεότητός μου. Ἡ πρόθεσίς μου εἶναι νὰ περιορισθῶ εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν πε-

ριπετειῶν τοῦ βίου μου. Ἄλλ' ὁ βίος ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν ἀποτελεῖ μικρὰν μονάδα, συνεχομένην μετὰ τοῦ συνόλου τῶν κυκλούντων ἡμᾶς στοιχείων. Πῶς νὰ χωρίζω ἐκάστοτε τὰς περιδονήσεις τοῦ εὐτελοῦς ἀτόμου μου ἀπὸ τῆς κινήσεως τοῦ ἀνεμοστροβίλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρέρχεται;

Διὰ τοῦτο, καὶ διότι εἶμαι γέρον, δὲν θὰ ἀποφύγω ἴσως πάντοτε τὰς τοιαύτας παρεκβάσεις γράφων τ' ἀπομνημονεύματά μου. Ἄλλ' οὐδεμίαν ἔχεις ὑποχρέωσιν νὰ μὲ ἀναγνώσης μέχρι τέλους, ἀναγνώστᾳ μου. Ὅτε ἦσο μικρὸς καὶ σὲ ἔλεγε παραμύθια ἢ τροφὸς σου, τὰ ἔλεγε διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ ὄχι μόνον τὴν ἰδικήν σου περιέργειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάγκην, τὴν ὁποίαν ἡ ἰδία συνησθάνετο νὰ τὰ λέγῃ. Σ' ἐπαιρνεν ἴσως ὁ ὕπνος ἐνίοτε. Ἄλλ' ἐξηκολούθει ἐκείνη νὰ λέγῃ καὶ σὺ ἐξυπνῶν ἤκουες τοῦ διηγήματος τὸ τέλος. Ἴδου διατί ἐνθυμεῖσαι τὴν ἀρχὴν μόνον καὶ τὸ τέλος πολλῶν παραμυθίων, χωρὶς ἴσως νὰ γνωρίζῃς διατί δὲν ἐνθυμεῖσαι τὴν μέσσην. Ἀλλὰ τὸ ἰδικόν μου παραμῦθι δὲν ἔχει καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος, ὥστε δύνασαι νὰ κοιμηθῆς ἀπὸ τοῦδε, ἀναγνώστᾳ μου. Δὲν μὲ διακόπτεις.

Τὰ πρῶτα περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως ἀκούσματα ἤλθαν μέχρις ἡμῶν κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστήν. Ὅποια Τεσσαρακοστὴ καὶ τί Πάσχα ἦτο ἐκεῖνο! Ἐπηγάναμεν τακτικῶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καθόσον μάλιστα ἐκεῖ μειεδίδοντο αἱ εἰδήσεις. συχνάκις ψευδεῖς,

συνήθως ἐξωγκωμένοι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους αἱ μόναι εἰ-
δήσεις τὰς ὁποίας ἐμανθάναμεν. Καὶ μὴ ὑποθέσῃ τις
ὅτι μᾶς ἀπέσπα τὸν νοῦν ἢ περὶ ταῦτα φροντὶς ἀπὸ
τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν. Ἄπ' ἐναντίας! Τὸ
θρησκευτικὸν αἴσθημα ἦτο ἰσχυρὸν τότε, τὰ δὲ πα-
θήματα τοῦ γένους ἐνεσαρκοῦντο, οὕτως εἶπεῖν, δι'
ἡμᾶς εἰς τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, καὶ αἱ κατανυκτικαὶ
ἀκολουθίαι τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος ἐξεπροσώπουν τὴν
ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας.

Περὶ τὰ μέσα τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος φῆμαι ἀ-
παίσια διεδόθησαν. Ἠκούσθη ὅτι γίνονται φυλακι-
σμοὶ καὶ δημεύσεις καὶ σφαγαὶ εἰς Κωνσταντινούπο-
λιν, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν προκρίτων τοῦ γένους ἀπεκε-
φαλίσθησαν.

Τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα ἐμάθαμεν ὅτι ἐθανατώ-
θη καὶ ὁ μέγας διερμηνεύς ὁ Μουρούζης, ὁ δὲ τρόμος
τῶν ἀλλεπαλλήλων τούτων ἀκουσμάτων ἐπέριπτε πέ-
πλον πένθους εἰς τὰ εὐφρόσυνα τῆς Ἀναστάσεως
τροπάρια.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας διεδόθη φοβερὰ καὶ καταπλη-
κτικὴ ἀγγελία. Ὁ πατριάρχης ἐκρεμάσθη! Τὸ πτώμα
του ἐδόθη παίγνιον καὶ ὄργιον εἰς τοὺς Ἑβραίους!
Καὶ μᾶς ἐθέρισε τὴν καρδίαν ἡ εἶδησις καὶ μᾶς ἔκοψε
τὰ γόνατα.

Διότι ἡμεῖθα ὑπὸ τὸ κράτος διπλοῦ αἰσθήματος
πάντες: τῆς φρίκης, τὴν ὁποίαν εἰς πάντα Χριστιανόν
εἰς πάντα Ἕλληνα, ἐπροξένει ἢ κατὰ τοῦ ἱεροῦ

προσώπου τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Ἐθνάρχου, ἱεροσυλία, καὶ τῆς συναισθήσεως, ὅτι οὐδενὸς πλέον ἐξ ἡμῶν ἡ ζωὴ ἦτο ἐξησφαλισμένη. Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις αὐτῆ τοῦ Σουλτάνου ἀπειτόλμα τοιαῦτα εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατὰ τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν προκρίτων τοῦ Γένους, ὁποίους κινδύνους διετροέχαμεν οἱ ἄσημοι ῥαγιάδες ἡμεῖς ἐκ τῆς ἀχαλινώτου θηριωδίας τῶν Τούρκων τῆς Σμύρνης, καὶ ἔτι μᾶλλον τῶν τῆς Ἀνατολῆς ;

Εἶχαν ἤδη πρὸ ἡμερῶν ἀρχίσει νὰ συσσωρεύονται περὶ τὴν Σμύρνην σμήνη ἄτακτα ἀγρίων ὀπλοφόρων, τοὺς ὁποίους ἡ δίψα τοῦ αἵματος καὶ τῆς λεηλασίας εἴλκυεν ἀπὸ τὰ βάρθη τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ πασᾶς ἐφαινετο εἰσέτι κηδόμενος τῆς ἀσφαλείας τῶν κατοίκων καὶ ἐκράτει ἐκτὸς τῆς πόλεως τὰ θηρία ἐκεῖνα. Ἄλλ' ἡ γειτνίασις των ἐξῆπτε καὶ ἠρέθιζε τοὺς ἐγχωρίους Τούρκους. Ἐγίνοντο οὗτοι ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀπειλητικώτεροι καὶ ἐκ τῶν ἀπειλῶν μετέβαιναν εἰς τὴν πράξιν. Ἡ χεὶρ ἐπιπτε συχνάκις ἐπὶ τῆς μαχαίρας, καὶ ἤρχιζεν ἡ μάχαιρα νὰ ἐξέρχεται εὐκόλως τῆς θήκης, πολλοὶ δὲ ἀθῶοι ἐπληγώθησαν καὶ τινες ἐθανατώθησαν εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Σμύρνης.

Ἄλλὰ ταῦτα ἦσαν αἱ ἀπαρχαὶ τῆς θυσίας. Κατόπιν ἦλθαν τὰ ὄργια τῆς λύσσης, αἱ σφαγαὶ καὶ οἱ ἐμπρησμοὶ καὶ αἱ αἰχμαλωσίαι, ὅχι μόνον εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς ἀγορὰς καὶ εἰς τῶν Χριστιανῶν τὰς οἰκίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν Προξενείων, καὶ ἐπὶ αὐτῶν ἔτι τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων, ἀπὸ τῶν ὁποίων

ἐκατοντάδες φυγάδων ἤρπάγησαν καὶ ἐσφάγησαν. Ἄλλὰ ταῦτα μετέπειτα τὰ ἐπληροφορήθην. Δὲν τὰ εἶδα καὶ δὲν θέλω νὰ γράφω εἰμὴ μόνον ὅσα εἶδα καὶ ὑπέφερα.

Πολλοὶ ἐν τούτοις ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν ἤρχι-σαν κρυφίως νὰ φεύγουν. Ἄνὰ πᾶσαν σχεδὸν ἡμέραν ἐμανθάναμεν ὅτι ἔγινεν ἄφαντος ἐκ τῶν γνωστῶν μάς τις. Τί ἔπαθε ! Μὴ τὸν ἐφόνευσαν; Μὴ κρούπτεται φοβηθεῖς; Ἐγίνετο ἐπὶ τέλους γνωστὴ ἡ φυγὴ του. Τὸ δὲ παράδειγμα τῶν φευγόντων καὶ ὁ φόβος τῶν ὁσημέραι αὐξανόντων κινδύνων δὲν μᾶς ἄφιναν νὰ ἡσυχάσωμεν τὸν πατέρα μου καὶ ἐμέ. Μᾶς κατέλαβεν ἀκατάσχετος ὁ πόθος τῆς φυγῆς. Ἄλλο δὲν ἐσκεπτόμεθα εἰμὴ πῶς ν' ἀναχωρήσωμεν.

Τὸ δὲ πράγμα ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀπέβαινε δυσκολώτερον. Αἱ Τουρκικαὶ ἀρχαὶ δὲν ἐπέτρεπαν πλέον τὴν ἀναχώρησιν τῶν ῥαγιαδῶν. Ἐλέγετο μάλιστα, ἀλλὰ δὲν ἠθέλαμεν εἰσεῖτι νὰ τὸ πιστεύσωμεν, ἐλέγετο οἱ οἱ πρόξενοι ἔλαβον διαταγὰς νὰ μὴ δέχωνται τοὺς ἐπὶ ξένων πλοίων προσφεύγοντας. Δὲν τὸ ἐπιστεύαμεν, καὶ ὅμως ἦτο ἀληθές ! Εὐτυχῶς εὐρέθησαν καὶ πρόξενοι καὶ πλοίαρχοι ἔχοντες σπλάγχνα καὶ μὴ θέλοντες νὰ γίνουν προμηθευταὶ σφαγίων εἰς τοὺς Τούρκους!

Καὶ ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας ἀφίχθη εἰς Σμύρνην ἀρχαῖος τοῦ πατρός μου φίλος, ὁ καπετὰν Βισβίλης, κυβερνήτης γολέτας ὑπὸ Ῥωσικὴν σημαίαν. Ἀνέπνευσεν ὁ πατήρ μου, ὅτε μίαν πρωΐαν τὸν εἶδεν εἰσερχόμενον

εἰς τὸ Χάνιον πρὸς ἐπίσκεψίν μας. Ὁ ἀγαθὸς πλοίαρχος ἤρχετο νὰ μᾶς προυφέρῃ τὸ πλοῖόν του. Ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν, μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ φορτίου, ὑπεσχέθη νὰ μᾶς μεταφέρῃ εἰς Χίον.

— Εἰς τὴν Χίον, ἀνέκραξα, ὅτε μοὶ ἐξεμυστηρεύθη ὁ πατήρ μου τὴν ἀπόφασίν του. Μὴ ἐκεῖ θὰ εἴμεθα ἀσφαλέστεροι ἀπ' ἐδῶ;

— Ἐκεῖ θὰ εἴμεθα ὅλοι ὁμοῦ μὲ τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς σου. Ἡ θὰ σωθῶμεν μετ' αὐτῶν, ἢ ὅλοι ὁμοῦ ἄς καταστραφῶμεν!

Ἐν τῷ μεταξὺ προητοιμαζόμεθα. Ἄλλ' οὔτε καιρὸν διὰ προετοιμασίας εἴχαμεν, οὔτε ἠθέλαμεν νὰ προδώσωμεν δι' ἀκαίρων μέτρων τὸ μυστικὸν σχέδιόν μας. Τὰ ἐμπορεύματα ἀπεφασίσαμεν νὰ τὰ παραιτήσωμεν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ ἀσύνακτα χρῆμα εἰς τῶν ὀφειλετῶν μας τὴν συνείδησιν, ἐὰν διασωθῶν καὶ ἐκεῖνοι. Ἐπερισυνάξαμεν ὅσα χρήματα ἠδυνήθημεν, καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ καρδίας παλλούσης ἐπεριμέναμεν τοῦ ἡλίου τὴν δύσιν, κατὰ τὴν μετὰ τοῦ φίλου πλοίαρχου συνεννόησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Τὸ φῶς τοῦ ἡλίου εἶχε κρυβῆ, ἀλλὰ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπέλθει τῆς νυκτὸς τὸ σκότος, ὅτε, κλείσαντες τὴν ἀποθήκην, ἐξήλθαμεν τοῦ Χανίου.

Ἡ πύλη ἦτο εἰσέτι ἀνοικτὴ. Δὲν εἴχαμεν οὔτε σάκκον, οὔτε δέμα, οὐδ' ἄλλο τι δυνάμενον νὰ ὑποδείξῃ

τούς σκοπούς μας. Εἰς τοὺς κόλπους μας μόνον καὶ ἐντὸς τῶν ἐνδυμάτων ἐκρούσαμεν ὅ,τι ἠδυνάμεθα νὰ φέρωμεν μεθ' ἡμῶν ἀσφαλῶς καὶ κρυφίως.

Οὐδεὶς τῶν γειτόνων ἢ συγκατοίκων ἐγνώριζε τὸ μυστικόν μας. Ἀλλὰ κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν μου ἐφαίνετο ὡς νὰ τὸ γνωρίζῃ ὁ κόσμος ὅλος, μου ἐφαίνοντο αἱ εἰσέτι ἀνοικταὶ θύραι καὶ τὰ ἐπὶ τῆς αὐλῆς παράθυρα ὡς νὰ εἶχαν ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ ἔβλεπαν διὰ μέσου τῶν φορεμάτων τὰ βάθη τῶν κόλπων μας καί, βαθυτέρον ἔτι, τῶν καρδιῶν μας τὰ διανοήματα.

Παρὰ τὴν πύλην ἴστατο ὁ γέρον φύλαξ μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν νώτων.

— Πῶς τόσον ἀργὰ ἔξω; Μᾶς ἠρώτησε. Διὰ ποῦ;

— Πηγαίνομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀπεκρίθη ὁ πατήρ μου.

Δὲν ἦτο οὔτε ἡμέρα οὔτε ὥρα ἑσπερινοῦ. Δὲν ἐτόλμησα νὰ εἶπω λέξιν πρὸς τὸν πατέρα μου, ἀλλ' ἤμην βέβαιος ὅτι ὁ γέρον Ὀθωμανὸς ἐνόησεν ὅτι φεύγομεν καὶ ὅτι θὰ τρέξῃ νὰ μᾶς καταδώσῃ. Πᾶσα σκιὰ μακρόθεν μοὶ παρίστατο ὡς Γενίτσαρος ἢ Ζεῖβέκης κρατῶν σπάθην εἰς τὰς χεῖρας· ἀνὰ πᾶν βῆμα ἀνέμενα ἀπροσδόκητόν τινα καταστροφὴν.

Χάριτι θείᾳ οὐδεμία ἀπευκταία συνάντησις διετάραξε τὴν πορείαν μας. Ὁ πλοίαρχος εἶχεν ὀρίσει ποῦ θὰ τὸν εὔρωμεν, εἰς ἀπόκεντρον τῆς πόλεως ἄκραν, καὶ μᾶς ἐπερίμενεν εἰς τὸ παράλιον· ἡ λέμβος ἦτο παρέκει· ἔρημία καὶ ἡσυχία ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἄκρα, καὶ ἡ ἑσπέρα

σκοτεινή. Ἐπηδήσαμεν ἐντὸς τῆς λέμβου καὶ ἔμπρός!

Μόνον ὅταν ἀνέβημεν ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἤσθάνθη τὸ στήθος μου ἑλαφρότερον καὶ ἀνέπνευσα ἑλευθέρως. Ξένα πλοῖα δὲν εἶχαν εἰσέτι συληθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὥστε ὑπὸ τὴν Ῥωσικὴν τῆς γολέτας σημαίαν ἐφρόνουν, ὅτι πᾶς ἄμεσος κίνδυνος ἐξέλιπεν. Ἐφантаζόμην δέ, ὅτι φεύγοντες τὴν Σμύρνην ἐφεύγαμεν τοὺς τρόμους καὶ τὰ βάσανα καὶ τοὺς κινδύνους, καὶ ἔλησμόνουν τὴν πρώτην μου ἀπ' ἀρχῆς ἐντύπωσιν, ὅτι μεταβαίνοντες εἰς Χίον δὲν ἐσφζόμεθα ἀπὸ τοὺς Τούρκους

Ἄλλως τε, ὅσῳ τὸ ἐσκεπτόμην, τόσῳ ἐπειθόμην ὅτι ἐκεῖ ἠθέλαμεν μείνει ἀβλαβεῖς καὶ ἤσυχοι. Οἱ ὀλίγοι τῆς Χίου Τούρκοι ἦσαν ἐξημερωμένοι, ἐπὶ τέλους δὲ ἦσαν ὀλίγοι. Οἱ Χῖοι ἦσαν ἐργατικοὶ φιλήσυχοι καὶ εἰρηνικοί. Εὐημεροῦντες καὶ αὐτοδιοικούμενοι, ἦσαν οἱ εὐτυχέστεροι τῶν Ἑλλήνων τότε. Δὲν ὑπῆρχεν ἄρα πιθανότης οὔτε ἡ ἐπανάστασις νὰ μεταδοθῆ εἰς Χίον, οὔτε τῶν Τούρκων ἡ ὀργὴ καὶ ὁ φανατισμὸς νὰ ἐκσπάσουν κατὰ τῶν κατοίκων. Ὅθεν ἔβλεπα μὲ ἤσυχον τὴν καρδίαν τῆς ἀναχωρήσεως τὰς προετοιμασίας. Ἡ ἄγκυρα ἐκρέματο ἤδη ἀπὸ τῆς πύρας· ἅμα ἀνήλθομεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, ἡ λέμβος ἀνηρτήθη, τὰ ἱστία ἠπλώθησαν καὶ ἀπεπλεύσαμεν.

Ἐκοιμήθη τὴν νύκτα ὥραϊα. Ἀφ' ὅτου οἱ νυκτερινοὶ ἐκεῖνοι τουφεκισμοὶ μὲ εἶχαν ἐξυπνίσει κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου, ὁ ὕπνος μου ἦτο διακεκομμένος καὶ ἀνήσυχος, ἐσχάτως δὲ οἱ ἀὔξάνοντες κίνδυνοι καὶ αἱ

περὶ φυγῆς σκέψεις μου ἐκράτουν τὰ βλέφαρα ἀνοι-
κτὰ καὶ διηρχόμην ἀγρούπνους νύκτας. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ
πλοίου ἠσθάνομην ἀσφαλῆς. Ἐσκεπτόμην ὀλίγον τὴν
ματαιωθεῖσαν εἰς Ἀγγλίαν ἀποδημίαν, μου ἤρχετο
κατὰ νοῦν ἡ τρομερὰ ἐκείνη εἰς τὴν ἀγορὰν παρα-
ζάλη, ὅτε ἔτρεχα ἄκων ἐν μέσῳ τῶν Τούρκων, ἐφαν-
ταζόμην πὺν καὶ πὺν ὅτι ἔβλεπα ἐνώπιόν μου τὸν Πα-
τριάρχην ἐπὶ τῆς ἀγχόνης ἀλλὰ τὰ δυσάρεστα φαν-
τάσματα ἀπεδίωξαν βαθμηδὸν τῆς σωτηρίας ἢ συναί-
σθησις, ἢ προσδοκία τῆς μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῶν
ἀδελφῶν μου συναντήσεως καὶ αἱ γλυκεῖαι τῆς παι-
δικῆς ἡλικίας ἀναμνήσεις. Ἡ νεότης εἶνε φύσει ἀμέ-
ριμος καὶ εὐελπὶς· δὲν ἀρέσκειται νὰ ἐνδιατρίβῃ εἰς
τὰ θλιβερά. Αἱ τῆς Σμύρνης ἀναμνήσεις διελύθησαν
βαθμηδὸν ὑπὸ τὸ πρῶσιμα εὐχαρίστων ὄνειροπολημά-
των καὶ ἀπεκοιμήθην ἐν γαλήνῃ ναναριζόμενος ἀπὸ
τοῦ σκάφους τὸ τρίξιμον καὶ ἀπὸ τὴν ὀμαλὴν ἐπὶ τῶν
ἐλαφρῶν κυμάτων κίνησίν του.

Τὴν αὐγὴν, ὅτε ἀνῆλθα ἐπὶ τοῦ καταστροφώματος,
ὁ ἥλιος εἶχε μόλις ἀνατείλει. Ἀντικρὺ μας ἐφαίνετο
ἡ Χίος κεκαλυμμένη ὑπὸ διαφανοῦς πρωϊνῆς ὀμί-
χλης. Μακρὰν δέ, πρὸς τὰ ἀριστερά, ὁ πατήρ μου τεί-
νων σιωπηλῶς τὴν χεῖρα μου ἔδειξεν, ὡς σμῆνος λευ-
κῶν περιστερῶν, σειρὰν ἰστίων ἐπικαθημένων ἐπὶ
τοῦ ὀρίζοντος. Ὁ γέρον Βισβίλης—νομίζω ὅτι τὸν
βλέπω ἐνώπιόν μου τώρα, ἐνῶ γράφω— ὄρθιος ἐπὶ
τῆς πρύμνης, μὲ τὰς δύο χεῖρας ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ

κύκλω τῶν ὀφθαλμῶν, ἠτένιζε μετὰ προσοχῆς, ὥσει προσπαθῶν νὰ μετρήσῃ τὰ πλοῖα.

— Ἔρχονται ἢ φεύγουν ; Ἠρώτησεν ὁ πατήρ μου.

— Πηγαίνουν πρὸς τὴν Σάμον, ἀπεκρίθη ὁ πλοίαρχος. Ὁ Θεὸς μαζί των.

— Ἀμήν, ὑπέλαβεν ὁ πατήρ μου. Καὶ οἱ δύο γέροντες ἔκαμαν τὸν σταυρὸν των.

Πρώτην τότε φορὰν ἐπεφάνη εἰς ἐμὲ συσσωματωμένη ἡ ἰδέα τῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ αἴσθησις τῆς Ἐθνεγερσίας. Αἱ λευκαὶ ἐκεῖναι περιστεραι ἦσαν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τὰ πλοῖα. Ἐπ' αὐτῶν ἐκυμάτιζε τοῦ Σταυροῦ ἡ σημαία. Καὶ διέτρεχαν τὰ πλοῖα ἐκεῖνὰ τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐλεύθερα, καὶ ἦσαν ἐπ' αὐτῶν ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἄφοβοι, καὶ ἐπεδείκνυαν ἀπὸ παραλίαν εἰς παραλίαν τὴν σημαίαν των, ἐμψυχοῦντες τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἀψηφοῦντες τοὺς Τούρκους — καὶ ἐπὶ τῆς σημαίας ἐκείνης ἦσαν χαραγμέναι αἱ λέξεις: « Ἐλευθερία ἢ θάνατος ! »

Ὅτε εἶδα τοὺς δύο γέροντας τοσοῦτον συγκινημένους, ἠσθάνθην ἐν ἑμαυτῷ αἴσθημα ἀπερίγραπτον. ἀπερίγραπτον τοσοῦτῳ μᾶλλον, καθόσον ἦτο ἀόριστον καὶ συγκεχυμένον. Ἠσθάνθην ὡς νὰ ἐγίνετο πλατύτερον τὸ στήθος καὶ ὑψηλότερον τὸ σῶμά μου. Ἄλλ' ἦτο στιγμιαῖον καὶ παροδικὸν τὸ αἴσθημα. Ἴσως δέ, ἴσως γράφων τώρα, περιγράψω μᾶλλον τί ἠδυνάμην νὰ συναισθανθῶ τότε, ἢ ὅ τι πραγματικῶς καὶ ἀκριβῶς συνησθάνθην.

Μετ' ὀλίγας ὥρας ἀπεβιβαζόμεθα εἰς Χίον.

Ἐπερίμενα νὰ ἴδω κατὰ τὸ σῦνηθες τὴν παραλίαν πλήθουσαν, καὶ γνωρίμους καὶ φίλους ἐπὶ τῆς προκυμαίας, καὶ ν' ἀκούσω τὰ εὐθυμα *Καλῶς ὠρίσατε* καὶ τοὺς χαριεντισμούς, οἵτινες ἄλλοτε κατὰ τοιαύτας περιστάσεις ἀντηλλάσσοντο μεταξὺ τῆς ἀποβάθρας καὶ τῆς λέμβου. Ἀλλὰ τὸ παρὰ τὴν ἀποβάθραν καφενεῖον ἦτο κενόν, ἢ προκυμαία ἔρημος, ἔρημος ἢ ἀγορά. Εἰς τὰς θύρας μόνον ἐργαστηρίων τινῶν οἱ ἰδιοκτῆται κατηφεῖς καὶ σιωπηλοὶ μᾶς ἔβλεπαν ἀποροῦντες καὶ μᾶς ἐχαιρέτων διαβαίνοντας.

Ἡ θεὰ τῆς γενικῆς ἐκείνης κατηφείας μὲ κατετάρασσε καὶ μού ἤρχετο νὰ φωνάξω ἐρωτῶν τοὺς πρὸ τῶν ἐργαστηρίων πραγματευτάς:—Δι' ὄνομα Θεοῦ, τί ἔπαθεν ἡ Χίος; Τί συμβαίνει; Ἀλλ' ἐβάδιζα κατόπιν τοῦ πατρός μου ἀκολουθῶν τὰ ἴχνη του καὶ δὲν ἤμην σῦνηθισμένος νὰ λαμβάνω τὴν πρωτοβουλίαν ποτὲ ἐκείνου παρόντος.

Εὐτυχῶς οὐδ' ἐκεῖνος ἐκρατήθη ἐπὶ πολὺ, ἀλλ' εἰσχωρήσας εἰς ἐργαστήριον ἀρχαίου γνωρίμου του ἀπηθύθυνεν ἄνευ προοιμίου, ἐξηγοῦντος τὴν παρουσίαν μας, τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἐρώτησιν, ἣτις μοῦ ἤρχετο εἰς τὰ χεῖλη.

—Ἡῦρες τὴν ὥραν νὰ ἐπιστρέψης, φίλε μου. Ἐδῶ εἶνε κόσμου χαλασμός.

Αὗται ἦσαν αἱ πρῶται τοῦ ἐμπόρου λέξεις. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη μελαγχολικὴ ὑποδεξιῶσις δὲν τὸν ἐμπόδι-

σεν ἀπὸ τοῦ νὰ μᾶς ἐπιδείξῃ τὴν εὐχαρίστησίν του ἐπὶ τῇ μετὰ τοῦ πατρός μου συναντήσει. Μᾶς ἠνάγκασε νὰ καθίσωμεν, ἐπέμεινε νὰ μᾶς κερᾶσῃ καὶ μεταξὺ φιλοξενῶν μᾶς διηγήθῃ τὰ διατρέξαντα.

Τότε ἐμάθαμεν ὅτι ὁ στόλος τὸν ὁποῖον εἶδαμεν τὴν αὐγὴν πλέοντα πρὸς τὴν Σάμον, εἶχε διαμείνει δέκα ἡμέρας εἰς τὰ παράλια τῆς Χίου ὑπὸ τὸν ναύαρχον Τομπάζην πρὸς ἐξέγερσιν τῆς νήσου, ἀλλ' ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἅμα ἰδόντες τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα συνέλαβον τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς προκρίτους, τοὺς ὁποίους εἰσέτι ἐκράτουν ὡς ὀμήρους ἐντὸς τοῦ φρουρίου· οἱ δὲ χωρικοὶ δὲν ἐκινήθησαν καὶ ἀπέπλευσεν ἄπρακτος ὁ στόλος. Καὶ μᾶς ἀφηγήθη λεπτομερῶς ὁ ἐργαστηριάρχης τῶν δέκα ἐκείνων ἡμερῶν τὰς περιπετείας, καὶ ἀπηρίθμει τὰ ὀνόματα τῶν συλληφθέντων ὀμήρων, ὀνόματα σεβαστὰ καὶ προσφιλῆ καὶ περιέγραφε μετὰ συγκινήσεως τὸν τρόμον, τὸν ὁποῖον ἡ σύλληψις των καθ' ὅλην τὴν νήσον ἐνέσπειρε. Διότι ἦσαν ἤδη γνωσταὶ αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγαὶ ἡ δὲ κράτησις τῶν ὀμήρων ἐθεωρήθη εὐλόγως ὡς προοίμιον χειροτέρων παιδημάτων. Ὡστε ἐνοήσαμεν διατί ἦτο ἔρημος καὶ κατηφής ἡ πόλις. Ἐνοήσαμεν δὲ ταυτοχρόνως, ὅτι ἡ Σμύρνη δὲν ἦτο ἡ μόνη ἐπικίνδυνος διαμονή· ὅτι ὅπου ἔνοπλοι Τοῦρκοι καὶ ὑπόδουλοι Ἕλληνες, ἐκεῖ θηριώδης ἀγριότης ἐξ ἐνὸς καὶ διαρκῆς ἀφ' ἑτέρου ἀγωνία!

Κατηρθύνθημεν σιωπῶντες πρὸς τὴν οἰκίαν μας.

“Ότε ἔκρουσεν ὁ πατήρ μου τὴν θύραν, εἶδα ἐν δάκρυσιν ὀφθαλμὸν ἐπὶ τῆς παρειᾶς του. Ἄλλ’ ἐγὼ ἤσθην νόμον τὴν καρδίαν μου σειομένην ὑπὸ τῆς φαιδρᾶς πλημμύρας ἀρχαίων ἀναμνήσεων, καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν θύραν ἡ Ἀνδριάνα, ἡ ὀρφανὴ τῆς τροφοῦ μου θυγάτηρ, ἡ εὐθυμὸς συμπαίκτης τῶν παιδικῶν μου χρόνων, ἡ ἀφωσιωμένη τῆς μητρὸς μου ὑπερέτρια, ὅτε ἤνοιξε τὴν θύραν καὶ ἰδοῦσα ἡμᾶς ἀπροσδοκῆτως ἐνώπιόν της ἔκθαμβος καὶ περιχαρὴς ἤνοιγε τὰ χεῖλη νὰ φωνάξῃ τῆς ἐλεύσεώς μας τὴν ἀγγελίαν, ἐγὼ ἐχύθην καί, πρὶν ἔτι προφθάσῃ νὰ κράξῃ, ἔκλεισα μὲ τὴν μίαν χεῖρα τὸ στόμα της, μὲ τὴν ἄλλην δὲ ἔσυρα τὴν λευκὴν οὐρὸν τοῦ χιακοῦ κεφαλοδέσμου της, καὶ ἐλύθησαν αἱ πλεξίδες της, καὶ ἔμεινεν εἰς τὴν χεῖρά μου ἡ λευκὴ ὀθόνη. Ἐλησμόνησα κατ’ ἐκείνην τὴν στιγμήν καὶ τὸ πρὸς τὸν πατέρα μου σέβας καὶ τὰ διεληθόντα ἑπτὰ ἔτη, ἀφ’ ὅτου ἤμην ἀπὼν, καὶ τοὺς οἰωνοὺς ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐπέστρεφα εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν.

Ἡ χαρὰ τῆς μητρὸς μου, ὅτε μᾶς εἶδεν, ἐπεσκίασε πᾶν ἄλλο τῆς αἴσθημα. Τὴν ἡῦρα γεροντοτέραν ἀφ’ ὅτι τὴν ἐγνώριζα τὴν καλὴν μου μητέρα, αἱ δὲ ἀδελφαί μου, τὰς ὁποίας ἀφῆκα παιδία μικρά, ἦσαν τώρα ἀνθηρὰ κοράσια. ὦ! Μετὰ πόσης χαρᾶς ἐπιστρέφει τις μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου ἐγεννήθη, πλησίον ἐκείνων, τοὺς ὁποίους παιδιόθεν ἠγάπησε! Πόσον γλυκεῖαι αἱ ἄραι τῶν πρώτων συναντήσεων καὶ αἱ περιποιήσεις προσφιλοῦς μητρὸς, ὅδη-

γούσης τὸν ἐπανακάμπτοντα υἱὸν εἰς τὸ παλαιὸν δωμάτιον, εἰς τὴν κλίνην, ὅπου πρὸ ἐτῶν δὲν ἐκοιμήθη, καὶ αἱ ἄσυνάρτητοι ἐκφράσεις τρυφερότητος, καὶ τὰ δάκρυα χαρᾶς τὰ διακόπτοντα τὴν ὁμιλίαν της, καὶ οἱ περιπαθεῖς ἐναγκαλισμοί, καὶ τὰ μητρικὰ φιλήματα! Ἡ δυστυχῆς μου μήτηρ πόσα ἔμελλεν εἰσέτι νὰ ὑποφέρῃ πρὶν κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμούς!

Ὁ πατήρ μου ἠθέλησε νὰ μεταβῶμεν ἀμέσως εἰς τὴν ἐξοχὴν εἰς τὸν Πύργον μας, ἀλλ' ἡ Δημογεροντία δὲν τὸ ἐπέτρεψε. Δὲν ἐσυγχωρεῖτο εἰς οἴδεμίαν τῶν εὐπόρων οἰκογενειῶν ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς πόλεως. Οἱ Τούρκοι, ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ κρατουμένων, ἤθελαν ὅλους ἡμᾶς ἐκεῖ, πλησίον, ὑπὸ τὴν χεῖρα, ὑπὸ τὴν μάχαιράν των.

Ἐμείναμεν λοιπὸν θέλοντες καὶ μὴ εἰς τὴν πόλιν, πιστεύοντες ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως δὲν θὰ βραδύνουν τὰ πράγματα νὰ ἡσυχάσουν. Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προῖδῃ ἐκτοτε τὴν μακρὰν τοῦ ἀγῶνος διάρκειαν. Ἡμεῖς δ' ἐν Χίῳ χρεωστῶ νὰ τὸ ὁμολογήσω, δὲν εἶχαμεν κατ' ἀρχὰς μεγάλας περὶ τελικῆς ἐπιτυχίας ἐλπίδας. Ἀπ' ἐναντίας. Ἐβλέπαμεν ἐκ τοῦ πλησίον τῶν Τουρκικῶν δυνάμεων τὸν ὄγκον, τὸν ἐβλέπαμεν δὲ ὑπὸ τὸ πρῶμα τῶν ἀρχαίων ἐντυπώσεων καὶ ὑπὸ τοῦ τρόμου τῆν πίεσιν. Ἡ δ' Ἐπανάστασις δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀναδείξει τὴν ἰσχύν της διὰ τῶν κατὰ ξηρὰν νικῶν καὶ διὰ τῶν ἐπὶ θαλάσσης κατορθωμάτων της.

Καὶ βραδύτερον ὁμως, ὅτε ἤρχισαν τῶν Ἑλληνι-

κῶν ὄπλων οἱ θρίαμβοι, αἱ περὶ αὐτῶν εἰδήσεις δὲν ἴσχυσαν νὰ οὐδετερώσωσι τὴν ἀποθάρρουνσιν, τὴν ὁποίαν αἱ πέριξ ἡμῶν καταστροφαὶ ἐνέσπειραν εἰς τὰς καρδίας μας. Διότι ἕκαστον τῶν ἐπαναστατῶν ἀνδραγάθημα εἶχε τὴν ἀνταπόδοσίν του, ὅπου οἱ Τούρκοι ἐδέσποζαν. Τὴν πρώτην Τουρικοῦ δικροῦτου πυρπόλησιν ἐπηκολούθησεν ὁ θρηῆνος τῶν Κυδωνιῶν καὶ αἱ φοικώδεις τῆς Σμύρνης σφαγαί· τὴν ἐν Σάμῳ τῶν ἐχθρῶν ἦταν διεδέχθησαν τὰ ἐν Κύπρῳ αἰμοχαρῆ ὄργια· μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ἐπῆλθε τῆς Κασσάνδρας ἡ ἐρήμωσις.

Καὶ ἐν τούτοις ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρόκριτοι ἐκρατοῦντο ἐντὸς τοῦ φρουρίου, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῆς φρουρᾶς του ἠϋξανε διὰ νέων ἐκάστοτε ἐπικουριῶν, αἱ δὲ καταπιέσεις ἐπετείνοντο καὶ μᾶς ἔρριπταν ἄγρια βλέμματα οἱ Τούρκοι καὶ ἠκόνιζαν τὰ ξίφη των, ἐνῶ ἀντικρὺ μας, καθ' ὅλα τῆς Ἀνατολῆς τὰ παράλια ἐπεσωρεύοντο ἀγέλαι θηριῶν ἐτοιμῶν νὰ ἐπιπέσουν εἰς τὴν νῆσόν μας! Ὅχι· ἡ περὶ ἡμᾶς ἀτμοσφαῖρα δὲν ἦτο κατάλληλος πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ φρονήματος· ἡ κεφαλή μας ἐκλινεν ὑπὸ τὸν ἀνεμοστρόβιλον τῆς καταδρομῆς καὶ ἐλπίδες γενναῖαι δὲν εἰσεχώρουν εἰς τὴν ψυχὴν μας.

Ἡ μόνη τοῦ πατρός μου ἐλπίς—ἐλπίς ὄχι ἀποσείσεως τοῦ ζυγοῦ, ἀλλὰ συμβιβασμοῦ καὶ συνδιαλλαγῆς—ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἀρωγὴν τῆς Χριστιανοσύνης. Ἀλλ' ὁ φίλος του Ζενάκης οὐδαμῶς παρεδέ-

χετο τῆς τοιαύτης ἀρωγῆς τὴν πιθανότητα. Ἐσφίγητο ἡ καρδία μου, ὅτε τὸν ἤκουα ἐλεεινολογοῦντα τὸ κίνημα καὶ θρηνοῦντα ἐκ προοιμίων ἀπάσας τὰς συνεπείας του. Ὁ πατήρ μου ἐφαίνετο μὴ πειθόμενος καὶ ἐπέμενε ἐλπίζων, ἀλλ' ὁ Ζενάκης ἦτο ὑποπρόξενος, δὲν ἐνθυμοῦμαι τίνος ἐκ τῶν δευτερευουσῶν δυνάμεων—τῆς Ὀλλανδίας νομίζω—ὥστε εἰς ἐμὲ οἱ λόγοι του ἐφαίνοντο πλήρεις βαρύτητος καὶ ἐπισημότητος.

Ἀρχαῖος τοῦ πατρός μου φίλος καὶ γείτων, ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων, οἵτινες κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐσύχναζαν εἰς τὴν οἰκίαν μας. Ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματός του εὐρίσκετο εἰς καθημερινὴν μετὰ τῶν λοιπῶν προξένων ἐπαφήν, ἡ δὲ ἀνθελληνικὴ τότε τῶν Δυνάμεων πολιτικὴ ῥυθμίζουσα τοῦ ἐν Χίῳ προξενικοῦ σώματος τὰς ιδέας, ἀντενακλᾶτο εἰς τοῦ Ζενάκη τὴν γλῶσσαν! Αἱ περὶ ἐπαναστάσεως ἐκφράσεις του δὲν ἦσαν οὔτε διὰ τὸ παρὸν ἐπαινετικαὶ οὔτε ἐνθαρρυντικαὶ διὰ τὸ μέλλον.

—Δὲν ἐπεμβαίνει ἡ Εὐρώπη καὶ ἡσύχασε, ἔλεγε καὶ ἐπανεῖλεγε πρὸς τὸν πατέρα μου. Οἱ βασιλεῖς δὲν συμπεθερεύουν μὲ ἀποστάτας.

—Καὶ θ' ἀφήσουν τὸν Σουλτᾶνον νὰ σφάξῃ τοὺς Ἕλληνας ὅλους! ἀνέκραζεν ὁ πατήρ μου.

—Ἄς προσκυνήσουν καὶ ἄς ζητήσουν τὸ ἔλεός του, ἀπεκρίνετο ὁ Ζενάκης.

Καὶ μοὶ φαίνεται ὅτι τὸν ἀκούω ἐπιλέγοντα τὴν

συνήθη του φράσιν, ὅποτε ἦτο περὶ ἐπαναστατῶν ὁ λόγος: — Ἐπῆραν τὸ γένος εἰς τὸν λαιμόν των !

Καὶ παρῆλθεν οὕτω τὸ θέρος, μετὰ δὲ τὸ θέρος ἤλθε τὸ φθινόπωρον, καὶ διεδέχθη τὸ φθινόπωρον ὁ χειμὼν. Πῶς διῆλθαν οἱ δέκα μῆνες ἐκεῖνοι, καθ' οὓς ἐξήσαμεν μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος λησμονοῦντες τὴν διάρκειαν τῆς χθὲς ἐν τῇ προσδοκίᾳ τῆς αὔριον;

Ἐπεχειρίσθης ποτέ, ἀναγνῶστα, ὑψηλοῦ ὄρους τὴν ἀνάβασιν; Ἀρχίζεις μετὰ θάρρους τὴν πορείαν· εἶναι τραχεῖα ἢ ἄνοδος καὶ ὁ ἰδρῶς περιβρέχει ἐντὸς ὀλίγου τὸ μέτωπόν σου. Ἄλλ' ἢ πρὸς τὸ τέρμα προσέγγισις σμικρύνει τοῦ κόπου τὴν αἴσθησιν. Τὴν βλέπεις ἄνωθεν σου τὴν κορυφήν. Προχωρεῖς πρὸς αὐτήν. Ἐπλησίασες! Ὀλίγα τι μένουν βήματα. Ἐφθασες! Ἄλλ' ὄχι. Δὲν ἦτο τοῦτο ἡ κορυφή. Σὲ ἠπάτησε τοῦ βουνοῦ τὸ ἐξόγκωμα. Παρέχει, ὑψηλοτέρα εἶναι ἢ ἀληθῆς κορυφή του. Ἡ ἀπόστασις δὲν φαίνεται μεγάλη. Ἐμπρός! Καὶ ἀρχίζεις ἐκ νέου τὴν ἀνάβασιν μὲ τὰ γόνατα ὀλιγώτερον στερεά, μὲ ταχύτερους τῆς καρδίας τοὺς παλμούς. Καὶ φθάνεις ἐκεῖ, καὶ τὴν κορυφήν τὴν βλέπεις μακρότερα πάλιν. Καὶ τὰς δυνάμεις σου τὰς ἐξήντησες ἤδη ἀγωνιζόμενος νὰ φθάσης εἰς τὸ τέρμα, τὸ δὲ τέρμα ἀπομακρύνεται, καθόσον νομίζεις ὅτι τὸ ἤγγισες. Καταβεβλημένος, ἀσθμαίνων, βλέπεις ἐπὶ τέλους τὸν οὐρανὸν ὀπισθεν τῆς τελευταίας ἄκρας, καὶ τότε πίπτων ἐπὶ τοῦ χώματος, διὰ νὰ ἀναλάβῃς δυ-

νάμεις, βλέπεις κάτω τὴν κοιλάδα καὶ θαυμάζεις τὸ ὕψος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνέβης!

Ἴδου πῶς διῆλθαν οἱ μῆνες ἐκεῖνοι. Ἀνεβαίναμεν τὸ βουνόν, ἀλλ' ἀπ' ἀρχῆς ἐκάλυπταν νέφη τὴν κορυφήν καὶ δὲν τὴν ἐβλέπαμεν Ὅτε δ' ἐπὶ τέλους ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἄκραν, ἤϊραμεν κρημνὸν ἐνώπιόν μας καὶ βάραθρον, καὶ ἀντὶ ν' ἀναπαυθῶμεν ἐπὶ τοῦ ὑψώματος ἐκρημνίσθημεν κατακόρυφα.

Ἄλλ' ἐνόσω οἱ Τούρκοι δὲν ἔσφαζαν καὶ δὲν ἐξηνδραπόδιζαν, ἐθεωρούμεθα εὐτυχεῖς ἀναλογιζόμενοι τὰ ἀλλαγῶ συμβαίνοντα. Αἱ γυναῖκες δὲν ἐξήρχοντο ποσῶς τῆς οἰκίας, ἡμεῖς δὲ ἀπεφεύγαμεν ὅσω τὸ δυνατόν πᾶσαν μετὰ Τούρκου συνάντησιν, καὶ ζῶντες λάθρα ἀνεμέναμεν μεθ' ὑπομονῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς ἀγωνίας, νὰ παρέλθῃ ἡ ὀργὴ τοῦ Κυρίου.

Ἐν τούτοις ἡ διαρκὴς κράτησις τῶν ὁμήρων, ἡ ἐξακολουθητικὴ ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἐπισώρευσις Τούρκων ἐκ τῆς Ἀσίας, ἡ βιαία ἀφαίρεσις παντὸς ὅπλου ἀπὸ τῶν κατοίκων ὅλων τῆς νήσου, ταῦτα πάντα οὐδὲν ἀγαθὸν δι' ἡμᾶς προεμήνυαν. Προησθανόμεθα ἐγγίζουσαν τὴν καταστροφὴν, καθόσον ἐβλέπαμεν τὸν σάλον τῆς ἐπαναστάσεως πλησιάζοντα εἰς τὰ παράλια μας. Πέριξ ἡμῶν ἡ νῆσος τῶν Ψαρῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ Σάμος ἀφ' ἐτέρου ἦσαν ἤδη πρὸ μηνῶν ἐλεύθεροι, ἀπόπειραι ἐξεγέρσεως ἔγιναν εἰς Μυτιλήνην, τὰ δὲ ἑλληνικὰ πλοῖα, περιτρέχοντα ἐν θριάμβῳ τὸ

πέλαγος περιέπλεον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συχνότερον εἰς τὰ νερὰ τῆς Χίου.

Ἰσπέραν τινὰ ὁ Ζενάκης μᾶς ἔφερε μυστηριωδῶς τὴν εἶδησιν, ὅτι ὁ πασᾶς ὑποπτεύεται ἐπικειμένην κατὰ τῆς νήσου ἐπίθῃσιν.

Τὴν ἐπιούσαν τεσσαράκοντα προύχοντες νέοι προσκληθέντες ἐκρατήθησαν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, καὶ ἐδιπλασιάσθη οὕτω τῶν ὁμήρων ὁ ἀριθμός. Ὁ πατήρ μου δὲν ἦτο εὐτυχῶς ἐκ τῶν εὐπορωτέρων τῆς Χίου πολιτῶν καὶ δὲν συμπεριελήφθη εἰς τὴν καταγραφήν.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἠκούσθησαν ψιθυρισμοί, ὅτι πλοῖα Σαμιακὰ ἀπεβίβασαν ἀποστόλους καὶ ὅτι ἔμεναν οὗτοι κρυπτόμενοι εἰς τ' ἀπόκεντρα τῆς νήσου χωρία.

Οἱ Τοῦρκοι ἐφαίνοντο προδήλως ἀνήσυχοι· περιπολῖαι αὐτῶν περιέτρεχαν τὰ χωρία· τινὲς τῶν ὁμήρων ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὰ πράγματα ἐφαίνοντο δεινούμενα. Ἐβλέπαμεν ὅτι κρίσιμα συμβάντα ἐπίκεινται.

Οἱ φόβοι μας δὲν ἐβράδυναν νὰ πραγματοποιηθῶσι. Τὴν ἐνάτην Μαρτίου (1822) πρὸς τὸ ἀπόγευμα τεσσαράκοντα περίπου πλοῖα ἐφάνησαν εἰς τὸ πέλαγος ἀντικρὺ μας καὶ διεδόθη ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν ἡ εἶδησις ὅτι ἔρχονται οἱ ἐπαναστάται. Ἐκ τοῦ ὑπερώου τῆς οἰκίας μας ἔβλεπα τὰ πλοῖα πλησιάζοντα πρὸς τὸν λιμένα μας, καὶ ἤκουσα εἰς τὸ φρούριον κρουόμενα τὰ τύμπανα ὡς σημεῖον κινδύνου. Οἱ Τοῦρκοι ἐκλείσθησαν περιμένοντες τὴν ἔφοδον.

Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἐσπέραν, περὶ ἡλίου δυσμᾶς, κατηυθύνθημεν κατεσπευσμένως εἰς τὴν ἔξοχὴν πρὸς τὸν πύργον μας. Οὐδ' ἡμεῖθα οἱ μόνοι φεύγοντες. Ἀπέναντι τοῦ ἀμέσου κινδύνου ἐλησμονήθη καὶ τῆς Δημογεροντίας ἢ ἀπαγόρευσις καὶ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας ὁ φόβος.

Καὶ παρητήσαμεν οὕτω τὴν πατρικὴν οἰκίαν.

Μετὰ τριάκοντα ἔτη ἐπεσκέφθην ὡς ξένος τὴν πατρίδα καὶ εἶδα κατεστραμμένην τὴν Χίον καὶ ἠρειπωμένην τὴν οἰκίαν μας. Ἄλλ' ὁ πατήρ μου ἀπέθανε πλάνης καὶ φερέοικος οὐδ' εἶχε, πρὶν ἀποθάνῃ, τὴν παρηγορίαν νὰ ἴδῃ κἄν τὰ τέκνα του ἀνακτῶντα ἐπὶ ξένης γῆς τὴν ἄνεσιν καὶ τὴν εὐημερίαν. Ἀπέθανεν, ἐνόσω διήρκει ἔτι ἡ θλίψις τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐξορίας ἢ κακοπάθειας. Ἀλλὰ τότε φεύγοντες δὲν ἠδυνάμεθα νὰ προῖδωμεν, ὅτι παραιτοῦμεν τὴν ἐστίαν μας διὰ παντὸς καὶ ὅτι θὰ διέλθωμεν ὅσα διήλθαμεν!

Καθ' ὅσον ἀπεμακρυνόμεθα τῆς πόλεως συνηντώμεθα μετὰ τῶν χωρικῶν, οἵτινες ἀθρόοι κατέβαινον πρὸς αὐτήν. Ἦσαν ἄοπλοι, ἀλλ' ὑπήγαιναν ἐπὶ σκοπῶ νὰ παραλάβουν ἐκ τοῦ στόλου ὅπλα. Ἐγνώριζαν ἐκεῖνοι ὅσα ἡμεῖς δὲν ἐγνώριζαμεν. Ὁ Λογοθέτης καὶ ὁ Μπουρνιάς ἐπὶ κεφαλῆς τρισχιλίων Σαμίων ἦσαν ἐντὸς τῶν πλοίων καὶ ἤρχοντο νὰ ἐλευθερώσουν τὴν Χίον. Δυστυχῶς δὲν μᾶς ἔφεραν τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τὴν καταστροφὴν. Ἐν τούτοις τὴν ἐπομένην πρωΐαν ἀπεβιβάσθησαν καὶ ἐκυρίευσαν ἀμαχητὶ τὴν πόλιν ἐλ·

πίζοντες ὅτι οἱ ἐντὸς τοῦ φρουρίου κλεισθέντες Τοῦρκοὶ δὲν θὰ βραδύνουν ἐξ ἀνάγκης νὰ παραδοθοῦν.

Ἐνῶ ταῦτα συνέβαιναν, ἡμεῖς ἐμέναμεν ἥσυχοι εἰς τὴν ἐξοχὴν. Ὁ κρότος μόνον τῶν πυροβόλων ἐτάραττε πού καὶ πού τὴν ἥσυχίαν μας καὶ ἐνθύμιζεν ἐπὶ ὀποίου κρατῆρος ἐκείμεθα. Ἀλλ' οἱ πυροβολισμοὶ δὲν ἦσαν συνεχεῖς. Τὸ δὲ κατ' ἐμέ, δὲν ἤξεύρω πῶς καὶ διατί, ἀλλ' ἐκεῖ εἰς τὴν ἐξοχὴν ἐλησμόνουν καὶ μερίμνας καὶ φόβους. Εἶχα ἄρα γε συνηθίσει πλέον τὴν ζωὴν ἐκείνην τῶν ἀενάων ἀνησυχιῶν ; Εἶχα μήπως ἐνθαρρυνθῆ ὑπὸ τῆς ιδέας ὅτι ἡ σημαία τῆς Ἐλευθερίας ἐκυμαίνεται ἐπὶ τῆς πατρίδος μου ; Ἡ ἀπλῶς καὶ μόνον ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἔαρος καὶ ἡ μυστηριώδης τῆς ἀναγεννωμένης φύσεως ἡδονὴ μετεδίδοντο εἰς τὴν καρδίαν μου, καὶ ἔζων καθὼς ζοῦν τὰ ἄνθη, καὶ ἐσκεπτόμην ὅσον σκέπτεται τὸ πτηνόν ; Δὲν ἤξεύρω. Ἀλλ' ὅσάκις ἀναπολῶ τὴν σύντομον δυστυχῶς περιόδον ἐκείνην τῆς εἰς τὸν πύργον διαμονῆς δὲν ἐνθυμοῦμαι τρόμους καὶ φόβους καὶ νύκτας ἀγρύπνους καὶ ἡμέρας ἐναγωνίους. Ἐνθυμοῦμαι μόνον τὰς πορτοκαλλέας ἀνθισμένας καὶ εὐώδη τὸν ἀέρα καὶ τὰ κελαδήματα τῶν πτηνῶν καὶ τὸ τρίξιμον τοῦ μαγγανοπηγάδου καὶ τὸν γέροντα κηπουρόν, καθαρίζοντα τῶν δένδρων τὰς ρίζας, καὶ τὴν θέαν τοῦ Κάμπου καὶ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τοῦ πύργου μας. Ταῦτα μόνον ἐνθυμοῦμαι.

Καὶ ὅμως ἤμην εἴκοσιν ἐτῶν καὶ ἐνὸς νέος τότε ! Τώρα δέ, καθ' ἣν στιγμὴν γράφω τὸς ἀναμνήσεις

ταύτας, ἀπορῶ καὶ ἐξανίσταμαι κατ' ἑμαυτοῦ, πῶς ἀντὶ νὰ καταφύγω ἐκεῖ εἰς τὸν ἐξοχικὸν πύργον μετὰ τῶν γερόντων γονέων καὶ τῶν ἀδελφῶν μου, πῶς δὲν ἔδραμα νὰ καταταχθῶ ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ ἀγῶνος, πῶς δὲν ἔλαβα καὶ ἐγὼ τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας, καὶ ἄς ἐπιπτα ἐπὶ τέλους πολεμῶν! Ἀλλὰ τώρα σκέπτομαι καὶ αἰσθάνομαι ἀλλέως ἢ τότε. Τότε . . .

Ἀνάγκη, ἀναγνώστὰ μου, ἀφοῦ ἐκθέτω τὰς περιπετείας τοῦ βίου μου, ἀνάγκη νὰ σ' ἐξοικειώσω περισσότερον μετὰ τοῦ ταπεινοῦ ἀτόμου μου. Ἀνάγκη νὰ ἐξομολογηθῶ ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ καὶ μετριοφροσύνῃ, πῶς καὶ διατί οὔτε ψυχικῶς οὔτε σωματικῶς δὲν εἶχα τὰ προσόντα, ὥστε νὰ πράξω τότε ὅ,τι σήμερον ὑπὸ παρομοίας περιστάσεις ἤθελα ἀπαιτήσῃ νὰ πράξουν τὰ τέκνα μου. Δὲν θὰ μὲ ἀνυψώσῃ εἰς τὴν ἐκτίμησίν σου ἢ ἐξομολόγησις, ἀλλ' ἢ πρόθεσίς μου δὲν εἶναι νὰ σ' ἐξαπατήσω παριστῶν ἑμαυτὸν ὡς καλύτερον ἀφ' ὅ,τι ἤμην καὶ ἀφ' ὅ,τι εἶμαι.

Εἶπα ψυχικῶς καὶ σωματικῶς.

Σωματικῶς, φίλε ἀναγνώστα, ἢ πικρὰ ἀλήθεια εἶναι ὅτι εἶμαι πολὺ μικρὸς καὶ ὅτι οὐδέποτε κατώρθωσα ἐνώπιον εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναικῶν νὰ λησμονήσω τὸ ταπεινὸν τοῦ ἀναστήματός μου· ἐπειδὴ δ' ἐγὼ τὸ ἐνθυμοῦμαι, νομίζω πάντοτε ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι τὸ παρατηροῦν. Τώρα εἰσέτι, καίτοι τιμώμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν μου, καίτοι συχνάκις κατέχων τὴν πρωτοκαθεδρίαν εἰς τὰς ὀμηγύρεις των εἴτε χάριν

ἀπλῶς τῆς προβεβηκυίας ἡλικίας μου εἴτε ἔνεκα τῆς εὐμενοῦς πρὸς ἐμὲ διαθέσεώς των, ποτέ, τὸ ὁμολογῶ, ποτὲ δὲν δύναμαι νὰ περιστείλω τὴν δειλίαν, τὴν ὁποίαν γεννᾷ ἐντός μου τῆς μικροσωμίας μου ἢ συναίσθησις.

Καὶ τῶρα τοῦλάχιστον εἶμαι ὑγιής· ἀλλὰ μέχρις οὗ ἀνδρωθῶ τὸ φιλάσθενον τῆς κράσεως ἀπετέλει ἔτι μᾶλλον εὐτελὲς τὸ σῶμά μου. Ἡ δὲ ἀγωγή τότε τῶν παίδων δὲν ἦτο ὁποία τὴν σήμερον. Οὔτε εἰς τὸ σχολεῖον οὔτε μετέπειτα ἔλαβα ποτὲ ἀφορμὰς σωμασκίας. Οἱ γονεῖς τότε οὐδ' ἐγνώριζαν οὐδ' ἐφρόντιζαν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως τῶν τέκνων των.

Τοιοῦτος λοιπὸν ἤμην· μικρὸς καὶ ἀσθενής τὸ σῶμα. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ πατρῶα Φλούτη ἤμην τὸ παίγνιον τῶν συμμαθητῶν μου, εἰς Σμύρνην δὲ ἐντός τοῦ χανίου ἤμην γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Μικρο-Λουκῆς. Ἡ δὲ τοιαύτη τῶν ἄλλων περιφρόνησις ἐπενεργοῦσα εἰς τὴν ἰδικήν μου περὶ ἑμαυτοῦ ἐκτίμησιν δὲν ὑπεβοήθει βεβαίως τὴν ἀνάπτυξιν ἡρωϊκῶν διαθέσεων.

Ἐὰν τότε ἐγνώριζα ὅσα τὴν σήμερον, τὰ ὑπολαβάνοντα ἐντός τῆς ψυχῆς μου αἰσθήματα ἤθελαν ἴσως ζητήσῃ καὶ εὔρει διέξοδον ὑπερνικῶντα τὰς φυσικὰς μου ἐλλείψεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ μου τότε ἦτο μικρὰ καὶ ἀγύμναστος, ὅσον τὸ σῶμά μου. Διότι ἤμην ἀμαθής, ἀμεθέστατος, ὡς ὑπέδειξα ἤδη, ἀνα-

γνωστά μου. Οὐδὲ τὴν ὀρθογραφίαν εἶχε κατορθώσει
νὰ μὲ μάθῃ ὁ καλὸς παππᾶ Φλούτης, καίτοι παραδώ-
σας με δῆθεν τὸν Αἴσωπον καὶ λόγους τῶν Πατέρων.
Ὅσα Ἰταλικά καὶ Γαλλικά ἐδιδάχθην, τὰ ἔμαθον διὰ
τοῦ «Τηλεμάχου». Ἀλλὰ καὶ τοῦτον ὀλόκληρον οὐδέ-
ποτε ἀνέγνωσα· ἀφ' ὅτου δ' ἐξῆλθα τοῦ σχολείου δὲν
ἤνοιξα ποτὲ βιβλίον πρὸς ἀνάγνωσιν ἐκτὸς τῶν ἐμ-
πορικῶν καταστίχων μας. Εἶχα ἀμυδράς τινὰς καὶ
συγκεχυμένας ἰδέας περὶ Λεωνίδου καὶ Μαραθῶνος
καὶ περὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ περὶ ἐλευ-
θερίας καὶ ἀνεξαρτησίας καὶ τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ
ἀνθρώπου αἰσθημάτων οὐδὲ ἐσκεπτόμην· οὐδ' ἐγνώρι-
σα ὠρισμένον καὶ εὐκρινές. Κόσμος μου ἦτο τὸ
χάνιον καὶ πατριωτισμός μου τὸ ἰσοζύγιον. Ἐχρηιά-
σθη νὰ κυλισθῶ εἰς τὴν δυστυχίαν, νὰ ἴδω τὴν κατα-
στροφὴν, τὰ βάσανα τῶν περὶ ἐμέ, νὰ παρασταθῶ
εἰς τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος τὰς ὠδῖνας, νὰ ἴδω
ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς θυσίας καὶ νὰ ἐκτιμήσω τὰ ἐλα-
τήρια τῶν ἀγωνιζομένων τέκνων της, διὰ ν' ἀνοίξῃ ἡ
ψυχὴ μου τοὺς ὀφθαλμούς της καὶ νὰ ἀναφλεχθῇ
τὸ ἐν αὐτῇ ὑποκρυπτόμενον πῦρ τοῦ πατριωτισμοῦ,
διὰ νὰ διψάσω μάθησιν καὶ ἐννοήσω τὸν κόσμον καὶ
γίνω ἄνθρωπος . . . μικρὸς ὅμως πάντοτε ἄνθρωπος!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ πύργος μας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κῆποι ἦσαν προικῶν τῆς μητρὸς μου κτῆμα. Ἡ πατρικὴ τῆς οἰκογένεια εἶχεν ἀπ' ἀρχαίων χρόνων μεγάλας ἐκεῖ περίξ ἰδιοκτησίας, αἵτινες διὰ κληρονομικῶν καὶ προικῶν διανομῶν διεμοιράσθησαν μὲν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀλλὰ δὲν ἀπεξενώθησαν. Ὡστε ἡμεῖθα ἐκεῖ περικυκλωμένοι ὑπὸ συγγενῶν τῆς μητρὸς μου, τῶν ὁποίων οἱ πύργοι ἐγειτόνευαν μετὰ τοῦ ἰδικοῦ μας. Οὐδεὶς δὲ σχεδὸν τῶν πύργων τούτων ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν κενός. Διότι τινὲς μὲν τῶν ἰδιοκτητῶν κατώκουν αὐτοὺς καθ' ὅλον τὸν ἐνιαυτόν, οἱ δὲ λοιποὶ εἶχαν παραιτήσει τὰς εἰς τὴν πόλιν κατοικίας των, καθ' ἣν ἡμέραν καὶ ἡμεῖς ἐδραπετεύσαμεν ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῶν Σαμίων ἀψηφήσαντες τῶν ἀρχῶν τὴν ἀπαγόρευσιν.

Ὅθεν εὐρισκόμεθα συντροφευμένοι εἰς τὴν ἐξοχὴν. Ἦτο δὲ τοσοῦτω μᾶλλον εὐχάριστον νὰ βλεπώμεθα μετὰ τῶν οἰκείων, καθ' ὅσον ἐν τῇ τρομοκρατίᾳ, ὑπὸ τὸν ὁποίαν ἐσχάτως μάλιστα διεβιοῦμεν εἰς τὴν πόλιν, οὔτε τῶν οἰκιῶν μας ἐξηρχόμεθα οὔτε ἐπισκέψεις ἀντηλλάσσαμεν. Αἱ θύραι ἔμεναν κλεισταὶ καὶ ἡμικλειστα τὰ παράθυρα. Προσπαθῶ ἤδη νὰ ἐνθυμηθῶ, ἐὰν ἐπὶ μῆνας εἶδα ξένον ἀναβαίνοντα τὴν κλίμακά μας καὶ δὲν ἐνθυμοῦμαι εἰμὴ μόνον τὸ κατηφές τοῦ Ζενάκη πρόσωπον.

Εἰς τὴν ἐξοχικὴν ἰδίως ἐκκλησίαν συνηντώμεθα καὶ εἰς τὸν αὐλόγυρόν της μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν ἀκολουθιῶν ἐγένετο ἡ συναναστροφή. Ἦτο ἡ μεγάλη καὶ πάλιν Τεσσαρακοστή. Συχνάκις δὲ ὑπὸ τὰ δένδρα τοῦ αὐλογύρου ἐκείνου ἀνεπόλουν τὰς συγκινήσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας πρὸ ἐνὸς ἔτους ἐλειτουροῦμεθα, ὁ πατήρ μου καὶ ἐγώ, ὅτε διετρέχαμεν ἔμφοβοι τὰς στενὰς τῆς Σμύρνης ὁδοὺς μεταβαίνοντες εἰς τὴν Ἁγίαν Φωτεινὴν.

Ἡ ἐκκλησία ἡ, μᾶλλον εἰπεῖν, τὸ παρεκκλήσιόν μας εἶχεν ἀνεγερθῆ ὑπὸ τοῦ προπάππου τῆς μητρὸς μου, ὅστις ἐρρασοφόρεσεν εἰς τὰ γηράματά του. Περισώζεται εἰσέτι ἡ οἰκοδομή, ἀλλὰ γυμνὴ καὶ ἐτοιμόροπος. Αἱ εἰκόνες, τὰ κοσμήματα, τὰ ἄμφια καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη ἐσυλήθησαν ἢ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τότε ὁμως ὑψοῦτο χαριέντως ὁ ναῖσκος ἀναμέσον τῶν δένδρων, τὰ πάντα δ' ἐντὸς αὐτοῦ ἦσαν κόσμια καὶ εὐπρεπῆ. Ἡ εἴσοδος τοῦ ἀπετελεῖτο ὑπὸ νάρθηκος μικροῦ, ἀνοικτοῦ ἔμπροσθεν. Ὑπὸ τοῦ προπυλαίου τούτου τὴν σκέπην, ἐκατέρωθεν τῆς πύλης, ἦσαν δύο μαρμάρινα ἐδώλια. Ἐκεῖ καθήμενος συχνάκις ἀνεγίγνωσκα τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἐπιτυμβίων πλακῶν, αἵτινες ἐσχημάτιζαν τοῦ νάρθηκος τὴν στρῶσιν.

Ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ κτήτορος καὶ ἐφεξῆς ἐθάπτοντο τῆς μητρικῆς οἰκογενείας μου οἱ πλεῖστοι. Ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου ἐκείνου ἐστεφανώθησαν οἱ γονεῖς μου καὶ ἡ

ἐπιθυμία των ἦτο ὑπὸ τοῦ νάρθηκός του τὰς πλάκας
 νὰ ταφοῦν ἐκεῖ, ὁ εἷς πλησίον τοῦ ἄλλου. Ἄλλ' οὔτε
 οἱ γονεῖς μου ἀνεπαύθησαν ἐκεῖ οὔτε τὰ ἰδικά μου
 ὅσα πέρωται νὰ ἐπιστρέψουν εἰς χοῦν εἰς τὴν προσ-
 φιλῇ ἐκείνην τῆς πατρίδος γωνίαν. Τὴν σήμερον ζῶ-
 μεν καὶ ἀποθνήσκουμεν εἰς ἐδῶ καὶ ἄλλος ἐκεῖ, πλά-
 νητες εἰς τὴν ζωὴν καὶ νεκροὶ ξενιτευμένοι, ἡ δὲ ἀνε-
 μοζάλη τῆς διασπορᾶς ἐκλόνισε καὶ διέσπασε τοὺς ἱε-
 ροὺς δεσμούς, τοὺς προσκολλῶντας τὴν καρδίαν τῶν
 τέκνων εἰς τῶν γονέων τὰ ἀναπαυτήρια. Ἄλλά, καθ'
 ὅσον γηράσκουμεν... ἐγὼ τοῦλάχιστον, καθ' ὅσον αἰσθά-
 νομαι πλησιάζουσιν τῆς ἀναπαύσεως τὴν ὥραν, θλί-
 βομαι ἀναλογιζόμενος ὅτι, ὅταν γηράσουν, καθὼς ἐγώ,
 τὰ τέκνα μου, δὲν θὰ ἐπαναπαύουν τὴν μνήμην των
 οὔτε εἰς οἰκίαν, περιέχουσιν διαδοχικὰς ἀπὸ γενεᾶς εἰς
 γενεὰν ἀναμνήσεις, οὔτε εἰς γῆς τινα ἄκραν, ὅπου κεῖν-
 ται συνεσφιγμένοι οἱ πατέρες των. Ὅτε ἤμην νέος,
 ὀλίγον περὶ τούτων ἐσκεπτόμην. Τώρα ὅμως ἡ ψυχὴ
 μου μετ' αὐξάνοντος φίλτρου ἐπιστρέφει εἰς τὸ παρελ-
 θὸν καὶ τρέφεται διὰ τῶν ἀρχαίων ἐνθυμήσεων.

Ἄλλ' ἄς ἐπαναλάβω τὴν διήγησίν μου.

Τὴν αὐγὴν τῆς Μεγάλης Πέμπτης ἠκούσαμεν τὴν
 λειτουργίαν καὶ ἐκοινωνήσαμεν τῶν θείων μυστηρίων.
 Ἦτο λαμπρὰ ἑαρινὴ πρωΐα καὶ ὅτε ἐπεστρέψαμεν ἐκ
 τῆς ἐκκλησίας, ἀντὶ νὰ μείνω ἐντὸς τῆς οἰκίας, λα-
 βὼν εἰς χεῖρας τὴν νηστήσιμον τροφήν μου ὑπῆγα νὰ
 προγευθῶ ἐπὶ τοῦ ἐξώστου. Ἄλλ' ἅμα ἤνοιξα τὴν

ἐπ' αὐτοῦ θύραν καὶ ὕψωσα τὸ βλέμμα πρὸς τὸ πέλαγος, εἶδα θέαμα, τὸ ὁποῖον μὲ κατέπληξε! Παρήτησα τὸ πρόγευμα καὶ ἔδραμα πρὸς τὸν πατέρα μου. Μὲ ἠκολούθησεν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου καὶ ἐβλέπαμεν ἀμφοτέροι πρὸς τὴν θάλασσαν.

Ἐβλέπαμεν σειρὰν μακρὰν πλοίων μεγάλων, πλεόντων πρὸς τὸν λιμένα μας. Ἀπειχόν εἰσέτι πολὺ, ἀλλ' ἦτο διαυγῆς ἢ ἀτμοσφαῖρα καὶ διεκρίνοντο τὰ ἱστία, καμπύλα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου τὴν πνοήν, καὶ αἱ διπλαῖ καὶ αἱ τριπλαῖ λευκαὶ ζῶναι ἐπὶ τῶν μαύρων σκαφῶν.

Ἐνῶ δὲ τὰ μεγάλα ταῦτα πλοῖα ἐφαίνοντο πλησιάζοντα, ἄλλη σειρὰ πλοιαρίων μικρῶν, δεχομένων ἐκ πλαγίου τὸν ἄνεμον εἰς τὰ τρίγωνα ἱστία των, ἔφευγε παρὰ τὴν παραλίαν πρὸς τῆς Σάμου τὴν διεύθυνσιν. Τὰ μεγάλα ἐν τούτοις πλοῖα, ὡσεὶ διστάζοντα, ἀντιτὰ ἐξακολουθήσουν τὸν πρὸς τὸν λιμένα πλοῦν, ἤλλαξαν αἴφνης δρόμον. Ἐνόμισα ἐπ' ὀλίγον ὅτι ἀνεχώρουν. Ἀλλ' ὄχι δὲν ἀπεμακρύνοντο· ἐλοξοδρόμουν ἀπέναντι τῆς Χίου. Τὰ δὲ μικρὰ πλοιάρια φεύγοντα πρὸς τὰ δεξιὰ μας ἐχάνοντο τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο ὀπισθεν τῆς τελευταίας ἄκρας τῆς νήσου.

Δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν τί συνέβαινε. Ὁ Τουρκικὸς στόλος κατήρχετο ἰσχυρός, οἱ δὲ ἐπαναστάται ἀνεχώρουν. Ἀλλ' οἱ Χῖοι τί ἔμελλαν ν' ἀπογίνουσι;

Ἄγνοῶ πόσῃν ὥρᾳ ὁ πατήρ μου κ' ἐγὼ ἐμέναμεν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου σιωπηλοὶ καὶ ἀκίνητοι, μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ πέλαγος προσηλωμένους.

—Νὰ φύγωμεν, νὰ φύγωμεν, εἶπεν αἴφνης ὁ πατήρ μου, καὶ ἐστράφη πρὸς τὴν οἰκίαν. Ἐστράφην κ' ἐγὼ καὶ τότε εἶδα ὅτι ὄπισθεν ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου ἴσταντο ἡ μήτηρ καὶ αἱ δύο ἀδελφαί μου καὶ ἡ Ἀνδριάνα, βλέπουσαι κ' ἐκεῖναι ἐν σιωπῇ τὸ πρὸ ἡμῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης θέαμα.

Ὁ πατήρ μου ἐξῆλθεν ἀμέσως τῆς οἰκίας. Τὸν ἠκολούθησα κατὰ διαταγὴν του. Ἦθελε νὰ συσκεφθῶμεν μετὰ τῶν συγγενῶν περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐξηρχόμεθα μόλις τῆς ἔξω θύρας τοῦ περιβόλου μας, ὅτε εἶδαμεν ἐρχόμενον πρὸς ἡμᾶς τὸν Καλάνην, ἐξάδελφον τῆς μητρός μου, κρατοῦντα ἐκ τῆς χειρὸς τὴν μικρὰν θυγατέρα του. Ἦτο πρὸ ὀλίγων μηνῶν χηρευμένος ὁ Καλάνης, ἡ δὲ ζωὴ του συνεκεντροῦτο εἰς τοῦ ὀρφανοῦ του τέκνου τὴν ἀγάπην. Ποτὲ δὲν τὸ ἀπεχωρίζετο· ἡ χαρίεσσα μορφὴ τοῦ ἐνδεκαετοῦς ἐκείνου κορασίου καὶ ἡ τεθλιμμένη τοῦ τρυφεροῦ προσώπου ἔκφρασις εἶχαν ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς εἰς τὸν πύργον ἀφίξεώς μας ἐλκύσει πᾶσαν τῆς ψυχῆς μου τὴν συμπάθειαν.

Ἦρχετο ὁ Καλάνης πρὸς τὸν πατέρα μου μὲ τὸν ἴδιον σκοπόν, ὅστις καὶ ἡμᾶς ὠδήγει. Διηυθύνθημεν ὅλοι ὁμοῦ πρὸς τὸ παρεκκλήσιον· οἱ δύο ἐκεῖνοι προπορευόμενοι συνωμίλουν, ἐγὼ δὲ εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν τὸν ἠκολούθουν κρατῶν τὴν μικρὰν Δέσποιναν ἐκ τῆς χειρός. Ἐβλεπα τὰς ξανθὰς τρίχας τῆς ἀσφᾶς ἐκείνης κεφαλῆς καὶ ἀνελογιζόμην τὰ ἀπὸ τοῦ

ἔξώστου μας φαινόμενα πλοῖα καὶ ἀνεπόλουν μετὰ φρίκης ὅσα ἤκουσα περὶ τῶν εἰς Σμύρνην καὶ εἰς τὰς Κυδωνίας ὑπὸ τῶν Τούρκων διαπραχθέντων.

Ἐβάδιζα σιωπῶν καὶ περιίλυτος. Ἡ μικρὰ ἐσιώπα ἐπίσης, ἀλλ' ἠσθανόμην τὰ δάκτυλά της ἀνήσυχα ἐν- τὸς τῆς χειρός μου. Ἐνόησα ὅτι ἦτο φοβισμένη καὶ μὴ γνωρίζων τί νὰ εἶπω πρὸς ἐνθάρρουνσὶν της ἔ- σκυψα καὶ ἐφίλησα τὴν μικρὰν χειρὰ της. Ἐστρεψε τότε πρὸς ἐμὲ τοὺς γαλανοὺς ὀφθαλμοὺς της καὶ μὲ ἠρότησε μὲ φωνὴν τρέμουσαν:—Λουκῆ, θὰ μᾶς σκο- τώσουν οἱ Τοῦρκοι;

—Ὅχι, Δέσποινά μου, θὰ φύγωμεν. Μὴ φοβῆσαι. Δὲν θὰ μᾶς πειράξῃ κανεὶς!

—Θὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου. Ἐγὼ τὸ ἤξεύ- ρω. Θὰ τὸν σκοτώσουν!

Καὶ ἤρχισε νὰ κλαίῃ πικρῶς, ἀλλ' ἠσύχως, καὶ ἔρρεαν τὰ δάκρυά της, καὶ ἐπανελάμβανε:

—Θὰ τὸν σκοτώσουν! Σκοτώνουν οἱ Τοῦρκοι! οἱ Τοῦρκοι! Θὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου!

—Μὴ κλαίῃς, Δέσποινα μὴ φοβῆσαι.

Ἦθελα νὰ τὴν παρηγορήσω, ἀλλὰ δὲν εὔρισκα λέ- ξεις καὶ βλέπων τὸν ἠσυχον θρηνόν της ἠσθανόμην κ' ἐγὼ τὴν φωνὴν μου ἐκλείπουσιν.

—Εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας συνεκάθηντο ἤδη τῶν γειτόνων οἱ πλεῖστοι. Ἐκαθίσταμεν καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων ἐδωλίων. Ὁ Καλάνης ἐπῆρεν ἐπὶ τῶν γονάτων τὴν κόρην του καὶ ἔλαβαν τὸν λόγον οἱ γέροντες.

Δὲν ἐβράδυνε νὰ ληφθῆ ἡ περὶ τοῦ πρακτέου ἀπό-
φασις. Ἦτο πρόδηλον ὅτι δὲν ὑπῆρχαν ἱκανὰ πρὸς
ἀντίστασιν μέσα καὶ ὅτι θὰ γίνουν κύριοι οἱ Τοῦρκοι
τῆς νήσου, ἐγνωρίζαμεν δ' ἐκ τῶν προτέρων πῶς φέ-
ρονται οἱ Τοῦρκοι εἰς κατακτηθεῖσας χώρας. Ἀπεφα-
σίσθη λοιπὸν νὰ μεταβῶμεν εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς
νήσου καὶ νὰ σκορπισθῶμεν, ὅπου ἕκαστος ἠδύνατο νὰ
εὔρη καταφύγιον. Ἀπεμακρυνόμεθα οὕτω τῶν Τούρ-
κων καὶ ἐπλησιάζαμεν εἰς τὰ παράλια ἀντικρὺ τῶν
Ψαρῶν, ὅθεν ἠλπίζαμεν σωτηρίαν.

Ἀπεχαιρετίσθημεν μετὰ πόνου ψυχῆς, εἰσῆλθαμεν
εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἠσπάσθημεν τὰς εἰκόνας καὶ ἀπο-
χωρισθέντες ἐπεστρέψαμεν εἰς τὰ ἴδια ἕκαστος.

Δὲν ἐπανεῖδα ἕκτοτε τὸ παρεκκλήσιόν μας!

Καθ' ὁδὸν ὁ πατήρ μου μὲ εἶπεν, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ
ζητήσωμεν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τὴν φιλοξενίαν δύο γε-
ρόντων θείων του, κατοικούντων εἰς τὸ ἀγροκήπιόν
των ὀπισθεν τοῦ περικλείοντος τὸν Κάμπον βουνοῦ.
Ὅτε δ' ἐφθάσαμεν εἰς τὴν οἰκίαν, διέταξεν ἀμέσως
τὸν κηπουρὸν νὰ φορτώσῃ ἐπὶ δύο ἡμιόνων ἐφαπλώ-
ματα καὶ ζωοτροφίας καὶ νὰ ὑπάγῃ νὰ προειδοποιήσῃ
τοὺς γέροντας περὶ τῆς ἐλεύσεώς μας, καὶ νὰ μᾶς περι-
μείνῃ μετὰ τῶν ζώων ἐκεῖ.

Ἄμα ὁ κηπουρὸς ἀνεχώρησεν, ὁ πατήρ μου μ' ἔ-
κραξεν ἐντὸς τοῦ κοιτῶνος, ὅπου εἶχε κλεισθῆ μετὰ
τῆς μητρὸς μου. Τοὺς ἡῦρα παραγεμίζοντας σάκκον μὲ
σκεύη ἀργυρᾶ καὶ ἄλλα πολύτιμα. Ἄλλος σάκκος

ἔκειτο ἤδη ἐπὶ τῆς κλίνης πλήρης καὶ ἕτοιμος. Ἐφοῦ καὶ ὁ δεύτερος ἐδέσθη, τὸν ἐσήκωσεν ὁ πατήρ μου, μὲ διέταξε νὰ φέρω τὸν ἐπὶ τῆς κλίνης κείμενον, ἤνοιξεν ἡ μήτηρ μου τὴν θύραν καὶ ἐξήλθαμεν τοῦ δωματίου.

Ἐκεῖνος ἐμπρός, ἐγὼ κατόπιν, φέροντες τοὺς σάκκους ἐβαδίσσαμεν πρὸς τὸ μᾶλλον ἀπόκεντρον μέρος τοῦ κήπου, ὅπου ἦσαν τὰ δένδρα πυκνότερα. Ἀπέθεσα κατὰ γῆς τὸν σάκκον καὶ ἔφερα δύο ἀξίνας. Ἐκεῖ ὑπὸ τὴν σκιὰν γηραιᾶς μηλέας, πλησίον τοῦ μαγανοπηγάδου, εἰς θέσιν, τὴν ὁποίαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐσημείωσα καὶ ἐνετύπωσα ἀκριβῶς εἰς τὴν μνήμην μου, ἠρχίσσαμεν οἱ δύο νὰ σκάπτωμεν καὶ ἠνοιξάμεν λάκκον βαθύν. Ἐντὸς τοῦ λάκκου ἐθέσαμεν τοὺς σάκκους, τὸν ἓνα ἐπὶ τοῦ ἄλλου, τοὺς ἐκάλυψαμεν ἔπειτα. ἔπατήσαμεν τὸ γῶμα πρὸς ἰσοπέδωσιν τῆς σκαφείσης γῆς, καὶ βεβαιωθέντες ὅτι οὐδεὶς μᾶς παρετήρησεν ἐπεστρέψαμεν εἰς τὴν οἰκίαν.

— Μὴ λησμονήσης αὐτὴν τὴν παρακαταθήκην, μὲ εἶπεν ὁ πατήρ μου. Ἄν ἀποθάνω ἐγώ, σὺ εἶσαι ὁ προστάτης τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν σου.

Ἐμπροσθεν τῆς θύρας ἐπερίμεναν τέσσαρα ζῶα ἕτοιμα καὶ ἡ Ἀνδριάνα ἐπισπεύδουσα τὴν ἀναχώρησιν. Οἱ γονεῖς καὶ αἱ ἀδελφαί μου ἀνέβησαν ἐπὶ τῶν ὄνων καὶ ἐξεκινήσαμεν. Ἡ Ἀνδριάνα κ' ἐγὼ ἠκολουθήσαμεν πεζοί.

Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἠκούσθη αἴφνης μακρο-

θεν πυροβόλου κρότος. Πλησιέστεροι κανονιοβολισμοὶ διὰ μιᾶς τὸν διεδέχθησαν. Ἐστράφημεν ἐν σιωπῇ ὁ εἷς πρὸς τὸν ἄλλον. Οἱ κρότοι τῶν πυροβόλων ἐπηκολούθουν συνεχεῖς. Ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ ἀπὸ τοῦ φρουρίου οἱ Τοῦρκοὶ ἐτέλουν παταγωδῶς τοῦ φρικτοῦ θριάμβου τῶν τὰ προεόρτια.

— Ἀλλοίμονον εἰς τὴν Χίον ! ἀνέκραξεν ὁ πατήρ μου.

Καὶ ἐξηκολουθήσαμεν τὸν δρόμον μας.

Ὁ πύργος ὅπου μετεβαίναμεν, ἔκειτο ἐντὸς φάραγγος. Ὁ ὀρίζων ἦτο περιορισμένος, οὐδ' ἐφαινετο ἐκεῖθεν ἡ θάλασσα. Οἱ δύο γέροντες τοῦ πατρός μου θεῖοι ἔζων ἐκεῖ διαρκῶς ἐν μονήρει ἡσυχίᾳ. Ὁ πρεσβύτερος, ἄνθρωπος μὲ πειραν καὶ μὲ νοῦν πολύν, διέτριψεν ἐπὶ ἔτη πολλὰ εἰς Ἀμστελόδαμον ἐμπορευόμενος, ἐκεῖ δ' ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Κοραῆ, μετερχομένου ἐπίσης τὸ ἐμπόριον τότε, καὶ διετήρησεν ἕκτοτε φιλίαν καὶ σπανίαν τινὰ ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ σοφοῦ γέροντος, καὶ αὐτὸς περὶ τὰ γράμματα ἀσχολούμενος. Ταῦτα πάντα ἀνύψουν τὸν θεῖόν μου εἰς τὰ ὄμματα τῶν συμπολιτῶν του. Οἱ λόγιοι, καθὸ σπανιώτεροι, ἀπελάμβαναν μεγαλειτέρας τότε τιμῆς, ἦσαν δ' ἐν γένει τῆς τοιαύτης τιμῆς ἄξιοι, διότι ἐγνωρίζαν καλῶς ὅσα ἐπηγγέλλοντο ὅτι γνωρίζουν, καὶ εἰργάζοντο μετ' αὐταπαρνήσεως πρὸς φωτισμὸν τοῦ Γένους.

Ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας δὲν εἶχα ἰδεῖ τὸν θεῖόν

μου, ἀλλὰ τὸν ἐνεθυμούμην μετὰ σεβασμοῦ πάντοτε, ἡ δὲ βραχεῖα τότε πλησίον του διαμονή μου ἐπηύξησε τὴν ἐκτίμησιν τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀρετῆς του. Διότι μᾶς προεῖπεν ὅσα ἐπέπρωτο νὰ πάθῃ ἡ Χίος. Μᾶς προεῖπε τὰς σφαγὰς, τὰς λεηλασίας, τοὺς ἐξανδραποδισμούς, τὸν ἐκπατρισμόν καὶ τὴν διασποράν, ὅσα ἐν ἐνὶ λόγῳ κατόπιν συνέβησαν. Ἐν γένει δὲ κατεδίκαζεν ὡς πρόωρον τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ἔβλεπε τὰ πάντα εἰς τὸ μέλλον σκοτεινὰ καὶ μαῦρα. Ἄλλ' ἦτο γέρον καὶ ἐτρέφετο εἰς τὴν ἐρημίαν μὲ τῆς πείρας καὶ τῶν βιβλίων τὰ διδάγματα. Μὴ θὰ ἐγίνετο ποτὲ οὐδαμοῦ ἐπανάστασις, ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν τῆς νεότητος ἡ τόλμη καὶ ἡ ἀπειρία; Οἱ γέροντες φύσει κλίνουν πρὸς τὴν ἀπραξίαν ἢ τὴν ἀναβολήν· συμβουλεύουν ὑπομονὴν καὶ φρόνησιν. Τὸ αἰσθάνομαι ἤδη καὶ ἐξ ἰδίας πείρας τὸ γνωρίζω.

Ὁ ἄλλος ἀδελφὸς ἦτο κωφός. Σπανίως ἐλάλει. Κατηφὴς καὶ μελαγχολικός, ἐφαίνετο ξένος εἰς τὰ τοῦ κόσμου. Ἡ μόνη διασκέδασις, ἡ μόνη ἐνασχόλησις του ἦτον ἡ ξυλογλυπτική. Ἔχω εἰσέτι μικρὸν ξυλογράφημα, τὸ ὁποῖον τότε μοὶ ἐδώρησε, παριστῶν τὸν Εὐαγγελισμόν.

Εἰς μάτην παρεκίνουν οἱ γονεῖς μου τοὺς δύο γέροντας νὰ φύγουν μεθ' ἡμῶν. Ὁ κωφὸς ἀνύψωνεν ἀρνητικῶς τὴν κεφαλὴν.— Ὀλίγη ζωὴ μᾶς μένει, ἔλεγεν ὁ ἄλλος· διατί νὰ κοπιάσωμεν πρὸς προφύ-

λαξίν της; Σεῖς ἔχετε καθήκοντα πρὸς τὰ τέκνα σας, πηγαίνετε!

Καὶ ἔμειναν οἱ δύο γέροντες εἰς τὸν πύργον των. Τί ἀπέγιναν; Οὔτε αὐτοὶ οὔτε ὁ κηπουρὸς των ἢ τὰ τέκνα του, οὔτε ἡ γραῖα ὑπηρέτριά των ἐφάνησαν ἢ ἠκούσθησαν ἔκτοτε. Ὁ κηπουρὸς καὶ τὰ τέκνα του Κύριος οἶδε ποῦ ἐπωλήθησαν καὶ τίνος Τούρκου ἀγοραστοῦ ἐκαλλιέργησαν τοὺς κήπους. Ἄλλ' οἱ γέροντες καὶ μάλιστα ὁ κωφὸς δὲν εἶχεν ἀξίαν. Τίς νὰ τοὺς ἀγοράσῃ καὶ πρὸς τί; Τοιοῦτοι αἰχμάλωτοι δὲν πωλοῦνται. Σφάζονται. Εἶθε νὰ ἦτο σύντομον τὸ μαρτύριόν των! Δὲν ἦσαν τοῦλάχιστον ἔγγαμοι, καὶ δὲν τοὺς ἐθρήνησαν οὔτε χῆραι οὔτε ὄρφανά. Ἄλλ' ἡμεῖς διετηρήσαμεν τὴν μνήμην των καὶ τώρα ἀκόμη, μετὰ τοσαῦτα ἔτη, ἐνῶ γράφω περὶ αὐτῶν, ὁ λαιμός μου ξηραίνεται.

Τέσσαρας μόνον ἡμέρας ἐμείναμεν εἰς τὸν πύργον των, καθ' ἑκάστην δὲ διὰ τῶν χωρικῶν ἐλαμβάναμεν πληροφορίας περὶ τῶν συμβαινόντων εἰς τὴν νῆσον.

Πρὶν ἔτι προσορμισθοῦν τὰ πλοῖα, οἱ Τούρκοι ἐξεληθόντες τοῦ φρουρίου ἐχύθησαν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἤρχισαν νὰ λεηλατοῦν καὶ νὰ ἀρπάζουν καὶ νὰ φονεύουν. Ὅτε φεύγοντες ἠκούσαμεν τοὺς κανονιοβολισμούς, ἀπεβιβάζοντο οἱ ἐν τῷ στόλῳ καὶ ἠῤῥησεν οὕτω τῶν δημίων ὁ ἀριθμὸς.

Τὴν ἐπιούσαν ἡ θάλασσα ἐκαλύφθη ὑπὸ πλοιαρίων, φερόντων ἀπὸ ἀντικρὺ τὰ λυσσῶντα στίφη, τὰ

ὅποια ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐπερίμεναν τῆς ἄγρας τὴν ὥραν. Τότε τὸ κακὸν ἐκορυφώθη· ἡ πόλις δὲν ἐξήρκει νὰ τοὺς κορέσῃ καὶ ἐπέλεσαν εἰς τὴν ἐξοχὴν.

Τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα ἐτελέσθη τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ τὸ τρομερὸν ὀλοκαύτωμα. Ἀντίστασις δὲν ὑπῆρχεν, οἱ μὴ φυγόντες ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν διεσπάρησαν κρυπτόμενοι, ὥστε οὐδὲν ἀνεχαίτιζε τῶν θηρίων τὴν πρόοδον ἢ μόνῃ ἢ ἀφθονία τῆς προχείρου λείας. Καθ' ὅσον αὕτη ἐξηντλεῖτο κατὰ τοσοῦτον ἐξετείνετο ἡ ζώνη τῆς καταστροφῆς καὶ οὕτως ἤκούαμεν τοὺς Τούρκους ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζοντας εἰς τὸ καταφύγιόν μας.

Τοὺς ἤκούαμεν, λέγω, πλησιάζοντας. Ψυχρὰ ἢ ἔκφρασις καὶ ἀφηρημένη. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐκφράσω τὴν φρίκην τῶν ἀκουσμάτων ἐκείνων; Ἀνάγκη διὰ τῆς φαντασίας, ἀναγνώστα, νὰ συμπληρώσῃς τῆς ἀφηγήσεώς μου τὸ ἀτελὲς δίδων ζωὴν εἰς τὰς σκηνὰς καὶ τὰς ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἡ μνήμη μου ἤδη ἀνακαλεῖ. Διότι ἄλλο νὰ ἀναγινώσκῃς ἡσύχως καθήμενος ἐντὸς τοῦ δωματίου σου περὶ καταστροφῶν, γενομένων εἰς χώραν ἀπέχουσαν ἢ ἄγνωστον καὶ εἰς ἐποχὴν μεμακρυσμένην, καὶ ἄλλο ν' ἀκούῃς ὅτι ἄνθρωποι γνωστοί σου συγγενεῖς καὶ φίλοι, συμπολίται, σφάζονται καὶ αἰχμαλωτίζονται, ὅτι οἰκίαι, τὰς ὁποίας πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶδες ἢ ἐπεσκέφθῃς, πυρπολοῦνται ἢ ἐλεηλατηθῆσαν, ἄλλο νὰ σοὶ λέγουν ὀνομαστικῶς ἐφανεύθῃ ἐκεῖνος, ἢ σύζυγος τοῦ ἄλλου ἡχμαλωτίσθη,

τὴν εἶδεν ὁ δεῖνα συρομένην ἐκ τῆς χειρὸς ὑπὸ Τούρου ἀγρίου καὶ κλαίουσαν καὶ κραυγάζουσαν! Καὶ τὴν φωνὴν τῆς τὴν γνωρίζεις, τὴν ἤκουσες τοσάκις νὰ λαλῇ εὐθύμως· καὶ νομίζεις τώρα ὅτι ἀκούεις τοὺς γοεροὺς κραυγασμούς τῆς, ὅτι τὴν βλέπεις μὲ ἀνεστραμμένην τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν κόμην λυτὴν ἀγομένην εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν, εἰς τὴν καταισχύνην· καὶ συλλογίζεσαι τὸν ἄνδρα τῆς καὶ τὰ τέκνα τῆς! Καὶ εἶσαι σὺ αὐτὸς ἐκεῖ πλησίον μετὰ τῶν γονέων, μετὰ τῶν παρθένων ἀδελφῶν σου, καὶ περιμένεις ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν νὰ παρασταθοῦν ἐνώπιόν σου οἱ ἀνόσιοι διώκται, "Ω! Ὁ Θεὸς νὰ σὲ προφυλάξῃ ἀπὸ τοιαύτας δοκιμασίας!

Αἱ περὶ τούτων εἰδήσεις ἤρχοντο ἀλλεπάλληλοι, τοσοῦτον ἀλλεπάλληλοι, ὥστε κατηντήσαμεν ἐπὶ τέλους νὰ ἐννοῶμεν τοῦ δεινοῦ τὸ μέγεθος. Ἄπεζώθημεν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τροῦμου! Διὰ τῆς βίας ὁ γέρον θεῖός μου ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους τὸν πατέρα μου νὰ φύγωμεν.

Ἐφορτώσαμεν λοιπὸν ἐκ νέου ἐφαπλώματα καὶ ζωοτροφίας ἐπὶ τῶν ἡμιόνων καὶ ἐστείλαμεν ἔμπροσς τὸν κηπουρὸν μὲ ὁδηγίαν νὰ μᾶς περιμένῃ εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, χωρίον κείμενον εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς νήσου, ὅπου ὁ πατήρ μου ἐνεθυμήθη ὅτι εἶχε χωρικὸν σύντεκνον. Ἀποχαιρετίσαντες τοὺς δύο γέροντας ἀνεχωρήσαμεν καὶ ἡμεῖς κατόπιν καὶ ἐφθάσαμεν τὸ ἀπόγευμα εἰς Ἅγιον Γεώργιον κατάκοποι ἐκ τοῦ δρόμου καὶ τοῦ ἡλίου.

Ἄμα εἰσῆλθामεν εἰς τὸ χωρίον ἐνοήσαμεν ὅτι ἀσύνηθές τι συνέβαινε ἐντὸς αὐτοῦ. Ὁ κόσμος ἦτο εἰς κίνησιν, αἱ ὁδοὶ πλήρεις ἀνθρώπων· μεταξὺ δ' αὐτῶν ἄνδρες ἐνοπλοι, οἵτινες ἐφαίνοντο ξένοι· εἰς τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν γυναῖκες καὶ παιδιά ἔβλεπαν καὶ ὠμίλου. Ἦτο ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἐορτῆς—καὶ ἦσαν τῶ ὄντι ἐορτάσιμοι ἡμέραι ἐκεῖναι— ἀλλ' ἢ ἐπὶ τῶν προσώπων ἀνησυχία ἐμαρτύρει ὅτι τὸ χωρίον δὲν ἐώρταζεν.

Ὁ πατήρ μου ἐπλησίασε γέροντα χωρικὸν ἰστάμενον παρὰ τὴν ἀνοικτὴν θύραν του. Τὸν ἠρώτησε περὶ τοῦ συντέκνου του. Ὁ σύντεκνος δὲν ἦτο εἰς τὸ χωρίον. Ἀνεχώρησε πρὸ ἔτους. — Ἠρώτησεν· ἦλθεν ὁ κηπουρός μας μὲ τὰς δύο ἡμιόλους; Οὔτε χωρικὸς ἦλθεν οὔτε ἡμιόνοι ἐφάνησαν.— Ἠρώτησε· διατί ἡ κίνησις καὶ πόθεν οἱ ὀπλοφόροι; Οἱ ὀπλοφόροι ἦσαν Σάμιοι φεύγοντες τοὺς Τούρκους καὶ ὁ Λογοθέτης ἦτο μετ' αὐτῶν.

Ὁ Λογοθέτης ἐντὸς τοῦ χωρίου διωκόμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων! Ἡμεῖς δὲ ἦλθामεν εἰς Ἅγιον Γεώργιον, διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τοὺς Τούρκους! Καὶ οὔτε ὁ σύντεκνος εἰς τὸ χωρίον οὔτε ὁ κηπουρός μας, ἡμεῖς δ' ἐκεῖ εἰς τὸν δρόμον, ἀπηυδαμένοι, ἄνευ τροφῆς, ἄνευ καταφυγίου, ἄνευ ὀδηγοῦ!

Ὁ χωρικὸς μᾶς ἐλυπήθη καὶ μᾶς ἐδέχθη εἰς τὴν καλύβην του. Εἰσῆλθामεν ὅλοι ἐντὸς αὐτῆς καὶ ἐκαθήμεθα περιμένοντες τὸν κηπουρόν. Ἀπὸ τῆς πρωίας ἡμεῖς ἄσιτοι. Ὁ φιλόξενος χωρικὸς μᾶς ἠρώτησεν,

ὄν πεινῶμεν, καὶ μᾶς ἐπρόσφερε τὸ πτωχικὸν δεῖπνόν του, ἀλλ' ὁ πατήρ μου τὸν ἠὺχαρίστησε μὴ θελήσας νὰ τοῦ στερήσωμεν τὸν ἄρτον του.

Ἐν τούτοις αἱ ὄραι παρήρχοντο καὶ ὁ κηπουρὸς δὲν ἐφαίνετο, αἱ δὲ ἀδελφαί μου ἐπείνων. Μ' ἔστειλεν ὁ πατήρ μου ν' ἀγοράσω ὅ,τι εὔρω καὶ ἐξηρχόμην πρὸς τοῦτο τῆς καλύβης, ὅτε εἶδα αἴφνης εἰς τὸ φῶς τοῦ δύοντος ἡλίου γενικὴν ἐνώπιόν μου παραζάλην. Αἱ γυναῖκες ἔτρεχαν μὲ τὰ βρέφη εἰς τὴν ἀγκάλην, οἱ ἄνδρες μὲ βάρη ἐπὶ τῶν χειρῶν, φράσεις διακεκομμέναι ἀντηλλάσσοντο καὶ ἔφευγαν ὅλοι ἔξω τοῦ χωρίου, ἐνῶ οἱ ὀπλοφόροι συνωθούμενοι ἤτοιμάζοντο νὰ φράξουν τὴν εἴσοδον. Ἦτο καθὼς ἡ αἰφνίδιος κίνησις τῶν φύλλων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, πρὶν ἢ καταιγὶς ἐπιπέσῃ.

—Οἱ Τοῦρκοι ἐπλάκωσαν! Φύγετε! Κρυφθῆτε, ἔκραξε τρέχων πρὸς ἡμᾶς ὁ γέρον χωρικός.

Ἦμεθα ὅλοι ἐκτὸς τῆς καλύβης, οὐδὲ εἶχαμεν προετοιμασιῶν ἀνάγκην διὰ τὴν φυγὴν. Ἐλυσάμεθα σπεύδων τὰ ζῶα ἀπὸ τὰ παρὰ τὴν καλύβην δένδρα καὶ ἐφύγαμεν ἔντρομοι ἀκολουθοῦντες καὶ ἡμεῖς τὸ ῥεῦμα.

Διήλθαμεν τὴν νύκτα ὁδοιποροῦντες, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν ποῦ πηγαίνομεν. Ἦτο πολὺς ὁ δρόμος καὶ δύσκολος, ἡ δὲ νύξ τρικυμιώδης, ὁ οὐρανὸς ζοφερὸς καὶ ἡ σελήνη ἐκ διαλειμμάτων ἐφαίνετο μεταξὺ τῶν νεφῶν. Καὶ ἡμεῖς, πεινασμένοι, ἀγρουπνι-

σμένοι, κατάκοποι ἐφεύγαμεν. Συχνάκις ἐτρομάξαμεν νομίζοντες ὅτι ἀκούομεν κραυγὰς ἢ τουφεκισμοὺς ἢ ἵππων ποδοβολητόν. Συχνάκις διεκόψαμεν τὴν πορείαν, διὰ νὰ καθίσωμεν καὶ ἀναπαυθῶμεν ὀλίγον. Ἦμεθα οἱ περισσότεροὶ πεζοί, ἦτο πολυάριθμος καὶ μακρὰ ἡ συνοδεία καὶ ἡμεῖς ἐφοβούμεθα μὴ σκορπισθῶμεν· ἠθέλαμεν νὰ μένη ἀδιάσπαστος ἡ ὁμὰς ἡμῶν ἐντὸς τοῦ φεύγοντος πλήθους.

Τὴν αὐγὴν ἐξημερώθημεν εἰς τὸ παράλιον, εἰς λιμένα ἔρημον ἀντικρὺ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν. Ἐκεῖ ἠθέλαμεν καὶ ἠλπίζαμεν νὰ καταφύγωμεν. Ἄλλ' ὁ ἄνεμος ἦτο σφοδρός, ἐντὸς δὲ τοῦ λιμένος καὶ εἰς τὸ πέλαγος οὔτε πλοῖον ἐφαίνετο οὔτε πλοιάριον οὐδὲ διεκρίνετο ἀντικρὺ σημεῖον ζωῆς. Ἡ δὲ παραλία ἦτο ἤδη κατειλημμένη ὑπὸ ἄλλων προσφύγων, πρὸ ἡμῶν ἐλθόντων καὶ συσσωρευθέντων ἐκεῖ μὲ τὴν αὐτὴν, ὡς ἡμεῖς, ἐλπίδα. Δὲν τοὺς εἶδαμεν οὔτε τοὺς ἠκούσαμεν μακρόθεν. Μόνον ὅτε ἐπλησιάσαμεν εἰς τὸν αἰγιαλόν, εἶδομεν ὑπὸ τὰς ἐλαίας, αἵτινες κατέβαιναν μέχρι τῆς θαλάσσης, σωροὺς σωμάτων κατακειμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἐκεῖ ἔμεναν οἱ δυστυχεῖς ὀλόκληρον τὴν νύκτα, ἐνῶ ἡμεῖς ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς τρικυμίας ἐβραδίζαμεν πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον, ὡς εἰς λιμένα σωτηρίας.

Ἡ ἄφιξις μας καὶ αἱ πρῶται τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου ἀκτῖνες ἔθεσαν εἰς κίνησιν ἐκεῖνο τῶν φυγάδων τὸ στρατόπεδον, καὶ πρὶν ἔτι προσεγγίσωμεν τόσον ὥστε νὰ ἀναμιχθῶμεν μετ' αὐτῶν εἶδαμεν ὑπὸ τὰς

ἐλαίας μορφὰς ἀνακαθημένας ἢ ἐγειρομένας καὶ διεκρίναμεν γυναῖκας καὶ παιδιά καὶ γέροντας καὶ νέους στρέφοντας πρὸς ἡμᾶς τὰ πρόσωπα, ἐνῶ τινες ἀποσπασθέντες ἐκ τοῦ ὁμίλου ἤρχοντο πρὸς ἡμᾶς διὰ νὰ μᾶς ἀναγνωρίσου.

Ἐστάθηνεν τότε καὶ ἡμεῖς. Αἱ γυναῖκες ἐπέξευσαν καὶ ἐκαθίσασαν εἰς ἐνὸς δένδρου τὴν ῥίζαν. Τόσα ἔτη ἐπέρασαν καὶ τόσα ἔδοκίμασα ἔκτοτε, ἀλλ' ὅμως ποτὲ δὲν θὰ λησμονήσω τὴν αἴσθησιν τοῦ καμάτου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν κατεβλήθην. Πρὸ εἰκοσιτεσσάρων ὥρῶν ἐπεριπάτουν μὲ κενὸν τὸν στόμαχον. Ἐξηπλώθην κατὰ γῆς πλησίον τῆς μητρὸς μου καὶ ἔκλεισα τοὺς ὀφθαλμούς, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης δυνάμεως εἰς τὰ μέλη μου, ἄνευ σκέψεως εἰς τὴν κεφαλὴν μου. Καὶ ἤσθάνθην τὴν χεῖρα τῆς μητρὸς ἐπὶ τοῦ μετώπου μου καὶ ἤνοιξα τοὺς ὀφθαλμούς καὶ εἶδα τὴν ἀγαπητὴν κεφαλὴν τῆς κλίνουσας ἄνωθέν μου. Δὲν ἀντηλλάξαμεν λέξιν, ἀλλ' ἔσκυψεν ἡ μήτηρ μου καὶ μ' ἐφίλησε καὶ ἔκλεισα πάλιν τοὺς ὀφθαλμούς. Τὰ ἐνθυμοῦμαι ταῦτα πάντα, ὡς νὰ συνέβησαν χθές!

Ὁ πατήρ μου εἶχε προχωρήσει εἰς συνάντησιν τῶν πρὸς ἡμᾶς ἐρχομένων. Μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψεν ἀκολουθούμενος ὑπὸ γέροντος, τὸν ὁποῖον δὲν ἀνεγνώρισα. Ἀλλ' ἡ μήτηρ μου τὸν ἀνεγνώρισε καὶ ἐγεοθεῖσα ἔδραμε πρὸς αὐτόν. Ὁ γέρον ἤνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἔσφιξεν ἐπὶ τοῦ στήθους του τὴν μητέρα μου. Ἦτο τοῦ πατρὸς τῆς ὀ ἀδελφός.

Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδεὶς ἡμῶν εἶχε κλαύσει. Ὁ τρόμος τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου, ἡ ἀδιάκοπος κίνησις αἱ μεταβολαὶ τῶν σκηνῶν. τὸ ἀλλεπάλληλον τῶν ἐντυπώσεων διετήρουν εἰς ἔντασιν τὸ νευρικὸν σύστημα. Ἡμεῖθα ψυχῇ καὶ σώματι ἀπηυδημένοι, ἀλλὰ τὰ βλέφαρά μας ἔμεναν στεγνά.

Ἄλλ' εἰς τοὺς κόλπους τοῦ γέροντος κρύπτουσα τὴν κεφαλὴν ἢ τάλαινα μήτηρ μου ἀφέθη τότε ὀλόκληρος εἰς τῆς λύπης τὴν κυριότητα καὶ ἠκούοντο οἱ λυγμοὶ τῆς καὶ οἱ στεναγμοὶ τῆς ἐξέσχίζαν τὴν καρδίαν μου. Αἱ ἀδελφαί μου περιεκύκλωσαν τὴν μητέρα κλαίουσαι, ὁ δὲ πατήρ μου ἔκρουψεν ἐντὸς τῶν χειρῶν τὸ πρόσωπον καὶ ἡ Ἀνδριάνα ἔδακνε τὰ δάκτυλά τῆς καὶ ἐγὼ ἠσθάνθην τὴν καρδίαν μου ἀναβαίνουσαν εἰς τὸν λαιμόν μου, καὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου θολούς, . . . καὶ ἦτο γενικὸς ὁ θροῆνος καὶ ὁ κοπετὸς ὑπὸ τὴν ἐλαίαν, ἣτις μᾶς ἐσκίαζεν!

Ὁ γέρον ἀπέθεσεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κλαίουσαν εἰσέτι τὴν μητέρα μου καὶ ὑπῆγε νὰ μᾶς προμηθεύσῃ τροφήν. Ἐπέστρεψε φέρων μυζήθρας. Δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρη ἄλλο τι, οὐδ' ἐπερίσσευε τεμάχιον ἄρτου καθ' ὅλην ἐκείνην τῶν δυστυχῶν τὴν συνάθροισιν. Μετὰς μυζήθρας παρηγορήσαμεν τὴν πείνάν μας.

Ἐν τούτοις πλοῖον δὲν ἐφαίνετο, ὁ ἄνεμος δὲν ἐκόπαζεν, ἡ θάλασσα ἦτο ἀγρία, εἰς δὲ τὸ παράλιον ἐμέναμεν ἄστεγοι, ἄσιτοι, ἀπροστάτευτοι. Ἄν οἱ Τοῦρκοι ἐπήρχοντο, ἄλλην δὲν εἶχαμεν καταφυγὴν ἢ

νά ῥιφθῶμεν ἐντὸς τῶν κυμάτων. Ἐπειρέναμεν δὲ
νά τοὺς ἴδωμεν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐμφανιζομέ-
νους. Συνεσκέφθημεν μετὰ τοῦ θείου μου καὶ ἀπε-
φασίσθη νὰ προσφύγωμεν εἰς τὸ πλησιόχωρον χωρίον
Μεστὰ ὅπου νὰ καιροφυλακῆσωμεν, μέχρις οὔ εὐρε-
θοῦν, εἰ δυνατόν, τοῦ ἐκπατριμοῦ τὰ μέσα.

Ἄνεχωρήσαμεν λοιπὸν καὶ πάλιν καὶ μετὰ τινῶν
ῥωρῶν ὁδοιπορίαν ἐφθάσαμεν κακῶς ἔχοντες εἰς
Μεστά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Τὰ χωρία τῆς Χίου, ἰδίως τὰ μεσημβρινά, εἶναι
ὄχυρά ὡς φρούρια καὶ στενόχωρα ὡς φυλακαί. Δὲν
ἔχουν τείχη, ἀλλὰ κατὰ τὰς τέσσαρας ἐξωτερικὰς
πλευρὰς τοῦ χωρίου τῶν οἰκιῶν τὸ ὀπίσθια συνεχό-
μενα ἀποτελοῦν ἀδιάκοπον προτείχισμα. Αἱ θύραι
τῶν οἰκιῶν κεῖνται ἔσωθεν, ἐντὸς τοῦ χωρίου, ἢ δὲ
κεντρικὴ τοῦ ὁδός, τέμνουσα τῶν οἰκιῶν τὴν συνέ-
χειαν, σχηματίζει τοῦ ὄχυρώματος τὴν πύλην. Εἶναι
δὲ ἀληθῶς πύλη ἢ τοιαύτη ὀπή, καθότι καὶ κλείεται
διὰ κιγκλιδωτῶν ἐκ σιδήρου θυρῶν.

Τὰ χωρία ταῦτα μοῦ ἔφεραν πάντοτε κατὰ νοῦν
τὸ εἰς Σμύρνην χάνιον· ἢ διαφορὰ εἶναι ὅτι ἀντὶ τῆς
περικλειούσης ἐκεῖνο μεγαλοπόλεως ταῦτα περικυ-
κλοῦνται ὑπὸ λόφων πρασίνων καὶ ἀντὶ ὠχρῶν ἐμ-
πόρων περιέχουν εὐρώστους γεωργούς· ἀντὶ δὲ τῆς

ἐν μέσῳ τοῦ χανίου πλατείας ὁδοὶ στεναὶ καὶ οἰκοδομαὶ συνεσφιγμέναι πληροῦν τὸν χώρον, τὸν ὁποῖον περιστοιχίζει ἡ τετράπλευρος ἐξωτερικὴ σειρὰ τῶν οἰκιῶν.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ χωρίου ὑψοῦτο συνήθως πύργος, τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος ὑπερέχει τόσον τοῦ ἐδάφους, ὥστε μόνον διὰ κλίμακος ξυλίνης ἢ διὰ σχοινίων δύναται τις ν' ἀνέλθῃ μέχρις αὐτῆς. Οἱ πύργοι, οὗτοι λείψανα τῆς κυριαρχίας τῶν Γενοουησιῶν, εἶναι αἱ ἀκροπόλεις τῶν χωρίων.

Τοιοῦτον ἦτο τὸ χωρίον Μεστά, ὅπου προσεφύγαμεν. Οἱ χωρικοὶ μᾶς ὑπεδέχθησαν φιλοφρόνως. μᾶς παρεχώρησαν δὲ οἰκίαν εὐκαιρον, τὰ κενὰ τῆς ὁποίας δωμάτια διεμοιράσθημεν μετὰ τοῦ γέροντος θείου, τῆς μητρὸς μου καὶ δύο ἄλλων οἰκογενειῶν. Ἡ κοινὴ συμφορὰ τότε πρῶτον μᾶς ἐσχέτισε μετ' αὐτῶν καὶ μᾶς συνέδεσεν.

Αἱ στερήσεις μας ἦσαν ποικίλαι καὶ μεγάλαι, ἀλλὰ τίς τότε ἐσκέπτετο περὶ ἀνέσεως καὶ περὶ τῶν συνήθων τοῦ βίου ἀναγκῶν; Ὁ σκοπὸς ἦτο τὴν ζωὴν νὰ διατηρήσωμεν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο μόλις ἐξήρκει ἡ διαίτά μας. Καὶ τοῦ ἄρτου αὐτοῦ ἡ ἀπόκτησις ἦτο δύσκολος οὐδὲ καταρωθῆντο καθ' ἡμέραν. Σῦκα, κουκκία, ξυλοκέρατα καὶ χόρτα ἄγρια, ἰδοὺ ὁποία ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ τροφή μας. Καὶ παρήρχοντο οὕτως αἱ ἡμέραι ἐν τῷ μέσῳ φόβων καὶ ἐλπίδων.

Τὴν ιδέαν τῆς εἰς Ψαρὰ καταφυγῆς παρητήσαμεν

ἐξ ἀνάγκης, διότι ἤρχοντο ἀπελπιστικαὶ ἐκεῖθεν εἰδήσεις. Ἦτο ἤδη πλήρης προσφύγων ἡ νῆσος, οἱ δὲ Ψαριανοί, μόλις ἔχοντες πῶς νὰ τοὺς διαθρέψουν καὶ συντηρήσουν, δὲν ἠδύναντο οὔτε ἠθέλαν νὰ δεχθοῦν πλειοτέρους. Ἦρχισε νὰ γίνεται ἐπαισιθητὴ ἐκεῖ ἡ σπάνις τοῦ ὕδατος. ἡ δὲ συσσώρευσις τοσοῦτων ἀπόρων φυγάδων εἶχε προκαλέσει νόσους, αἵτινες ἐφαίνοντο προμηνύουσαι φοβερωτέραν ἐπιδημίαν. Ὅθεν ἔγραφον εἰς Χίον προτρέποντες τοὺς φεύγοντας νὰ διευθυνθοῦν εἰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου νήσους καὶ προσφέροντες προθύμως τὰ πλοῖά των καὶ τοὺς ναύτας των.

Ἄλλ' ἡμεῖς εἰς Μεστὰ ἠρχίζαμεν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι δὲν ὑφίσταται πλέον ἀνάγκη φυγῆς. Δύο ἐβδομάδες εἶχαν παρέλθει ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Τουρκικοῦ στόλου· οἱ ἐπαναστάται ἀπέπλευσαν ἢ ἐκρύπτοντο σκορπισμένοι εἰς τῆς νήσου τὰ ἐνδότερα, οἱ δὲ φιλήσυχοι τῆς πόλεως κάτοικοι καὶ τῶν χωρικῶν οἱ πλεῖστοι οὐδ' ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας οὐδ' ἀνεμίχθησαν εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα. Διατί λοιπὸν τῆς καταδρομῆς ἢ ἐξακολούθησις; Διατί τῆς τρομοκρατίας ἢ διαιώνισις, ἐνῶ πᾶσα πιθανότης ἀντιστάσεως ἐξέλιπε; Μὴ δὲν ἤρκεσαν τὰ πεσόντα ἤδη ἀθῶα θύματα; Μὴ δὲν ἐκορέσθη ἀρκούντως τῆς τουρκικῆς λύσσης ἡ ἔξαψις; Ταῦτα σκεπτόμενοι ἐπεριμέναμεν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν διακήρουξιν

ἀμνηστίας καὶ τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὰς ἐστίας μας,

Καὶ τῷ ὄντι τῶν Τούρκων ἡ καταφορὰ εἶχε κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας κοπάσει. Ἦκούοντο ὀλιγώτεροι πυροβολισμοὶ καὶ φόνοι καὶ ἀπαγωγαί, διέτρεχαν δὲ φῆμαι ὅτι ἐμεσίτευσαν οἱ πρόξενοι ὑπὲρ συγχωρήσεως τῶν ῥαγιαδῶν καὶ ὅτι ὁ πασᾶς ἐφαίνετο κλίνων πρὸς ἐπιείκειαν. Καὶ ἤρχοντο μέχρις ἡμῶν οἱ τοιαῦται φῆμαι καὶ ὑπέτρεφαν τὰς ἐλπίδας μας.

Τὴν ἐνάτην ἡμέραν τῆς εἰς Μεστὰ διαμονῆς μας ἐνομίσαμεν ὅτι τὰ δεινά μας ἐτελείωσαν. Δύο πρόξενοι ἤλθαν εἰς τὸ χωρίον φέροντες κλάδους ἐλαίας καὶ παραμυθίας εὐαγγέλια. Ἐφεραν ἀναφορὰν πρὸς ὑπογραφήν, ὑπέσχοντο δὲ ὅτι, ἅμα προσκυνήσωμεν, ὁ πασᾶς θὰ μᾶς συγχωρήσῃ.

Νὰ μᾶς συγχωρήσῃ; Ἀλλὰ διὰ τί: Οὔτε ἀντάρται ἡμεῖθα οὔτε οὐδένα ἠδικήσαμεν οὔτε ἰδιοκτησίας ξένας ἐληστεύσαμεν οὔτε γυναῖκας ἠτιμάσαμεν οὔτε ἐφονεύσαμεν οὔτε ἐξηνδραποδίσσαμεν! Διατί νὰ συγχωρηθῶμεν;

Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι σκέψεις σημεριναί. Δὲν ἐσκεπτόμεθα τοιαῦτα τότε, ἡ δ' ἐλπίς τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς ἀφορήτου ἐκείνης ὑπάρξεως ἦτο ἀληθῆς δι' ἡμᾶς χαρά. Ὅθεν ὑπεγράψαμεν προθύμως ὅλοι νέοι καὶ γέροντες, χωρὶς νὰ ἐξετάσωμεν τί ἡ ἀναφορὰ περιέχει, ὑπεγράψαμεν μὲ τὰς δύο χεῖρας εὐλόγοῦντες τὴν φιλάνθρωπον μεσολάβησιν τῶν χριστιανῶν προξένων

καὶ ἀνεπνεύσαμεν πιστεύσαντες ὅτι παίει ὁ διωγμὸς καὶ θὰ ἐπιστρέψωμεν ἀβλαβεῖς εἰς τὰ ἴδια.

Ἄλλὰ μὴ ἐπρόκειτο νὰ εὕρωμεν τὰς οἰκίας μας ὅπως τὰς ἀφήσαμεν; Μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Σαμίων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Μπουρνιᾶν χωρικῶν, μετὰ τοὺς σφοδροὺς ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ ἐκ τοῦ στόλου κανονιοβολισμούς, μετὰ τὴν ἀχαλίνωτον πρὸ πάντων τῶν Τούρκων λεηλασίαν, ὀλίγας περὶ τούτου ἐλπίδας ἠδυνάμεθα νὰ τρέφωμεν. Ἄλλ' ὅμως ἐκυρίευσεν ὅλους ἡμᾶς ἐκεῖ, εἰς Μεστά, τῆς ἐπανόδου ὁ πόθος. Ἡθέλαμεν νὰ ἴδωμεν καὶ πάλιν τὰς οἰκίας μας, εἰς οἵαν δῆποτε κατάστασιν καὶ ἂν ἐπρόκειτο νὰ τὰς εὕρωμεν. Ὁ δὲ φόβος μὴ τὰς εὕρωμεν κατεστραμμέναις ἤρξανεν ἀντὶ νὰ ἐλαττώνη τὴν ἐπιθυμίον μας.

Τοιοῦτος ὁ ἄνθρωπος! Προσκολλᾶται τοσοῦτω μᾶλλον εἰς ὅ,τι ἀγαπᾷ καθ' ὅσον κινδυνεύει νὰ τὸ ἀπολέσῃ. Ὅταν δὲ ἡ ἀπώλεια σφραγιωθῇ καὶ ἡ ἐλπίς ἀπέλθῃ, τότε πρὸ πάντων ἡ χηρευμένη καρδιά αἰσθάνεται ὀπόσῃν περιέκλειεν ἀγάπην. Οὕτω πλανώμεθα εἰς τὰ κοιμητήρια καὶ καθήμεθα ἐπὶ τῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι σκεπάζουν τὰ λείψανα τῶν ἀπελθόντων ἀγαπητῶν μας. Οὕτω μετὰ πυρκαϊᾶν ἀποτεφρώσαν ὀλόκληρον συνοικίαν βλέπεις ἀνθρώπους πλανωμένους ἐντὸς τῶν καπνιζόντων εἰσέτι ἐρειπίων καὶ ἀναζητοῦντας τὰ ἴχνη τῶν ἐστιῶν των καὶ βλέποντας ἐπὶ ὄρας τὸν χώρον, ὅπου ὑψοῦτο ἡ διαμονή των,

καὶ τοὺς λίθους οἷτινες ἀπειτέλουν τοῦ κοιτῶνός των τοὺς τοίχους!

Αἱ ἐπαγγελίαι τῶν Προξένων τοσοῦτον ἀνεπτέρωσαν τὰς ἐλπίδας μας. ὥστε ἠθέλαμεν ἀμέσως νὰ ἐπιστρέψωμεν. Ἄλλ' οἱ γεροντότεροι ἐχαλίνωσαν τὴν ἀνυπομονησίαν μας ὑποπτευόμενοι μὴ ἢ προσφερομένη ἀμνηστία ἦτο τέχνασμα τῶν Τούρκων πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν Προξένων καὶ παγίς, διὰ νὰ μᾶς ἐξολοθρεύσουν εὐκολώτερον. Εἶχαν πλειοτέραν πεῖραν τοῦ τουρκικοῦ χαρακτῆρος οἱ γέροντες, ἀλλ' οἱ ἐπιλοιποὶ ἐβρασιζόμεθα μετὰ θάρρους εἰς τῶν Προξένων τὴν ὑπόσχεσιν καὶ τὴν προστασίαν.

Μετὰ σύσκεψιν καὶ συζήτησιν καὶ ἐνδοιασμοὺς ποικίλους ἀπεφασίσθη τέλος νὰ ὑπάγωμέν τινες ἐκ τῶν νεωτέρων ὡς πρόσκοποι, οἱ δὲ λοιποὶ νὰ περιμείνουν εἰς Μεστὰ τὰς εἰδήσεις μας ἢ τὴν ἐπιστροφὴν μας.

Τὴν ἐπαύριον ἀνεχώρησα ἀπὸ πρωΐας μετὰ δύο ἄλλων ὁμηλίκων μου. Περιττὸν νὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματά των. Ἄλλως τε πρὸς τί νὰ ὑποδεικνύω ἐκάστοτε ὀνομαστικῶς ἐκείνους, ὅσων ἢ κακὴ τύχη συνέπεσε νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς ἰδικῆς μου; Ἐκ τῶν δύο ἐκείνων ὁ εἷς, εὐδαίμων ἤδη γέρον, πρωτεύει εἰς μίαν τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ Ἑλληνικῶν κοινοτήτων συγνάκις δ' ἔκτοτε συνηντήθημεν καὶ ἀνεμνήσθημεν ἡμερῶν ἀρχαίων καὶ κοινῶν παθημάτων. Ὁ ἄλλος, διασωθεὶς τότε, ἀπέθανε μετ' ὀλίγον εἰς Τήνον. Πόσους τότε λυτρωθέντας ἐκ τῶν ὀνύχων τῶν Τούρκων ἐθέρισεν

οὕτως ὁ θάνατος ! Ἐξηντηλημένοι μετὰ τοσαύτας κακουχίας, μετὰ τοσοῦτους περισπασμούς, πόσοι φυγόντες τὴν μάχαιραν τοῦ ἐχθροῦ ἔπασαν κατόπιν πρόωρα τῆς ἀσθενείας θύματα !

Ἀπεχαιρετίσαμεν λοιπὸν τοὺς εἰς Μεστὰ καὶ ἐκινήσαμεν οἱ τρεῖς ὁμοῦ διευθυνόμενοι πρὸς τὴν πόλιν. Αἱ ἐντυπώσεις τῶν γενομένων καταστροφῶν ἦσαν πολὺ πρόσφατοι εἰσέτι, καὶ δὲν ἡμεῖς οὐδαμῶς ἀπηλλαγμένοι τοῦ φόβου μὴ συναντήσωμεν Τούρκους ἀγνοοῦντας ἢ ἀψηφοῦντας τὰς ἐπιεικείας τοῦ Πασᾶ προθέσεις. Ἄλλ' ἡμεῖς νέοι καὶ οἱ τρεῖς, ὁ δὲ πρωϊνὸς ἀῆρ ἦτο ζωογόνος καὶ ἀπέπνεαν ἄρωμα ὑγιᾶς οἱ μαστιχοφόροι περὶ τὰ Μεστὰ λόφοι. Ἡ ἐλπίς διεσκέδασε βαθμηδὸν τοὺς φόβους καὶ ἐβαδίζαμεν ἑλαφροὶ φαιδρύνοντες δι' εὐθύμων συνομιλιῶν τὴν ὁδοιπορίαν μας.

Δὲν ἐπέπρωτο ὅμως οὔτε ἡ φαιδρότης οὔτε ἡ ὁδοιπορία μας νὰ διαρκέσουν πολὺ.

Ἐβλέπαμεν μακρόθεν τὸ χωρίον Ἐλάταν, ὅπου ἐπροτιθέμεθα νὰ ἀναπαυθῶμεν ἐκ τοῦ δρόμου καὶ νὰ λάβωμεν πληροφορίας διὰ τὴν περαιτέρω πορείαν μας.

Ὁ ἥλιος ἔκαιε καὶ ἐταχύναμεν τὸ βῆμα πρὸς τὸς λευκὰς τοῦ χωρίου οἰκίας. Αἶφνης εἰς τὰ πρόθυρά του ἠκούσαμεν οἰμωγὰς καὶ κραυγὰς γυναικείας. Ἐστάθημεν καὶ οἱ τρεῖς καὶ εἶδαμεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον. Μὴ ἦσαν Τούρκοι εἰς τὸ χωρίον; Αὕτη ἦτο ἡ πρώτη

μου σκέψις. Ἐτείναμεν τὰ ὦτα. Αἱ κραυγαὶ ἐξηκούθουν. Ἦσαν βεβαίως γυναικεῖα μυρολόγια.

Ὁδηγούμενοι ἐξ αὐτῶν διήλθामεν τὰς ἐρήμους τοῦ χωρίου ὁδοὺς καὶ ἐφθάσαμεν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας. Ἐκεῖ συνωθοῦντο οἱ χωρικοί, ὑπεράνω δὲ τῶν κεφαλῶν των εἶδαμεν κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν εἰς τῆς ἐκκλησίας τὰ πρόθυρα ἀναβαίνοντα δύο φέρετρα, τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ πέραξ αὐτῶν αἱ γυναῖκες ἔκλαιαν καὶ ὠδύροντο καὶ ἐκραύγαζαν γοερῶς.

Ὅτε εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἡ νεκρώσιμος συνοδεία, ἠρώτησα ἓνα χωρικὸν περὶ τῶν δύο λειψάνων καὶ μᾶς εἶπε μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ὅτι συμμορία Τούρκων συναντήσασα τὴν πρωΐαν τρεῖς νέους ἔξω τοῦ χωρίου ἐπυροβόλησε κατ' αὐτῶν καὶ ἐξηκούθησε τὸν δρόμον τῆς, ὅτι ὁ εἷς τῶν τριῶν σωθεὶς ἔτρεξε καὶ ἀνήγγειλε τὸ συμβὰν εἰς τὸ χωρίον, τὰ δὲ πτώματα τῶν δύο φονευθέντων μετεκομίσθησαν πρὸ ὀλίγης ὥρας ἐκεῖ.

Ποῦ λοιπὸν αἱ ὑποσχέσεις ἀσφαλείας; Ποῦ ἡ ἐλπίς ὅτι τὰ δεινὰ ἐτελείωσαν; Εἶχαν οἱ γέροντες δίκαιον! Οἱ δύο ἐκεῖνοι νεκροὶ καὶ τῶν γυναικῶν τὰ μυρολόγια ἦσαν τῆς τουρκικῆς πίστεως ἢ σφραγίς, τῆς τουρκικῆς ἐπιεικείας τὰ ἐχέγγυα!

Ἐπεστρέψαμεν ἀμέσως εἰς Μεστὰ βαδίζοντες ταχύτερον ἢ ὅτε ἠρχόμεθα καὶ ἄνευ τῆς προτέρας φαιδρότητος. Οἱ ἐκεῖ ἐξεπλάγησαν, ὅτε μᾶς εἶδαν ἐπιστρέφοντας, ἡ δὲ ἀφήγησις τῆς εἰς Ἐλάταν σκηνῆς τοὺς

κατετάραξε, και ἡ προτέρα ἀδημονία διεδέχθη διὰ μιᾶς τὰς μόλις ῥιζωθείσας ἐλπίδας.

Ὁ πατήρ μου ἄλλοτε ἐπέμενε ἐλπίζων: «ἦτο τυχαία ἡ συμπλοκή, δὲν ἦσαν γνωσταὶ εἰσέτι αἱ ἀποφάσεις τοῦ Πασᾶ, οἱ Τοῦρκοι ἐκεῖνοι δὲν παρέμειναν εἰς Ἐλάταν, ἄρα οἱ πυροβολισμοὶ των δὲν ἀποδεικνύουσι τὴν ἐπανάληψιν συστηματικοῦ διωγμοῦ· θὰ ἡσυχάσουν τὰ πράγματα». Τοιαῦτα ἔλεγε, ἀλλ' ἡ πείρα τοῦ παρελθόντος κατεφόβιζε τοὺς λοιποὺς και ἀφήρει πᾶσαν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὰς ἀγαθὰς δῆθεν τοῦ Πασᾶ διαθέσεις. Νὰ φύγωμεν, νὰ φύγωμεν! ἔλεγαν αἱ γυναῖκες, τὰ δὲ παιδιά ἔκλαιαν, και ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ λησμονήσω τὴν θέσιν τῶν δύο ἐκείνων φερέτρων, φερομένων πρὸς τὴν πύλην τῆς ἐκκλησίας, και τοὺς θρήνους τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι ἐμυρολόγουν τοὺς νεκροὺς των.

Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν ὁ θεῖος τῆς μητρὸς μου δι' ἀμοιβῶν γενναίων και μεγαλειτέρων ἔτι ὑποσχέσεων ἔπεισε νέον χωρικὸν νὰ μεταφέρῃ διὰ παντὸς τρόπου ἐπιστολὴν του εἰς Ψαρά. Ἐγραφε ζητῶν τῆς φυγῆς τὰ μέσα.

— Ἄς ἔλθῃ πλοῖον, ἔλεγε πρὸς τὸν πατέρα μου, και σύ, ἂν θέλῃς, μείνε ἐδῶ. Φθάνει μόνον νὰ ἔλθῃ ἐν καιρῷ!

Ὁ πατήρ μου ἐσιῶπα, ἀλλ' ἐφαίνετο διστάζων. Τὸν ἐτρόμαξαν ἄρα γε οἱ κίνδυνοι τῆς φυγῆς και τοῦ ἐκπατρισμοῦ αἱ ὀδύνη; ἢ ἐβασίζετο εἰς τῶν Προξένων

τὴν μεσολάβησιν καὶ ἤλπιζεν ὅτι κρυπτόμενοι ἐν τῷ μεταξὺ ἐντὸς τῆς πατρίδος θὰ διέλθωμεν ἀσφαλέστερον τῆς δοκιμασίας τὴν περίοδον; Ἡ μὲν, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοσούτων ἀλλεπαλλήλων συγκινήσεων, ἀπώλεσε τὴν εἰς ἑαυτὸν πεποίθησιν καὶ δὲν ἤξευρεν ὁ ἴδιος τί ἤθελε καὶ τί ν' ἀποφασίσῃ;

Τὴν ἐπιούσαν ἡμεῖθα ἀπὸ πρωΐας συνηγμένοι κατὰ τὸ σύνθητες εἰς τὴν ἰσόγειον τῆς οἰκίας εἴσοδον, ἥτις ἐχρησίμευεν ὡς κοινὴ αἴθουσά μας. Καθήμενοι εἰς τῶν θυρῶν τὰ κατώφλια καὶ ἐπὶ τῶν βαθμίδων τῆς κλίμακος συνεσκεπτόμεθα, ὡς πάντοτε, περὶ τοῦ πρακτέου, ἀναμένοντες τί ἢ ἡμέρα θὰ μᾶς φέρῃ καὶ ὑπολογίζοντες πότε ἠδυνάμεθα νὰ περιμένωμεν ἀποκρίσιν ἐκ Ψαρῶν.

Ἡ Ἀνδριάνα μόνη ἦτο ἀποῦσα. Εἶχεν ἐξέλθει πρὸς εὐρεσιν τροφῆς. Καὶ ἄλλοτε κατώρθωσε νὰ ποικίλλῃ τὴν πενιχρὰν διαίτάν μας συλλέγουσα χόρτα ἄγρια εἰς τοὺς πέριξ τοῦ χωρίου λόφους. Ἄλλ' ἐβράδυνε νὰ ἐπιστρέψῃ. Καὶ ἡ μήτηρ μου ἀνησυχούσα ἤνοιξε πολλάκις τὴν θύραν καὶ προέτεινε τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ὁδόν, νὰ ἴδῃ μὴ φαίνεται ἐρχομένη.

Ἡ Ἀνδριάνα ἦτο ὁ γενικὸς παραστάτης, ἡ ἀληθὴς πρόνοια ὀλοκλήρου τῆς εἰς Μεστὰ δυστυχοῦς ἡμῶν ομάδος. Πλήρης αὐταπαρνήσεως καὶ ἀφοσιώσεως, περιέθαλπε τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς μου καὶ ἐφρόντιζε περὶ πάντων τῶν λοιπῶν. Ὅλα τὰ ἐπρόφθανεν, ὅλα τὰ ἐσυλλογίζετο· αὐτὴ εὕρισκεν ἢ ἐφεύρισκε τὴν

καθημερινήν τροφήν μας, αὐτὴ ἔφερε τὸ νερὸν ἐκ τῆς πηγῆς αὐτὴ κατώρθωσε δι' ἀχύρων καὶ παλαιῶν ταπήτων ν' αὐτοσχεδιάσῃ στρωμνὰς δι' ὄλους εἰς τὰ εὐκαιρα δωμάτια τῆς οἰκίας ἐκείνης· αὐτὴ μᾶς ἔφερεν εἰδήσεις ἔξωθεν, σχετιζομένη μετὰ τῶν χωρικῶν καὶ τὰ πάντα ἐρευνῶσα καὶ τὰ πάντα μανθάνουσα. Ἡ ἐνεργητικότης της ἦτο ἀδάμαστος καὶ ἀκατάβλητος ἢ εὐθυμία της. Εἶχε τὴν καρδίαν ὑγιῆ καὶ ἀκμαίαν, ὅσον καὶ τὸ σῶμα, καὶ συχνάκις διὰ τῆς ζωηρότητος, διὰ τῆς φαιδρότητός της ἔφερεν εἰς τὰ χεῖλη μας τὸ μεϊδιάμα, ἐν μέσῳ τῆς ἐπικρατοῦσης ἐκεῖ γενικῆς ἀθυμίας.

Ἡ ὥρα ἐν τούτοις παρήρχετο καὶ ἤρξανε τῆς μητρὸς μου ἡ ἀνησυχία. Δὲν ἤθελα νὰ τὴν αὐξήσω ἐκφράζων τοὺς φόβους μου, ἀλλ' ἤμην καὶ ἐγὼ ἀνήσυχος, καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίσης. — Τί ἔγινε; Πῶς ἀργεῖ; Μὴ ἔπαθε τίποτε; Τοιαῦται ἀντηλλάσσοντο φράσεις.

Ἐκεῖ, αἴφνης ἀνοίγεται ἡ θύρα καὶ παρουσιάζεται ἡ Ἀνδριάνα κάτωχρος, τρέμουσα μὲ τὴν κόμην λυτὴν, σχισμένα τὰ φορέματα καὶ ἀνοικτὰ τὰ στήθη αἱματωμένα.... Ἡ ὄλη παρουσία της ἐμαρτύρει πάλιν φροβερὰν καὶ τρομόν καὶ αἰσχύνην.

Ἡ μήτηρ μου ἠγέρθη ἀμέσως, ἐκάλυψε μὲ τὰς χεῖρας τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀνέκραξε μετὰ φρίκης: Ἄ! οἱ Τοῦρκοι, οἱ Τοῦρκοι! Καὶ ἀρπάσασα τὰς θυγατέρας της τὰς ἔσυρεν εἰς τὴν ἀγκάλην της.

Ἡ δὲ Ἀνδριάνα μὲ τὴν μίαν χεῖρα ἐπὶ τῆς ἀνοι-

κτῆς θύρας ἔδεικνυε διὰ τῆς ἄλλης τὴν ἔξοδον, καὶ ἀσθμαίνουσα δὲν ἠδύνατο ν' ἀρθρώσῃ τὰς λέξεις. τὰς ὁποίας ἐπροσπάθει νὰ προφέρῃ. — Φύγετε, κρυφθῆτε!

Εὐρέθημεν ὅλοι διὰ μιᾶς ἔξω εἰς τὸν δρόμον μετὰ τῆς Ἀνδριάνας.

Ποῦ ἐπηγαίναμεν; Τί ἠθέλαμεν; Ἐμφυτός τις ὁρμὴ διηύθυνε τὰ βήματά μας μακρὰν τῆς πύλης τοῦ χωρίου. Ἐφεύγαμεν τοὺς Τούρκους. Δὲν ἐσκέπτόμεθα ὅμως ὅτι ἀπομακρυνόμενοι τῆς ἐξόδου ἐκλειόμεθα ἐντὸς τοῦ χωρίου. Ἀλλὰ μὴ σκέπτεται τις εἰς τοιαύτας ὥρας :

Ἐνῶ ἐτρέχαμεν οὕτω περίφοβοι, παραζαλισμένοι, μὴ γνωρίζοντες ποῦ νὰ καταφύγωμεν, μία γραῖα εἰς τὴν θύραν ταπεινῆς οἰκίας ἰσταμένη μᾶς εἶδε μᾶς ἔλυπήθη καὶ ἤπλωσε πρὸς ἡμᾶς τὴν χεῖρα.

— Ἐλάτε ἐδῶ νὰ σᾶς κρύψω, Χριστιανοί.

Ἐχύθημεν ὅλοι ἐντὸς τῆς ἀνοικτῆς θύρας, ἀκολουθοῦντες τὴν γραῖαν. Ὁ Θεὸς τὴν ἐφώτισεν! Εἰς ἐκείνην χρεωστοῦμεν τὴν σωτηρίαν, τὴν ὑπαρξίν μας. Δὲν τὴν εἶδα ἔκτοτε, οὔτε τὸ ὄνομά της γνωρίζω, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐλησμόνησα τὸ ἀγαθὸν πρόσωπόν της, οὐδ' ἔπαυσα εὐλογῶν τὴν μνήμην της. Εἶθε νὰ τὴν ἀντήμειψεν ὁ Θεὸς καὶ νὰ τὴν ἀνέπαυσεν ἐν εἰρήνῃ!

Ὅπισθεν τῆς οἰκίας ἦτο αἰλὴ ὑπαιθρος, εἰς δὲ τὴν ἄκρην τῆς αἰλῆς στάβλος. Ἐντὸς τοῦ στάβλου μᾶς ἔκρουψεν ἡ γραῖα. Αἱ ἀγελάδες της ἔβοσκαν εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ δὲν ἐπέστρεψαν οὔτε τὴν ἐσπέραν ἐκείνην

οὔτε τὰς ἐπιούσας, νὰ μᾶς διαφιλονικήσουν τῆς κατοικίας των τὴν κατοχὴν. Δὲν ἤχμαλώτιζαν γυναικόπαιδα μόνον οἱ Τοῦρκοι· ὅτι εὗρισκαν ἦτο λεία εὐπρόσδεκτος. Ἀλλὰ δὲν ἐζημίωσαν ἡμᾶς τότε ληστεύσαντες τῆς πτωχῆς γραίας τὰ ζῶα.

Ἡ εἴσοδος ἦτο στενὴ καὶ σκοτεινὴ, εἰς δὲ τὸ βάθος ἠνοιέγετο ὁ στάβλος τετράγωνος καὶ ὀπωσοῦν εὐρύχωρος. ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς εἶχε παράθυρον ἢ ἄλλην ὀπήν, ὥστε, ὅτε ἐκλείετο ἢ ἐπὶ τῆς αὐλῆς θύρα τῆς διόδου, τὸ σκότος ἦτο ψηλαφητὸν καὶ ἡ ἀποφορὰ δὲν εἶχε διέξοδον. Τέσσαρα ἡμερονύκτια ἐμείναμεν ἐντὸς τοῦ κρυψῶνος τούτου, δεκαοκτὼ ἐν συνόλῳ ψυχαί!

Τὴν ἑσπέραν τῆς πρώτης ἡμέρας ἡ φιλάνθρωπος γραία μᾶς ἔφερε σάκκον πλήρη σύκων. Ὅτε δὲ συνηθίσαμεν εἰς τὸ σκότος, ἀνεκαλύψαμεν εἰς μίαν γωνίαν κάδον ἔχοντα εἰσέτι ὕδωρ ἀρκετὸν πρὸς ποτισμὸν τῶν ἀγελάδων. Χάρις εἰς τὸ ὕδωρ ἐκεῖνο καὶ τὰ σῦκα δὲν ἀπεθάναμεν τῆς δίψης καὶ τῆς πείνης! Εἰς θέσιν δὲ προέχουσαν, ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ στάβλου, ἀνεκαλύψαμεν ἄχυρον, τὸ ὁποῖον ἐστρώσαμεν κατὰ γῆς, διὰ νὰ μὴ κατακλίνωνται ἐπὶ τοῦ βορβορώδους ἐδάφους αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά.

Καὶ ἐξήσαμεν οὕτω τέσσαρας νύκτας καὶ τέσσαρας ἡμέρας!

Ἐκ τοῦ κρυψῶνός μας ἠκούσαμεν ἔξω συχνάκις τὰς κραυγὰς τῶν Τούρκων καὶ οἰμωγὰς Χριστιανῶν, πότε μακρὰν καὶ ἄλλοτε πλησίον. Τὴν τελευταίαν

μάλιστα νύκτα τοὺς εἶχαμεν πολὺ, πολὺ πλησίον, διότι διενυκτέρευσαν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς γραίας, καὶ ἤκούσαμεν τὸς ὀμιλίας των καὶ τὰς διηγήσεις τῶν αἰσχροῶν κατορθωμάτων των.

Ὁ κύριος τῶν Τούρκων σκοπὸς ἦτο ἡ ἀνακάλυψις τῶν κρυπτομένων φυγάδων. Τοὺς ἄνδρας ἐφόρευαν, τὰ δὲ γυναικόπαιδα ἤχμαλώτιζαν μεταφέροντες τὴν ἄγραν των εἰς τὴν πόλιν. Τοὺς χωρικοὺς δὲν ἔβλαπταν συνήθως, ἐκτὸς δι' ὕβρεων καὶ ῥαβδισμῶν καὶ λακτισμάτων καὶ διὰ τῆς καταναλώσεως τῶν τροφίμων των. Δὲν ἔμεναν δὲ ἐπὶ πολὺ οἱ αὐτοὶ Τούρκοι εἰς τὸ χωρίον. Ἀφ' ἑσπέρας ἤρχετο μία συμμορία, ἔτρωγαν, ἔπιναν, ἐκοιμῶντο, τὴν δὲ πρωΐαν ἤρχιζεν ἡ ἔρευνα πρὸς σφαγὴν καὶ αἰχμαλωσίαν. Ἀνεχώρουν οἱ πρῶτοι μὲ αἰχμαλώτους καὶ λάφυρα, καὶ τοὺς διεδέχετο νέα τὴν ἑσπέραν συμμορία καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Ἡμεῖς δ' ἐπεριμέναμεν νὰ κορεσθοῦν καὶ νὰ παύσῃ τὴν διαδοχὴν τοῦ διωγμοῦ ἢ ἐξάντλησις τῆς λείας, παρακαλοῦντες τὸν Θεὸν νὰ μὴ ἀνακαλυφθῶμεν μέχρι τέλους.

Πῶς νὰ περιγράψω τὴν ἀγωνίαν τῶν ἀτελευτήτων ἐκείνων ἡμερῶν ! Ἐφοβοῦμεθα νὰ λαλήσωμεν μὴ ὁ ἐλάχιστος θόρυβος μᾶς προδώσῃ. Ἡ Ἀνδριάνα ἔκλαιεν, ἔκλαιεν ἀκαταπαύστως καὶ λυγμοὶ ἐνίοτε ἐξέφευγαν ἀπὸ τοῦ στήθους της· ὁ πατήρ μου ἐπέβαλλε τότε σιωπὴν.

—Θέλεις νὰ μᾶς καταδώσῃς, ἔλεγε.

Καὶ ἔκρουπεν ἡ Ἀνδριάνα τὴν κεφαλὴν, καὶ δὲν ἤκούετο ὁ θροῆνός της. Ἐπλησίαζεν ἡ μήτηρ μου νὰ τὴν παρηγορήσῃ.

— Μὴ μ' ἐγγίξης καὶ λερώνεσαι!

Δυστυχῆς νέα! Ἡ μαύρη ἀπελπισία της ἐντὸς τοῦ σκοτεινοῦ καὶ δυσώδους ἐκείνου καταφυγίου ἦτο ἡ φοβερωτέρη ἐνδειξις τῆς τύχης, ἡ ὁποία ἐπερίμενε τὰς λοιπὰς ἐκεῖ γυναῖκας, ἐὰν οἱ Τούρκοι μᾶς ἀνεκάλυπταν.

Τὴν τελευταίαν νύκτα ἐξημερώθημεν μὲ τὸν φόβον, διὲν δὲν θὰ σωθῶμεν ἀπὸ τὰς χεῖράς των. Ἡ θύρα μόνη τοῦ στάβλου μᾶς ἐχώριζεν ἀπ' αὐτῶν. Τὴν αὐγὴν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν αὐλὴν ἢ σιωπὴ, ἀλλ' ἐξηκολούθει ἐντὸς τοῦ χωρίου ὁ θόρυβος. Πόσον βραδέως αἱ ἄραι κινήχοντο! Θὰ ἐπανεέλθουν οἱ Τούρκοι πλησίον μας. Θὰ τοὺς ἔχωμεν καὶ τὴν νύκτα πάλιν; Ἡσθανόμεθα ὅλοι ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνθέξωμεν πλειότερον.

Πρὸς τὴν ἐσπέραν τοὺς ἠκούσαμεν εἰς τὴν αὐλὴν, ἐτοιμαζομένους πρὸς ἀναχώρησιν καὶ ἐκρατοῦμεν τὴν ἀναπνοὴν μας περιμένοντες τὴν ἐλπίζομένην ἀπομάκρυνσίν των.

Ἐκεῖ ἀκούομεν αἴφνης, πλησίον τῆς θύρας, βροντώδη τοῦ Τούρκου φωνήν.

— Ἄς ἴδωμεν, πρὶν φύγωμεν, τί ἔχει εἰς αὐτὴν τὴν ἀποθήκην.

Ἐκαμα τὸν σταυρόν μου! Κρούος ἰδρῶς μὲ περιέ-
χυσεν!

Ἡ θύρα τοῦ στάβλου ἔτριξε καὶ ἠνοιχθῆ καὶ εἰς
τὸ ἀνοιγμά της εἶδα Τούρκου μορφὴν φοβεράν. Ἐκρά-
τει ξίφος γυμνὸν εἰς τὴν μίαν χεῖρα, εἰς δὲ τὴν ἄλλην
ῥάβδον καὶ ἀπὸ τῆς ἄκρας τῆς ῥάβδου ἐκρέματο λύ-
χνος, τὸ δὲ φῶς τοῦ λύχνου ἐφώτιζε τοῦ Τούρκου τὸ
πρόσωπον. Καὶ ὀπισθεν τῶν ὤμων του ἄλλαι Τούρ-
κων κεφαλαὶ ἔρριπτον περίεργα ἐντὸς τοῦ σκότους
βλέμματα.

Ἐκαθήμην κατὰ γῆς εἰς τὸ βάθος τοῦ στάβλου
ἀντικρὺ τῆς εἰσόδου. Χίλια ἔτη νὰ ζήσω, δὲν θὰ λη-
σμονήσω τὴν ἀποτρόπαιον ἐκείνην ὀπτασίαν.

Ἀναπνοὴ ἐντὸς τοῦ στάβλου δὲν ἠκούετο. Ὁ
Τούρκος ἐκτείνει τὸν πόδα, προχωρεῖ ἐν βῆμα....
Ἀντήχησε διὰ μιᾶς ὁ πάταγος ὑδάτων πατουμένων
καὶ βλάσφημος τοῦ Τούρκου ἐκφώνησις.—Μόνον
βροῶμαι εἶναι ἐδῶ. Δὲν ἔχει τίποτε. Παγαίνωμεν!

Ἡ θύρα ἐκλείσθη μετὰ κρότου καὶ οἱ Τούρκοι
ἀνεχώρησαν. Ἐσώθημεν! Ἐν βήξιμον, εἰς στενα-
γμὸς ἠδύνατο νὰ μᾶς προδώσῃ. Ἄλλ' ὁ Θεὸς μᾶς
ἐλυπήθη καὶ ἠΐδόκησε νὰ μᾶς διαφυλάξῃ, ἡ δὲ σω-
τηρία μας τὴν ὥραν ἐκείνην μᾶς ἐφάνη ὡς ἀγαθὸς
διὰ τὸ μέλλον οἰωνὸς καὶ ἐπεριμέναμεν μὲ πλειότε-
ρον ἤδη θάρρος τῆς δοκιμασίας μας τὸ τέλος.

Δὲν ἐψεύσθησαν αἱ ἐλπίδες μας. Τὴν αὐτὴν ἐκεί-
νην ἐσπέραν, ἀφοῦ ἐνύκτωσεν, ἠνοιχθῆ τοῦ στάβλου

ἡ θύρα καὶ πάλιν, ἀλλ' ὑπὸ φίλης τώρα χειρός, καὶ ἤλθεν ἐν μέσῳ ἡμῶν ὁ χωρικός, τὸν ὅποιον ὁ θεῖός μου εἶχεν ἀποστείλει πρὸς εὐρεσιν πλοίου. Πῶς ἐξέτελεσε τὴν παραγγελίαν, πῶς ἀνεκάλυψε τὸ κρησφύγετόν μας δὲν γνωρίζω. Ἐφερε τὴν ἀγγελίαν ὅτι πλοῖον Ψαριανὸν μᾶς ἐπερίμενεν εἰς ἔρημον λιμενίσκον ὄχι μακρὰν τοῦ χωρίου, καὶ ἦτο ἕτοιμος ὁ χωρικός νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ ἀμέσως πρὸς αὐτό.

Ἡ νυκτερινὴ ὥρα, ὁ φόβος τῶν Τούρκων, ἡ ἀγνοία τοῦ μέλλοντος, οἱ κίνδυνοι τῆς φυγῆς, ἡ ἀνάμνησις τῶν πρώτων ματαίων περιπλανήσεων πολλοὺς δισταγμοὺς τὴν ὥραν ἐκείνην ἐγέννησαν. Ἀλλ' ἂν ἐμέναμεν ὁ ὄλεθρος ἦτο βέβαιος σήμερον ἢ αὔριον, ἐνῶ φεύγοντες ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ σωθῶμεν. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ἡ φυγὴ καὶ ἀνεχωρήσαμεν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ χωρικοῦ.

Κρατούμενοι τὰς χεῖρας καὶ βαδίζοντες ἐν σιωπῇ ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἄκρην τοῦ χωρίου, πρὸς τὸ ἀντίθετον τῆς εἰσόδου μέρος. Ἐφεύγαμεν τὴν πύλην ὑποπευόμενοι ὅτι ἐφρουρεῖτο ὑπὸ Τούρκων. Ὁ ὀδηγός μας εἶχε λάβει τὰ μέτρα του. Εἰσῆλθαμεν ἐντὸς οἰκίας ἐρήμου διὰ νὰ δραπετεύσωμεν ἐκ τῶν ὀπισθεν.

Ἡ νύξ ἦτο σκοτεινὴ, διεκρίνετο ὁμως ἐκ τοῦ παραθύρου τὸ κρημνῶδες κάτω ἔδαφος. Ἐκρεμάσθη σχοινίον καὶ κατέβην πρῶτος ἐγώ. Ἐδεσα εἰς τὴν ζώνην μου τὸ σχοινίον καὶ τὸ ἐκράτουν ἐκ τῶν χειρῶν, ἐνῶ μὲ κατεβίβασαν οἱ ἄνωθεν. Κατέβησαν κατόπιν οἱ

λοιποὶ ἄνδρες ἀνὰ εἷς καὶ ἐπεριλόβαμεν ἔπειτα τὰς καταβιβαζομένας γυναῖκας καὶ παιδιά. Τελευταῖος ἐπήδησεν ὁ χωρικός. ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς μας καὶ ἤρχισεν ἢ νυκτερινὴ ὁδοιπορία.

Ἡ ἀπόστασις δὲν ἦτο μεγάλη, ἀλλὰ δὲν εἶνε εὐκόλος ὁ δρόμος, ὅταν μὲ τὴν καρδίαν τρέμουσαν φεύγης εἰς τὸ σκότος, μὴ γνωρίζων ποῦ πηγαίνεις, καὶ φοβῆσαι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν μὴ φανοῦν οἱ Τοῦρκοὶ καὶ ἔχῃς γέροντας καὶ γυναῖκας καὶ παιδιά μικρὰ εἰς τὴν συνοδείαν σου!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ἐξημέρωνε μόλις, ὅτε ἐφθάσαμεν εἰς τὰ ὑψώματα τὰ περικλείοντα τὸν λιμενίσκον, ὅπου ἢ σωτηρία μᾶς ἐπερίμενε. Λευκὴ σειρὰ ἀμυδροῦ φωτός, χαράττουσα τὸν ὀρίζοντα, προεμήνυε τὴν ἀνατολήν. Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ἀποτόμου λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστάθημεν, ἐβλέπαμεν τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ἀκτὴν, ἀλλὰ δὲν ἠκούετο ῥόχθος. Ἐντὸς τοῦ λιμένος ἦτο ἄκρα γαλήνη, ἐκτὸς δὲ αὐτοῦ μακρὰν μᾶς ἔδειξεν ὁ χωρικός τὸ πλοῖον. Δὲν ἔβλεπα ἐπὶ τῶν σκοτεινῶν ὑδάτων τὸ σκάφος, ἀλλ' ὀδηγούμενος ἀπὸ τοῦ χωρικοῦ τὴν χεῖρα διέκρινα τοὺς δύο ἰστοὺς καὶ μοῦ ἐφάνη

ὅτι κινουῦνται προχωροῦντες μὲ κρεμάμενα ἐπ' αὐτῶν τὰ ἱστία.

Ἐσπεύσαμεν τὸ βῆμα καὶ ἐντὸς ὀλίγης ὥρας ἤμεθα κάτω εἰς τὴν παραλίαν.

Δὲν ἤλθε διὰ μόνους ἡμᾶς τὸ πλοῖον ἐκ Ψαρῶν.

Ὁ πλοίαρχος ἐφρόντισεν ἀφ' ἐσπέρας νὰ διασπείρῃ τῆς ἀφίξεώς του τὴν εἶδησιν, καὶ συνέρρεαν οἱ πρόσφυγες ἐκ τῶν πέριξ χωρίων καὶ ἐκ τῶν σπηλαίων, ὅπου ἐκρύπτοντο. Ἡ ἀκτὴ ἦτο ἤδη κεκαλυμμένη ὑπ' αὐτῶν ὅτε κατέβημεν, ἐξηκολούθουν δὲ καὶ ἄλλοι φθάνοντες κατόπιν ἡμῶν.

Εὐτυχῶς οἱ πρῶτοι φθάσαντες εἶχαν δώσει τὸ συμφωνηθὲν σημεῖον καὶ τὸ πλοῖον ἔπλεεν ἤδη πρὸς τὸν λιμένα, καθ' ἣν στιγμὴν ἀπὸ τοῦ ὑψώματος διέκρινα μακρόθεν τοὺς ἱστούς του.

Ὅτε ἐπλησιάσαμεν εἰς τοὺς σωρούς τῶν φυγάδων, εἶδαμεν ὅλα τὰ πρόσωπα ἐστραμμένα πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἦρχετο ἡ λέμβος! Ἐπλησίαζεν! Ἦκούοντο αἱ κῶπαι σχίζουσαι τὴν θάλασσαν, ἠκούετο καὶ τῶν σκαρμῶν ὁ γογγυσμὸς ὑπὸ τῆς κόπης τὴν πίεσιν. Οἱ δ' ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ ἐτείναμεν σιωπῶντες τὰ ὦτα πρὸς τοὺς πλησιάζοντας ἐκείνους παρηγόρους ἤχους.

Ἄλλ' ὅτε ἡ λέμβος προσωρμίσθη καὶ ἐπήδησαν οἱ ναῦται εἰς τὴν ξηρὰν τότε ἡ σιωπὴ ἐλύθη καὶ ἐπῆλθε ταραχὴ καὶ σύγχυσις, διότι ὅλοι, συνωθούμενοι ἐπὶ τῶν βράχων, ἀνυπομόνουν θέλοντες νὰ ἐπιβιβασθοῦν. Ἦσαν δὲ πολλοὶ οἱ φεύγοντες καὶ ἡ λέμβος

μικρά. Ἡ ἤχηρά τοῦ ναυκλήρου φωνή καὶ τῶν ναυτῶν οἱ βραχίονες ἐχαλίνωσαν τοῦ πλήθους τὴν ἀνυπομονησίαν. — Ἡσυχάσατε, ἐφώναζε. Θὰ σᾶς πάρωμεν ὅλους. Κανένα δὲν θ' ἀφήσωμεν!

Ἐν τούτοις ἡ λέμβος ἀνεχώρησε μὲ τὸ πρῶτον φορτίον, ὁ δὲ ναύκληρος καὶ τρεῖς ναῦται ἔμεναν εἰς τὸ παράλιον ὀπλισμένοι. Ἐπήγαινε ἡ λέμβος καὶ ἤρχετο, ἐσμικρύνετο δὲ βαθμηδὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καὶ ἠῦξανε μετὰ πᾶσαν ἀναχώρησιν ἡ ἀνυπομονησία τῶν μενόντων. Δὲν ἐφαίνετο ἀκόμη ὁ ἥλιος, ἀλλ' ἡ θάλασσα ἐλάμβανε ἤδη τῆς ἡμέρας τὰ χρώματα.

Οἱ ἡμίσεις περίπου ἦσαν ἐπὶ τοῦ πλοίου. Ἡμεῖς ἐμέναμεν εἰσέτι ἐπὶ τῆς ξηρᾶς καὶ ἐβλέπαμεν τὴν λέμβον ἐπιστρέφουσαν εὐχόμενοι νὰ μὴ βραδύνη ἢ σειρά μας, ὅτε ἀντήχησεν αἴφνης κρότος τουφεκίου καὶ ἠκούσθη σφαίρας συριγμός. Αἱ κεφαλαὶ ὅλαι ἐστράφησαν διὰ μιᾶς πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ εἶδαμεν ὑψηλά, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, πρὸς τὰ δεξιὰ μας, τέσσαρας ἀνδρῶν μορφάς. — Ἀλλοίμονον! οἱ Τοῦρκοὶ ἐπλάκωσαν!

Θεέ μου! Ὅποῖον τρόμον ἔφερεν εἰς τὴν ἀκτὴν ἡ ἀπροσδόκητος ἐκείνη ἐμφάνισις τῶν διωκτῶν μας! Δύο, τρεῖς τουφεκισμοὶ ἐκ νέου ἀντήχησαν. Ὁ ὄμιλος τῶν προσφύγων ἐσκορπίσθη καὶ ἐτρέξαμεν ὅλοι εἰς τοῦ λόφου τὰς ὑπωρείας, διὰ νὰ προφυλαχθῶμεν ὑπὸ τῶν βράχων τὰς ἐξοχάς. Οἱ τέσσαρες ναῦ-

ται μόνοι ἔμειναν εἰς τὴν ἄκρην τῆς θαλάσσης καὶ ὑψώσαντες τὰ ὄπλα ἐσκόπευσαν καὶ ἐλυροβόλησαν διὰ μιᾶς καὶ οἱ τέσσαρες. Οἱ Τοῦρκοι ἄνωθεν δὲν ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὸν χαιρετισμὸν τοῦτον. Ἐφοβήθησαν ἄρά γε; μὴ ἦ αἱ σφαῖραι τῶν ναυτῶν μας ἐπέτυχαν; ἢ μὴ ἦσαν πολυαρίθμου σώματος ἐμπροσθοφυλακὴ καὶ ἐπερίμεναν ἐπικουρίαν διὰ νὰ ἐπιπέσουν καθ' ἡμῶν; Καὶ τότε τί θὰ γίνωμεν; Πῶς θ' ἀντισταθῶμεν;

Ἐν τούτοις ἡ λέμβος ἐπλησίαζεν. Ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ τῆς παύσεως τῶν πυροβολισμῶν ἐτρέξαμεν ὅλοι πάλιν πρὸς τὴν θάλασσαν. Θὰ προφθάσωμεν ὅλοι νὰ σωθῶμεν; Θὰ φανοῦν ἐκ νέου ἐπὶ τοῦ λόφου οἱ Τοῦρκοι;

Προσωρμίζετο σχεδὸν ἐπὶ τῶν βράχων ἡ λέμβος, ὅτε εἶδα τὸν πατέρα μου πλησιάζοντα εἰς τὸν ναύκληρον. Τὸν ἔβλεπα νὰ λαλῇ περιπαθῶς δακτυλοδεικτικῶν τὰς ἀδελφάς μου καὶ ἐμέ, ἐνῶ ὁ ναύτης ἀπέσυρε τὴν χεῖρα. ἐντὶς τῆς ὁποίας ἐξίτηι ὁ πατήρ μου νὰ θέσῃ φιλοδώρημα.

Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν ἡ μήτηρ μου ὄπισθεν μ' ἔαβεν ἐκ τῆς χειρός. Ἐστράφην πρὸς αὐτήν.

— Λουκῆ μου, πᾶρε τὰς ἀδελφάς σου καὶ πηγαίνετε μὲ τὴν εὐχὴν μας. Ἀφήσατέ μας ἡμᾶς εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ!

Καὶ συγχρόνως ἐναπέθετεν εἰς τὸν κόλπον μου μικρὸν δέμα, περιέχον ὅσα κοσμήματα εἶχε δυνηθῆ νὰ

περισώση. Τὴν ἐναγκαλίσθην καὶ ἐφίλουν τὸν λαιμόν
της καὶ ἔλεγα : — "Ὅχι, ὄχι, ὅλοι ὁμοῦ θὰ σω-
θῶμεν...

Ἐκεῖ, μὲ ἤρπασεν ἐκ τοῦ βραχίονος ὁ πατήρ μου.

— Πήγαινε μὲ τὰς ἀδελφάς σου. Ἐρχόμεθα κα-
τόπιν ἡμεῖς.

Ἡ λέμβος ἦτο ἤδη πλήρης, αἱ δὲ ἀδελφαί μου
ἐκάθηντο ἐντὸς αὐτῆς. Μὲ ὤθησεν ὁ πατήρ μου, μ'
ἔσυρεν ὁ ναύκληρος καὶ πρὶν προφθάσω νὰ λαλήσω
ἢ ν' ἀντισταθῶ εὐρέθην ἐντὸς τῆς λέμβου κ' ἐγώ.
Αἱ κῶπαι ἐκινήθησαν ἀμέσως. Ἐστράφην πρὸς τὴν
ξηρὰν νὰ ἴδω τὴν μητέρα μου, καὶ ἐνῶ ἐστρεφόμενην
εἶδα καπνὸν ἐπὶ τοῦ λόφου καὶ νέος τουφεκισμὸς
ἠκούσθη. Ἐπὶ τῶν βράχων τὸ πλῆθος συνεσφίγγετο
καὶ οἱ ὀπισθεν ὤθουν τοὺς πρώτους, ἔπιπταν δέ τι-
νες ἤδη εἰς τὴν θάλασσαν. Μετὰ τῶν πιπτόντων βλέπω
αἴφνης τὴν μητέρα μου!

Δὲν ἤξεύρω πῶς ἠδυνήθην ν' ἀπλώσω ἐκ τῆς λέμ-
βου τὴν χεῖρα, πῶς ἤρπασεν ἡ μήτηρ μου τὴν χεῖρά
μου, πῶς μία ἄλλη γραῖα ἐκράτει διὰ τῶν δύο χει-
ρῶν τὸ φόρεμα τῆς μητρὸς μου... Ἡ δὲ λέμβος
ἐπροχώρει καὶ ἔκλαιαν αἱ δύο γραῖαι συρόμεναι ἐκ
τῆς χειρὸς μου, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλος τὰς ἀνεσύραμεν
ἐκ τῆς θαλάσσης. Οὐδ' ἐνθυμοῦμαι πῶς εὐρέθημεν
ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου.

— Οἱ τουφεκισμοὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐξηκολούθουν, ἡ
δὲ λέμβος ἐπήγαινε καὶ ἤρχετο καὶ τὴν ἔβλεπα ἐκά-

στοτε ἐπιστρέφουσαν προσπαθῶν νὰ ἴδω μακρόθεν ἂν ἦσαν ἐντὸς αὐτῆς ὁ πατήρ μου καὶ ἡ Ἀνδριάνα. Εἰς τὸ τελευταῖόν της μόνον ταξείδιον τοὺς εἶδα ἐπὶ τέλους ἐρχομένους.

Ἡμεῖθα ἤδη ὅλοι ἐπὶ τοῦ πλοίου—καὶ ἡμεῖθα ἕκα- τὸν ὀγδοήκοντα ψυχαί! Ἐμετροήθημεν κατόπιν. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπέτυχαν ἀπὸ τοῦ λόφου νὰ ἐλατιώσουν τὸν ἀριθμὸν μας.

Τὸ πλοῖον ἀνεπέτασε τὰ ἱστία του καὶ ἤρχισε νὰ πλῆη ὑπὸ τὴν ἐλαφρὰν πνοὴν οὐρίου ἀνέμου, ἀλλ' ἦτο εἰσέτι παρὰ τὸ στόμιον τοῦ λιμένος ὅτε εἶδαμεν τὰ ὑψώματα καλυπτόμενα ὑπὸ Τούρκων. Οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἦσαν τῷ ὄντι ἐμπροσθοφυλακή, ἀλλὰ, θεία χάριτι ἐβράδυνον οἱ πολλοὶ νὰ ἔλθουν. καὶ ἡμεῖς ἡμεῖθα ἤδη σῶροι καὶ ἀσφαλεῖς οὐδ' ἐφοβούμεθα πλέον τὰ ἀπέχοντα ὄπλα των.

Μεταξὺ τῶν ποικίλων τοῦ βίου μου περιπετειῶν δὲν ἔτυχε ποτὲ νὰ ναυαγήσω. Ἡ θάλασσα, μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον, μοὶ ἐφέρθη φιλοφρόνως πάντοτε. Ἀλλ' ὁπότεν ἀναγινώσκω ναυαγίων περιγραφὰς ἀναλογί- ζομαι τὰς ὥρας καὶ τὰς σκηναὺς τῆς φυγῆς ἐκείνης ἐκ Χίου. Ναυαγοὶ βλέποντες ἐκ πλοίου καταποντιζομένου τὴν ἀπέχουσαν παραλίαν δὲν διέρχονται βεβαίως συγ- κινήσεις πλέον ἐναγωνίους, ὅσων ἡμεῖς τότε διήλθα- μεν. Ἀλλὰ καταποντισμὸς δι' ἡμᾶς ἦτο ἢ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἀγωνία ὡς βράχον δὲ σωτηρίας ἐβλέπαμεν τὸ

πλοῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἢ μικρὰ λέμβος ἀνά ὀίγους
μας μετέφερον, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι μας ἐτουφέκιζαν ἄνωθεν.

Ὅτε ὁμως εἶδα τὸ πλοῖον ἀπομακρυνόμενον καὶ
σῶους ἐπ' αὐτοῦ ὄλους τοὺς μεθ' ἡμῶν συγκινδυνεύ-
σαντας, ἠσθάνθην τὴν καρδίαν μου πληρουμένην ὑπὸ
τῆς χαρᾶς ὅτι ἐσώθημεν. Τοῖτο ἦτο τὸ πρῶτόν μου
αἶσθημα, — στενὸν ἴσως ἐγωϊσμοῦ αἶσθημα. Δὲν ἐσυλ-
λογιζόμην τὴν ὥραν ἐκείνην τοὺς μείναντας εἰς Χίον,
δὲν ἐσκεπτόμην πόσοι δυστυχέστεροι ἡμῶν κρύπτονται
εἰσέτι εἰς σπήλαια καὶ ὑπόγεια ὑποφέροντες τὰ μαρ-
τύρια, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἡμεῖς ἐλυτρώθημεν. Ὅχι· δι'
ἐμὲ ἢ Χίος, ὁ κόσμος ὅλος, ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν σι-
γμὴν τοῦ πλοίου μας τὸ πλήρωμα· ἐκεῖ συνεκεντροῦντο
τὰ αἰσθήματά μου, ἐκεῖ περιορίζετο ἡ σκέψις μου.

Ἄλλ' ὅταν τὸ πλοῖον ἐπελαγοδρομήσει, τὰ δὲ πα-
ράλια τῆς Χίου ἔμειναν μακρὰν ὀπισθεν ἡμῶν καὶ
ἐπῆλθε τάξις τις καὶ ἡσυχία ἐπὶ τοῦ καταστροφώματος,
ἐνεθυμήθην τότε ὅτι ἦμην ἄσιτος καὶ ἠσθάνθην ὅτι
πεινῶ. Δὲν ἦτο νέα δι' ἐμὲ ἢ τοιαύτη αἶσθησις. Πολ-
λάκις, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν περιπλανήσεών μιας,
ἠσθάνθην αὐτὸ τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης τὸ μαρτύριον.
Ποτέ, ἀναγνώστιά μου, νὰ μὴ σὲ δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ πει-
νάσῃς ἐκτὸς μόνον ὅταν γνωρίζῃς ὅτι σὲ περιμένει
τράπεζα πλήθουσα. Ἄλλὰ νὰ πεινᾷς καὶ νὰ βλέπῃς
τοὺς περὶ σὲ ὠχροὺς ἐκ τῆς ἀσιτίας, καὶ νὰ μὴ βλέπῃς
πόθεν νὰ προμηθευθῆς τεμάχιον ἄρτου, καὶ νὰ ἔχῃς
ἀνάγκην δυνάμεων διὰ νὰ τρέχῃς διὰ νὰ περιθάλλῃς

ἄλλα ἀδύνατα καὶ ἀγαπητὰ περὶ σὲ ὄντα....”Ὡ ! μόνος ὁ διελθὼν τοιαύτας στερήσεις δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν πικρίαν των!

Ὁ πλοίαρχος δὲν ἐβράδυνε νὰ σκεφθῇ ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην τροφῆς καὶ διέταξε νὰ μᾶς διανείμουν παξιμάδια. Μᾶς ἐφάνησαν ὡς τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ! Τὰ ἐδέχθημεν εὐλογοῦντες τὸν Θεὸν καὶ ἀπονέμοντες ἐγκαρδίους εὐχαριστίας πρὸς τὸν πλοίαρχον, καὶ δὲν ἤκουες ἐντὸς ὀλίγου ἢ τὴν χαρμόσυνον μουσικὴν τοσοῦτων πεινασμένων ὀδόντων, ἀλεθόντων τὰ σκληρὰ τοῦ πλοίου παξιμάδια.

Ἡ Ἀνδριάνα μόνη δὲν ἔτρωγεν. Ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, παρὰ τὴν πρύμνην, μὲ τὰ γόνατα ὑψωμένα καὶ τοὺς ἀγκῶνας ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ τὸ μέτωπον ἐντὸς τῶν χειρῶν. Ὁ πλοίαρχος ὑπῆγε πλησίον τῆς προσπαθῶν νὰ τὴν ἐνθαρρύνῃ, ἀλλ’ ἔμεινε σιωπηλὴ καὶ ἀκίνητος ἐκεῖνη, οὐδ’ ἀνύψωσε τὴν κεφαλὴν. Ἔθεσα τότε τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ὤμου τῆς καὶ ἠθέλησα νὰ τὴν προτρέψω νὰ φάγῃ, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην νὰ εἶπω πολλά, διότι εἶδα τὰ δάκρυα ῥέοντα διὰ μέσου τῶν δακτύλων τῆς, καὶ ἐπνίγετο ἡ φωνή μου καὶ ἐθολοῦντο οἱ ὀφθαλμοί μου.

Ἡ μήτηρ μου ἐκάθητο παρέκει. Ἐδειξα διὰ τῆς χειρὸς τὴν Ἀνδριάναν καὶ μὲ ἐνόησεν ἡ μήτηρ μου, καὶ ἐγεροθεῖσα ἦλθε πλησίον τῆς δυστυχουῦς νέας. Ἐγονάτισεν ἐνώπιόν τῆς, ἐσήκωσε τὰς χεῖράς τῆς ἀπὸ

τὸ μέτωπον, ἐσπόγγισε τὰ δάκρυά της καὶ εἶπε λόγους γλυκεῖς γυναικείας παραμυθίας.

Ἀπεμακρύνθη συγκινημένος. Ὑπῆγα εἰς τὴν προῶραν καὶ ἔβλεπα τὴν θάλασσαν, τὴν ὁποίαν ἐσχίζαμεν καὶ τὰ βουνὰ τῶν Ψαρῶν ἄντικρύ μας. Ἡμεῖθα ἤδη πλησίον τοῦ λιμένος, δὲν ἐβράδυναν δὲ νὰ φανοῦν τὰ πλοῖα καὶ ὑπεράνω αὐτῶν ἡ πόλις, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἠγκυροβολήσαμεν.

Τότε πρῶτον τὴν εἶδα τὴν ἠρωϊκὴν νῆσον, ἣτις ἦτο πεπωμένον νὰ καταστραφῆ, ὡς ἡ Χίος καὶ αὐτή. Ἄλλὰ τὰ Ψαρὰ ἐνέπηξαν εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς Τουρκίας πληγὴν φοβεράν, ἐνῶ ἐκ τῆς Χίου γόοι μόνον καὶ στεναγμοὶ ἀντήχησαν. Κατεστράφησαν τὰ Ψαρὰ, ἀλλὰ ἀφοῦ πρῶτον ἦναψεν εἰς τὸ πέλαγος ἀθάνατον πυρκαϊάν ὁ δαυλὸς τοῦ Κανάρη!

Δὲν μᾶς ἐπετρόπη ν' ἀποβῶμεν εἰς τὴν ξηράν. Ἐφοβοῦντο οἱ Ψαριανοὶ μὴ ἀναγκασθοῦν νὰ μᾶς δεχθοῦν. Δὲν ἠδύναντο νὰ φιλοξενήσουν πλειοτέρους πρόσφυγας ἐπὶ τῆς νήσου των· ἦτο θυσία καὶ τὸ ὕδωρ αὐτό, τὸ ὁποῖον μᾶς ἔστειλαν διὰ νὰ μὴ ἀποπλεύσωμεν διψῶντες.

Ὁ ἄνεμος ἔπνεεν εἰσέτι οὖριος, ὁ δὲ πλοίαρχος ἐβιάζετο ν' ἀναχωρήσωμεν πρὶν αἴφνης μεταβληθῆ. Ἐπρότεινε νὰ μᾶς φέρῃ εἰς Μύκονον, καθότι εἰς Τήνον ἦσαν ἤδη πολλοὶ ἐκ Σμύρνης καὶ Χίου καὶ ἄλλων πόλεων πρόσφυγες, ὁ δὲ τῦφος τοὺς παρηκολούθησεν, ἐνῶ εἰς Μύκονον ἦτο ὑγεία καὶ εὐρυχω-

ρία πλειότερα. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ἐκεῖ κατὰ προ-
τίμησιν νὰ μᾶς φέρουν. Ἡμεῖς δὲ ἐπηγαίναμεν ὅπου
μᾶς ἔφεραν. Τί πρὸς ἡμᾶς ἢ Τῆνος ἢ ἡ Μύκονος;
Διμένα καταφυγῆς ἠθέλαμεν καὶ σκέπην φιλόξενον,
ὑπὸ τὴν ὁποίαν νὰ κλίνωμεν τὴν κεφαλὴν, καὶ Τούρ-
κους πλησίον νὰ μὴ ἔχωμεν.

Περὶ ἡλίου δυσμᾶς ἀνειλκύσθη ἡ ἄγκυρα καὶ ἀπε-
πλεύσαμεν.

Ἡ Ἀνδριάνα ἐν τούτοις ἔμενε τεθλιμμένη καὶ ἄφω-
νος. Οὐδὲ ἢ εἰς Ψαρὰ ἀφίξεις καὶ ἢ ἐκεῖθεν ἀναχώρη-
σις οὐδ' ἢ γενικὴ ἐπὶ τοῦ καταστροφώματος κίνησις
καὶ βοή ἴσχυσαν νὰ τὴν ἀποσπάσουν τοῦ ληθάργου,
ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐφαίνετο βυθισμένη. Ἐὰ πάντα ἦσαν
ὡς ξένα πρὸς αὐτήν. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ἦσαν προση-
λωμένοι, ἀλλ' ἔβλεπες ὅτι δὲν προσέχουν εἰς ὅ τι ἠτέ-
νιζαν. Μελαγχολία ἀνεκκλάητος ἀπεικονίζετο εἰς τὸ
βλέμμα, εἰς τὴν σιάσιν, εἰς τὴν σιωπὴν τῆς. Ἐὰν τὴν
ὠμίλει τις, ὕψωνε βραδέως τοὺς ὀφθαλμούς, ὡς ν'
ἀπεσπᾶτο μετὰ κόπου ἀπὸ τὰς σκέψεις τῆς καὶ βρα-
δέως καὶ μετὰ κόπου ἀπεκρίνετο. Ἐὰν ἡ μήτηρ μου
ἐλάμβανε θωπευτικῶς τὴν χεῖρά τῆς, ἐδέχετο ἀπα-
θῶς τὴν θωπείαν, ἢ δὲ χεῖρ ἐπιπτεν ἔπειτα βαρεῖα
ἐπὶ τῶν γονάτων· καὶ ἀπεμακρύνετο ἡ μήτηρ μου νὰ
κρύψη τὴν λύπην τῆς. Ποῦ ἢ προτέρα ζωηρότης;
Ποῦ ἢ ἐνέργεια. ποῦ ἢ γαιδρότης. ἦτις μᾶς ὑπεστή-
ριξε καὶ μᾶς ἐξωογόνει κατὰ τὰς πρώτας τοῦ διωγμοῦ
ἡμέρας! Ἀφ' ἧς ὥρας ἤνοιξε τὴν θύραν εἰς Μεστὰ

μέ τὴν κόμην λυτὴν καὶ τὰ στήθη ἀνοικτὰ καὶ τὸ φόρεμα σχισμένον, δὲν εἶδα τὸ μείδιμα οὐδὲ ἤκουσα τὴν εὐθυμον ἐκείνην φωνὴν της. Μόνον τοὺς λυγμούς της ἤκουα ἐντὸς τοῦ σκοτεινοῦ στάβλου, καὶ τώρα ἔβλεπα τὸ ἄτονον βλέμμα της καὶ τὰ βωβὰ χεῖλη της. Ἡ εὐτυχία τῆς ὑπάρξεώς της κατεστράφη ὑπὸ τὰς ἀγροίας χεῖρας, ἐκ τῶν ὁποίων διέφυγε διὰ νὰ μᾶς σώσῃ. Ἡ ἀτιμωτικὴ ἐκείνη ἐλαφὴ ἀπεμάρανε τὸ θαλερὸν τῆς ζωῆς της γόητρον. Τὸ κάλλος ἀπέμενεν, ἀλλ' ἄνευ τῆς προτέρας λάμπσεως πλέον. Ἦτο εἰσέτι ὠραία, ἀλλ' εἶχε τὴν ὠραιότητα τοῦ ἀνθους τὸ ὁποῖον χεῖρ σκληρὰ ἀπέκοψε τοῦ στελέχους καὶ τὸ ἔρριψε κατὰ γῆς, ἀφοῦ τὸ ἔθλιψε.

Τὸ δὲ πλοῖον ἔσχιζε τὰ κύματα. Ἡ ἀπόστασις καὶ τὸ προβαῖνον σκότος ἀπέκρουσαν βαθμηδὸν τῆς Χίου καὶ τῶν Ψαρῶν τὰ βουνά, μόλις δὲ ὡς νέφη μακροσμένα διεκρίνοντο ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος αἱ γραμμαὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, πρὸς τὰς ὁποίας ἐλλέαμεν.

Καὶ ἦλθεν ἡ νύξ ἀσέληνος καὶ σκοτεινὴ, ὁ δὲ ἄνεμος ἔπνεεν οὐριος καὶ ἔτρεχε τὸ σκάφος καὶ ἐγόγγυζεν ἡ θάλασσα. Ὁ κάματος καὶ τὸ σκότος καὶ τῆς ἀσφαλείας ἡ συναίσθησις, καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν παρελθουσῶν συγκινήσεων, καὶ τὸ ψῦχος τῆς νυκτός, καὶ τῶν κυμάτων ὁ ῥόχθος, τὰ πάντα ὁμοῦ ἐδάμασαν τοὺς ἐπὶ τοῦ καταστρώματος συνεσφιγμένους φυριδας καὶ ἐπροσπάθησεν, ὅπως ἕκαστος ἠδύνατο, νὰ σκεπασθῇ, καὶ ἔκρουσαν αἱ μητέρες τὰ τέκνα εἰς τὴν ἀγκάλην, οἱ

δὲ γέροντες ἔκλιναν τὴν λευκὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῶν σανίδων τοῦ πλοίου, καὶ ἔπαυσαν αἱ ὀμιλῖαι, καὶ δὲν ἤκουες ἢ τὴν βοὴν τοῦ κύματος σχιζομένου ὑπὸ τὴν πρῶραν, καὶ τὸ τρίξιμον τοῦ σκάφους, ὅτε ὁ ἄνεμος ἀγριεύων ἔκλινε πρὸς τὴν θάλασσαν τοὺς ἰστούς.

Ἐγὼ δὲν ἐκοιμώμην. Ἐκαθήμην στηρίζων τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ ἰστοῦ καὶ ἔβλεπα τὰ νέφη καὶ τοὺς ἀναμέσον τῶν νεφῶν φαινομένους ἀστέρας, ὁ δὲ νοῦς μου ἦτο ὅλος εἰς τὴν Ἀνδριάναν. Ἐνεθυμούμην σκηναῖς τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας· ἐνεθυμούμην, ὅτε μᾶς ἤνοιξε τὴν θύραν ἐπιστρέφοντας ἐκ Σμύρνης, καὶ τὴν χαρὰν, ἣτις τότε ἐπλημμύρισε τὴν καρδίαν μου, ὅτε μετὰ τοσοῦτων ἐτῶν ἀπουσίαν τὴν ἐπανεῖδα· ἐνεθυμούμην ἕνα σωρὸν περιστατικῶν τῶν τελευταίων δυστυχῶν ἐπὶ τῆς Χίου ἡμερῶν, ἣ δὲ μορφὴ τῆς συνείχετο μὲ τὰς ἀναμνήσεις μου ὅλας, καὶ ἡ φωνὴ τῆς, ἡ φαιδρὰ τῆς φωνῆ, μου ἐφαίνετο ἀντηχοῦσα εἰς τὰ ὦτά μου.

Καὶ παρήρχοντο αἱ ὥραι. Ἀλλ' ἡ γενικὴ ἐπὶ τοῦ πλοίου ἡσυχία καὶ ἡ μονότονος τῆς θαλάσσης βοὴ καὶ τοῦ σκάφους ἡ κίνησις ἤρχιζαν βαθμηδὸν νὰ ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τοῦ ἀπηυδημένου μου σώματος. Χωρὶς ἐντελῶς νὰ κοιμοῦμαι, ἤρχιζαν ἤδη αἱ σκέψεις μου νὰ λαμβάνουν ὄνειρων μορφὴν, ὅτε ἐξαίφνης ἀκούω ἤχον βαρὺν σώματος πίπτοντος ἐντὸς τῆς θαλάσσης καὶ τρόμου συγχρόνως κραυγᾶς:

— Ἐπεσεν εἰς τὴν θάλασσαν! Ἐπεσεν εἰς τὴν θάλασσαν!

Εὐρέθην διὰ μιᾶς εἰς τὴν πρύμνην. Ἡ Ἀνδριάνα δὲν ἦτο εἰς τὴν θέσιν της. Οἱ ἐπιβάται σκύπτοντες ἀπὸ τῶν πλευρῶν τοῦ πλοίου ἔβλεπαν τὴν θάλασσαν, καὶ αἱ γυναῖκες ἔκραζαν:

— Ἐπεσεν εἰς τὴν θάλασσαν! Σώσατέ την!

Ὁ πλοίαρχος διέταξε νὰ χαλαρώσουν τὰ ἱστία.

Ἐκόπη τοῦ πλοίου ὁ δρόμος καὶ ἡ λέμβος κατεβιβάσθη. Ἀλλ' ὁ ἄνεμος ἔπνεε δυνατὸς καὶ εἴχαμεν ἤδη ἀφήσει ὀπίσω τὸ ἄγνωστον ἐκεῖνο σημεῖον, ὅπου ἠκούσθη ὁ ἀπαίσιος ἦχος, ὅπου ἡ Ἀνδριάνα ἐρρίφθη εἰς τὸ πέλαγος!

ὦ! ποτὲ δὲν ἐμίσησα τοὺς Τούρκους ὅσον κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν!

Ἐπήδησα ἐντὸς τῆς λέμβου πρὶν ἢ δυνηθῆ ὁ πλοίαρχος νὰ μ' ἐμποδίση. Οἱ ναῦται ἐκωπηλάτουν βιαίως. Ἐσιωπῶμεν προσέχοντες μὴ ἀκούσωμεν τὴν φωνὴν της. Τίποτε! Ἐκράζαμεν δυνατὰ διὰ ν' ἀκουσθῶμεν! Τίποτε! Ἐβλέπαμεν εἰς τὸ σκότος μὴ διακρίνωμεν μορφήν τινα ἐπὶ τῶν κυμάτων. Τίποτε! Τίποτε!

Ἐκεῖ, λευκὴ τις σκιὰ ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐπέσυρε τὸ βλέμμα μου. Τὴν δεικνύω πρὸς τοὺς ναύτας. Κωπηλατοῦμεν, πλησιάζομεν. Ἦτο ὁ λευκὸς τῆς Ἀνδριάνας κεφαλόδεσμος. Ἐμείναμεν ὥραν πολλὴν περὶ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἀλλὰ τίποτε δὲν ἐφαίνετο, δὲν ἠκούε-

το τίποτε, ἐκ δὲ τοῦ πλοίου ὁ πλοίαρχος ἔκραζε νὰ ἐπιστρέψωμεν.—

Ἐπεστρέψαμεν. Ἐκράτουν εἰς χεῖρας τὴν λευκὴν ὀθόνην, τὴν ὀθόνην ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἔσυρα καὶ ἐλύθη ἢ κόμη της, ὅτε ἐπιστρέφων ἐκ Σμύρνης εἶδα πρῶτην τὴν Ἀνδριάναν εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας μας. Ἡ ὀθόνη ἐκείνη ἔμεινε τὸ μόνον λείψανον, μόνον μνημόσυνόν της ! Τὴν ἐκράτησα ἔκτοτε καὶ τὴν ἔχω εἰσέτι καὶ τὴν διατηρῶ ὡς ἱερὸν κειμήλιον, ὡς προσφιλὲς ἐνθύμιον!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 7'

Ὅτε καθήμενος ἐπὶ τῶν ἀναπαυτικῶν ἐλίπλων τῆς ἐν Λονδίῳ οἰκίας μου, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῆς οἰκογενείας μου, πλησίον τοσοῦτων συγγενῶν καὶ συμπολιτῶν μου εὐτυχούντων—ὅτε ἐν μέσῳ τῆς ἀνέσεως καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ παρόντος ἀναπολῶ τὰ παρελθόντα καὶ συγκρίνω τὴν περικυκλοῦσαν τὸν φθίνοντα βίον μου γαλήνην πρὸς τὰ βάσανα καὶ τοὺς κινδύνους καὶ τὰς στερήσεις τῆς πολυκυμάντου ἐκείνης ἐποχῆς, ἀπορῶ ἐγὼ αὐτὸς πῶς διήλθαμεν καὶ πῶς ἠδυνήθημεν ὅλοι νὰ ὑποφέρωμεν τὰ τοσαῦτα δεινά, καὶ πῶς ἐπὶ τέλος ἐξήλθαμεν μὲ σώας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τὰς δυνάμεις ἐκ τῶν σκληρῶν ἐκείνων δοκιμασιῶν.

Συχνάκις μοῦ φαίνονται ὡς ὄνειρον αἱ ἀναμνήσεις τῆς νεότητός μου, ὡς μῦθος ἢ γενικὴ συμφορὰ, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἠνδρώθην. Διότι ἦσαν κοινὰ τὰ παθήματα καὶ κοινὴ ἢ κατὰ τῆς εἰμαρμένης πάλη, καὶ ἐπὶ ἔτη ὅλα ἔζησα βλέπων περὶ ἐμὲ τὴν κακοδαιμονίαν ὑπὸ πάσας τὰς φάσεις.

Οὐδ' ἡμεῖθα ἢ οἰκογένειά μου καὶ ἐγὼ ἐκ τῶν δυστυχεστέρων ἐντὸς τῆς γενικῆς ἐκείνης δυστυχίας. Ἄπ' ἐναντίας. Ναὶ μὲν ἐδιώχθημεν καὶ ἡμεῖς, ἐκινδυνεύσαμεν, ἀπωλέσαμεν τὰ πάντα, ἀλλ' εὕρισκόμεθα τοῦλάχιστον ὅλοι ὁμοῦ σῶροι ἐπὶ ἐλευθέρων χωμάτων, καὶ μόνος τῆς δυστυχουῦς Ἀνδριάνας ὁ θάνατος διέσπασε τὸν οἰκογενειακὸν κύκλον μας. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ πλοίου, τὸ ὁποῖον ἐκ Χίου μᾶς ἔσωσε, καὶ εἰς Μύκονον ἤδη, καὶ κατόπιν εἰς Τήνον, καὶ βραδύτερον ὅπου τῆς Ἑλλάδος μᾶς ἔφεραν οἱ πλάνητες πόδες μας, πανταχοῦ συνηντήσαμεν πολλοὺς ἄλλους πολὺ πλέον ἀξιοθρηνητούς.

Ἐνόσω ἐμέναμεν ἐν Χίῳ ἐν μέσῳ τῶν περισπασμῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκυλινδούμεθα, δὲν ἐγνωρίζαμεν τὰ καθέκαστα του γενικοῦ ἐκείνου μαρτυρολογίου. Ἐκαστος τότε ἐφρόντιζε περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας καὶ δὲν εἶχε καιρὸν οὔτε περὶ ἄλλων νὰ ἐρωτᾷ οὔτε περὶ ἑαυτοῦ νὰ λαλῇ. Ἄλλ' ὅτε ἐστηρίξαμεν εἰς τὴν χεῖρα τὴν κεφαλὴν ἄνευ φόβου ῥομφαίας σειομένης ἀνωθέν της, ὅτε ἐκαθίσαμεν ὑπὸ τὴν σκέπην ξένης θύρας, τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο φόβος νὰ μαυρίσῃ Τούρκου

σκιά, και εἶδεν ἕκαστος ἡμῶν τὴν λύπην του ζωγρα-
φισμένην εἰς τοῦ γείτονος τὴν παρουσίαν, τότε ἤρχισε
να ἐρωτᾷ και να μανθάνη ὁ εἰς τοῦ ἄλλου τὰ πάθη
και να ἐρευνᾷ περὶ ἀπόντων συγγενῶν και φίλων.

Ποσάκις ἀπηύθυνα ἐρωτήσεις κ' ἐγὼ ματαίας, πο-
σάκις ἀναπολῶν τὴν τελευταίαν εἰς τὸ παρεκκλήσιον
συνάθροισίν μας ἐπροσπάθησα ν' ἀνιχνεύσω τὴν τύχην
τῶν ἀποτελούντων τὸν κύκλον ἐκεῖνον προσώπων.
Ἄλλ' οὐδὲν ἐμάνθανα ἐρωτῶν. Ἐνεθυμούμην πρὸ
πάντων τὴν μικρὰν Δέσποιναν και τὸν τελευταῖον
περίπατόν μας και τὰ πικρὰ προαισθήματα και τὰ
ἤσυχα δάκρυά της, ἐνόμιζα δὲ ὅτι ἀκούω εἰσέτι τὴν
γλυκεῖαν παιδικὴν φωνὴν της : Θὰ σκοτώσουν τὸν
πατέρα μου, θὰ τὸν σκοτώσουν !

Πόσα ὁμως ἄλλα ἤκουσα τότε σπαραξικάρδια ἐπει-
σόδια τῶν αἱματηρῶν σελίδων τῆς ἑλληνικῆς ἱστο-
ρίας, πόσας ἄλλας φοβερὰς σκηνὰς τῆς ἀπεράντου
ἐκείνης τραγωδίας ! Ἐκάστη οἰκογένεια εἶχεν Ἰλιάδα
συμφορῶν. Πολλοὶ εἶδαν σφαζομένους πρὸ αὐτῶν τὸν
πατέρα, τὸν υἱόν, τὸν σύζυγον. Πολλὰ τέκνα ὄρφανὰ
περισυναχθέντα ὑπὸ ἀγνώστων ἔκλαιαν τὰς αἰχμαλω-
τισθείσας μητέρας των. Πολλαὶ μητέρες ἀνεζήτουν
εἰς μάτην τὰ τέκνα των. Αἱ δὲ σκληραὶ τοῦ παρελθόν-
τος ἀναμνήσεις και οἱ θρηνοὶ διὰ τὴν σφαγὴν ἢ τὴν
αἰχμαλωσίαν ὄντων προσφιλῶν και ὁ ἐκπατρισμὸς
και ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος ἀβεβαιότης και ἡ σπάνις
τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου ἀπετέλουν φρικτὴν τὴν ἐποχὴν

ἐκείνην τῆς συμφορᾶς. Καὶ ὁμως τὴν διήλθασαν καοτερικῶς οἱ πλεῖστοι καὶ ἐπαλαίσαμεν κατὰ τῆς κακῆς τύχης καὶ ἐξήλθασαν νικηταὶ τῆς πάλης!

Ὅταν οἱ νεώτεροι, οἱ γεννηθέντες καὶ ἀνατραφέντες ἐν ἡμέραις ἀγαθαῖς βλέπουν τοὺς γέροντας ἡμᾶς ἀκμαίους εἰσέτι καὶ εὐθύμους, διστάζουν ἴσως νὰ πιστεύσουν ἀκούοντες τῆς νεότητός μας τὰ παθήματα. Μετ' ὀλίγα δ' ἔτη, ὅταν ἐκλείψῃ ἡ γενεὰ τοῦ ἀγῶνος καὶ διακοπῇ τῶν προφορικῶν παραδόσεων ἢ μνημόνευσις, δυσκόλως οἱ ἔγγονοι ἡμῶν θὰ φαντάζονται διὰ πόσων θυσιῶν καὶ βασάνων ἐπληρώθη ἡ ἰδική των εὐημερία καὶ τοῦ ἔθνους ἢ ἀναγέννησις. Διὰ τοῦτο εὐχομαι ὥστε πολλοὶ τῶν ἐπιζώντων γερόντων νὰ μιμηθοῦν τὸ παράδειγμά μου γράφοντες τὰ ἀπομνημονεύματά των.

Ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἀτόμων ἀποτελεῖται ἡ τοῦ ἔθνους, τὴν δὲ ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας δὲν συγκροτοῦν τὰ κατορθώματα μόνον τῶν ἐπὶ γῆς καὶ θαλάσσης προμάχων της, ἀλλὰ καὶ οἱ διωγμοὶ καὶ αἱ σφαγαὶ καὶ αἱ ἀτιμώσεις τῶν ἀόπλων καὶ ἀσθενῶν καὶ ἡ ἐγκαρτέρησις των ἐν τῇ δυστυχίᾳ καὶ ἡ εἰς τὸν Θεὸν πεποίθησις, ἣτις ἐνίτχυσεν καὶ ἐν τέλει ἐπραγματοποίησεν, ἔστω καὶ ἐν μέρει τὰς περὶ καλλιτέρου μέλλοντος ἐλπίδας των. Ἄς εὐλογῶμεν διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν καὶ ἄς ἀποθάνωμεν οἱ γέροντες ἡμεῖς μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἐκπληρωθοῦν εἰς τὸ μέλλον ὁλόκληροὶ αἱ ἔθνικαὶ ἡμῶν εὐχαί! Ἄλλ' εἶθε νὰ μὴ ἐπι-

φυλάσσονται εἰς τὰς νεωτέρας τῶν Ἑλλήνων γενεὰς αἱ δοκιμασίαι, τὰς ὁποίας ἡμεῖς ὑπέστημεν. Εἶθε τὰ ἰδικά μας μαρτύρια νὰ θεωρηθοῦν ἀρκοῦσα καὶ διὰ τὸ μέλλον πληρωμὴ εἰς τῆς Εἰμαρμένης τὸ βιβλίον !

Ἐνῶ γράφω ταῦτα ἐπισωρεύονται πυκναὶ εἰς τὴν ψυχὴν μου αἱ ἀναμνήσεις καὶ διέρχονται ἀλλεπάλληλοι διὰ τῆς φαντασίας μου αἱ περιπέτειαι τῆς καταστροφῆς. Κλείω τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ βλέπω ἐνώπιόν μου τοὺς δυστυχεῖς τῆς ἐξορίας συντρόφους καὶ ἀκούω τὰς διηγήσεις των καὶ ἀντηχοῦν εἰς τὰ ὦτά μου οἱ στεναγμοὶ των καὶ ῥέουν τὰ δάκρυά των καὶ συσφίγγονται ἀπηλπισμένα αἱ χεῖρές των !

Πεντήκοντα ἔτη ἐπέρασαν ἔκτοτε, τοὺς δὲ περισσοτέρους ἐκάλυψε τὸ χῶμα. Μένουν ὅμως εἰσέτι ἱκανοὶ διὰ νὰ συνδέουν τὸ παρελθὸν μετὰ τοῦ παρόντος. Ἡδυνάμην ἐνταῦθα νὰ τοὺς ὀνομάσω. Ἡδυνάμην νὰ ὑποδείξω τὴν γραῖαν ἐκείνην ἀρχόντισσαν, ἣτις κρύπτουσα ὑπὸ ῥάκη τὸ κάλλος τῆς περιῆλθε τότε ὡς ἐπαῖτις τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀνατολῆς πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ τέκνου τῆς. Καὶ ὁ Θεὸς τὴν ἐλυπήθη καὶ ἐπέστρεψε μὲ τὸ τέκνον τῆς εἰς τὴν ἀγκάλην.

Ἡ δὲ ἄλλη ἐκείνη γραῖα, μήτηρ ἤδη ἐντίμων τῆς Ἑλλάδος πολιτῶν, ἠρπάγη τότε εἰς τῆς νεότητος τὰ πρόθυρα καὶ διῆλθε δύο ἔτη ἐντὸς Τουρκικοῦ χαρμίου μόλις ἐξαγορασθεῖσα πρὸ τῆς ἐκ τοῦ πολέμου ἐπιστροφῆς τοῦ Τούρκου συλητοῦ τῆς.

Ἀλλὰ τίς ἐκ τῶν γερόντων συμπολιτῶν μου δὲν

ἔχει νὰ διηγηθῆ περιπετείας, ὑπερβαινούσας συχνά-
κις κατὰ τὴν δραματικότητα ὅτι ἢ γόνιμος μυθο-
γράφου φαντασία δύναται νὰ συλλίβη! Προχθὲς
ἔτι εἷς ἐξ αὐτῶν ἔλεγεν ἐνώπιόν μου πῶς δεκαετῆ
τότε τὸν εἶχεν αἰχμάλωτον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χιὸς
Τούρκου, τὴν δὲ ἡμέραν τῆς ἀπαγχονίσεως τῶν ὁμή-
ρων τὸν ἔφερον ἐκ τῆς χειρὸς εἰς τὸν δρόμον, διὰ
νὰ ἴδῃ διαβαίνουσιν τὴν πομπὴν τῶν μαρτύρων ἐκεί-
νων· μεταξὺ δὲ τῶν ἀγομένων εἰς τὸ μαρτύριον ἦτο
καὶ ὁ πατὴρ του· καὶ τὸν εἶδε τὸν πατέρα του, καὶ
ἀποσπασθεὶς ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Τούρκου ἐχύθη εἰς τὰς
πατρικὰς ἀγκάλας· ὁ δὲ πατὴρ ἤρπασε τὸν υἱόν, τὸν
ἔθλιψεν ἐπὶ τοῦ στήθους, τοῦ ἔδωκεν ἓνα ἀσπασμόν,
ἓνα μόνον, καὶ διὰ μιᾶς τὸν ἀπέθεσε κατὰ γῆς καὶ
τὸν ἔσπρωξε μακρὰν του, ὥσει φοβούμενος μὴ συμπε-
ριληφθῆ τὸ τέκνον εἰς τοῦ πατρὸς τὴν καταδίκην!
Ἐξηγοράσθη κατόπιν τὸ ὄρφανὸν τέκνον, ἀλλὰ ὁ
τελευταῖος ἐκεῖνος τοῦ πατρὸς ἀσπασμὸς οὐδέποτε παρ'
αὐτοῦ ἐλησμονήθη. Καὶ ἦσαν ὑγροὶ τοῦ γέροντος οἱ
ὀφθαλμοί, ἢ δὲ φωνὴ του ἔτρεμεν, ἐνῶ διηγεῖτο ταῦτα.

Ἄλλ' ἢ πρόθεσίς μου δὲν εἶναι ν' ἀφηγηθῶ τῶν
ἄλλων τὴν ἱστορίαν. Δὲν ἠδυνάμην ὁμως, γράφων τὰ
κατ' ἐμέ, νὰ μὴ ἀναμνησθῶ τῆς γενικῆς τότε περὶ
ἡμᾶς συμφορᾶς. Ὅλοι ὁμοῦ συνεπάσχομεν, ὁ δὲ σύν-
δεσμος τῆς δυστυχίας καὶ ὁ ἀγὼν τῆς αὐτοσυντηρή-
σεως ὑπεστήριζαν τὴν ἀμοιβαίαν καρτερίαν καὶ ὀλίγον
κατ' ὀλίγον μᾶς ἐνεψύχωσαν.

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας ἡμεῖθα ὡς ζαλισμένοι, καὶ οὐδεὶς ἐσκέπτετο περὶ τῆς αὔριον. Αἱ σύγκινήσεις τοῦ διωγμοῦ καὶ τῆς σωτηρίας ἦσαν πρόσφατοι εἰσέτι, ἢ δὲ πρόθυμος τῶν Μυκονίων φιλοξενία καὶ τὰ ὀλίγα περισωθέντα χρήματα ἐξήρκουν πρὸς συντήρησίν μας. Ἄλλὰ τὰ χρήματα ταχέως ἐξηντλήθησαν, οἱ δὲ πτωχοὶ νησιῶται δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ μᾶς διατρέφουν. Ἦτο γενικὴ ἡ πενία τότε καὶ μεγάλη ἡ ἀχρηματία. Ἐνθυμοῦμαι, ἀφοῦ ἐδαπανήθη καὶ τὸ τελευταῖον φλωρίον μας, τὰς ματαίας προσπάθειάς μου πρὸς πώλησιν ἑνὸς δακτυλιδίου τῆς μητρὸς μου. Μόλις καὶ μετὰ βίας ἠδυνήθην εἰς Σπέτσας βραδύτερον νὰ εὔρω ἀγοραστὴν ἕνα ἐκ τῶν εὐπορωτέρων ἐκεῖ προκρίτων. Καὶ ὁ ἄνθρωπος βεβαίως τὸ ἠγόρασε διὰ νὰ μᾶς συνδράμῃ εἰς ὥρας θρήνων καὶ ὀδυρμῶν. Ὁ ἔχων τότε χρήματα δὲν ἠγόραζε κοσμήματα οὔτε πρὸς χρῆσίν του οὔτε κερδοσκοπίας χάριν.

Θαῦμα μοῦ φαίνεται εἰσέτι πῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνεχειᾶς ἐκείνης κατωρθώσαμεν βαθμηδὸν νὰ ἐξεύρωμεν πόρους καὶ νὰ δημιουργήσωμεν ἐμπόριον. Ὅσοι προσέφυγαν εἰς Ῥωσίαν ἢ Ἰταλίαν ἢ ἀλλαχοῦ, ἐντὸς κοινωνιῶν εὐπορουσῶν, δὲν εἶχαν ν' ἀντιπαλαίσουν πρὸς ὁμοίας δυσκολίας πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου διὰ τοῦ ἰδρωτός των. Ἄλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅποίαν ἀξίαν ἠδύνατο νὰ ἔχη ὁ κόπος, ὅτε ὅλοι ἦσαν πένητες καὶ πειναλέοι ;

Καὶ ὁμῶς ἐζήσαμεν ! Ἄλλὰ πῶς ἐζήσαμεν ; Πρὸς

δύο εβδομάδων συνώδευσα εἰς τὸν τάφον τὸν νεκρὸν γέροντος φίλου μου· τὸν βαθύπλουτον τοῦτον ἔμπορον, ὅστις ἀφῆκεν ἑκατομμύρια εἰς τοὺς κληρονόμους του, τὸν ἐνθυμοῦμαι πωλοῦντα πλακούντια εἰς τὰς ἀμόρφους ἔτι ὁδοὺς τῆς Σύρου· τὰ δὲ πλακούντια τὰ κατεσκεύαζεν ἡ ὥραια σύζυγός του, κόρη μιᾶς τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Χίου οἰκογενειῶν. Καὶ μὴ ἦσαν εἰς θέσιν καλλιτέραν οἱ ἀγοράζοντες τὰ πλακούντιά των;

Ἄλλὰ καὶ πάλιν ὁ κάλαμός μου πλανᾶται. Προτρέχω τῆς σειρᾶς τῆς διηγήσεώς μου.

Δύο ἢ τρεῖς εβδομάδας μετὰ τὴν εἰς Μύκονον ἀφίξιν ἠρχίσασμεν νὰ σκεπτόμεθα σπουδαίως μετὰ τοῦ πατρός μου περὶ τοῦ πρακτέου, διότι ἔπρεπεν ὅπως δήποτε νὰ ἐργασθῶμεν πρὸς διατροφήν τῆς οἰκογενείας. Ἡ ἐργασία μας ἦτο τὸ ἐμπόριον, ἀλλὰ ὅσῳ ταπεινὸν καὶ ἂν ὑποτεθῆ, ἐμπόριον ἄνευ κεφαλαίου δὲν αὐτοσχεδιάζεται. Ποῦ δὲ χρήματα; Τὰ ὀλίγα τῆς μητροῦς μου κειμήλια δὲν ἐχρησίμευαν· τὰ ὑπὸ τὴν μηλέαν τοῦ κήπου μας ταφέντα καθ' ὃ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ, ἠδύναντο εὐκολώτερον νὰ ἐξαργυρωθοῦν, ἀλλὰ δὲν τὰ εἶχαμεν· τὰ μείναντα εἰς Σμύρνην ἐμπορεύματα καὶ τὰ ἐκεῖ ἀσύνακτα χρέη οὔτε τὰ ἐσυλλογιζόμεθα πλέον· τὰ εἰς Χίον κτήματα τίς οἶδε ποῖος Γουρκος τὰ ἐχαίρετο. Δὲν εἶχαμεν τίποτε! Εἰς μάτην ὁ πατήρ μου ἤνοιγε καὶ ἐδίπλωνε τὰ ὀλίγα ἔγγραφα ὅσα εἶχεν εἰς τὸ θυλάκιόν του.

Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τούτων ἦτο μία ἐκ Βενε-

τίας ἐπιστολή, ληφθεῖσα τὴν προτεραίαν τῆς ἐκ Σμύρνης ἀναχωρήσεώς μας. Ἡ ἐπιστολή αὕτη ἀνήγγελλε τὴν φόρτωσιν δύο κιβωτίων σκούφων ἐπὶ πλοίου Ἀγγλικοῦ, μέλλοντος εἰς πολλοὺς πρὸ τῆς Σμύρνης λιμένας νὰ προσορμισθῇ. Τὴν φορτωτικὴν ἔστειλεν ἐκ Χίου ὁ πατήρ μου εἰς φίλον του ἔμπορον εἰς Σμύρνην Ἰόνιον καὶ κατὰ συνέπειαν ὑπήκοον Ἀγγλον, ἀλλ' οὐδ' ἀπόκρισίν του ἐλάβομέν ποτε οὐδ' ἐσκέπτετο πλέον ὁ πατήρ μου περὶ σκούφων. Ἡ ἐκ Βενετίας ἐπιστολή τοὺς ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην μου καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἐκείνων κιβωτίων ἐθεμελίωσα μέγα οἰκοδόμημα ἐλπίδων καὶ σχεδίων.

— Δὲν βαρύνεσαι : ἔλεγεν ὁ πατήρ μου. Ἄν περιμένης ἀπ' ἐκεῖ νὰ σκουφωθῆς, περιπάτει ἀσκεπῆς ἀπὸ τώρα.

— Ἄς δοκιμάσωμεν, ἀπεκρινόμεν· τί χάνομεν γράφοντες :

Ἐγραψα λοιπὸν πρὸς τὸν εἰς Σμύρνην φίλον καὶ ὑπέγραψεν ὁ πατήρ μου τὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας τὸν παρεκάλουν ν' ἀποστείλῃ τοὺς σκούφους πρὸς τὸν ἐν Μυκόνῳ Ἀγγλον ὑποπρόξενον. Ὁ ἀγαθὸς Μυκόνιος, ὅστις ἀντεπροσώπευε τὴν Ἀγγλίαν, φέρων ἐπὶ κεφαλῆς χρυσοστόλιστον κασκέτον ὑπέσχθη νὰ στείλῃ εἰς Σμύρνην τὴν ἐπιστολήν καὶ νὰ καταβάλῃ πᾶσαν περὶ τῶν σκούφων φροντίδα. Ὁ πατήρ μου ἐμειδία δυσπιστῶν οὐδ' ὑπῆρχε τῷ ὄντι πολλὴ πιθανότης μετὰ τοσοῦτου χρόνου παρέλευσιν ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς ἐκείνης ἀνεμοζάλης καὶ τῆς

παντελοῦς σχεδὸν διακοπῆς τῶν δυσκόλων τότε συγκοινωνιῶν νὰ ἐπιτύχη ἢ ἀπόπειρά μου.

Ὅπως δὴποτε δὲν ἠδυνάμεθα βεβαίως νὰ ζήσωμεν περιμένοντες τὴν ἔκβασίν της καὶ ἀπεφασίσαμεν, ὡς μόνον καὶ τελευταῖον καταφύγιον, νὰ προσφέρωμεν τὰς ἐκδουλεύσεις μας εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὄχι ὡς πολεμισταί, ἐννοεῖται, ἀλλ' ὡς ὑπάλλληλοι, ὡς γραμματικοί, καθὼς ἔλεγαν τότε. Ἐπρεπε πρὸς τοῦτο νὰ μεταβῶμεν εἰς Ναύπλιον ἢ μᾶλλον εἰς Ἄργος, ὅπου ἠδρευεν ἡ Κυβέρνησις. Ἀλλ' ἐὰν ἀπετυγχάναμεν : Ἐὰν ἀπερρίπτετο ἡ προσφορὰ μας ; Μετὰ πόσων ἄλλων ἠθέλαμεν ἄρᾳ γε εὐρεθῆ εἰς συναγωνισμόν, εἴτε ἰκανωτέρων εἴτε ἐχόντων προστασίας καὶ συστάσεις, τῶν ὁποίων ἡμεῖς ἐστερούμεθα ; Ταῦτα σκεπτόμενοι καὶ ζητοῦντες γνώμας καὶ πληροφορίας κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπάγωμεν εἰς Ἄργος ἐφωδιασμένοι μὲ συστατικὴν πρὸς τὸν Θεόδωρον Νέγρον, ὅστις ἦτο ἀρχιγραμματεὺς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων καὶ πρόεδρος τοῦ συμβουλίου, ἐθεωρεῖτο δὲ ὡς κέντρον καὶ ψυχὴ τῆς ἐξουσίας— καὶ ὅτι τοιαύτην συστατικὴν ἠδύνατο νὰ μᾶς προμηθεύσῃ ὁ φίλος τοῦ Νέγρου Γεώργιος Μαυρογένης, διαμένων τότε εἰς Τήνον.

Πρὸ ἐτῶν πολλῶν μετὰ τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ μεγάλου διερμηνέως Μαυρογένη ὁ υἱὸς του οὗτος καὶ ἡ ἀδελφή του κατέφυγαν εἰς Χίον, εἰς τρυφερὰν ἔτι ἡλικίαν καὶ οἱ δύο, καὶ ἔζων ἐκεῖ πλησίον τῆς οἰ-

κίας τοῦ ἐκ μητρὸς πάππου μου, ὅπου συχνάζοντες συνεδέθησαν διὰ παιδικῆς φιλίας μετὰ τῆς μητρὸς μου. Ἐκτοτε ἀνεχώρησαν, ἀλλ' ἡ μήτηρ μου δὲν τοὺς ἐλησμόνησε, κρίνουσα δὲ ἐκ τῶν ἰδίων αἰσθημάτων μὲ παρεκίνει νὰ μεταβῶ εἰς Τῆνον καὶ νὰ ζητήσω ἐπ' ὀνόματί της τὴν προστασίαν τῶν φίλων της. Ἐδί-σταξα καὶ ἔταλαντευόμην. Πῶς νὰ παρουσιασθῶ, ἔλεγα. Δὲν γνωρίζουν τὸ πατρικόν μου ὄνομα. Ἐν-θυμοῦνται ἄρα γε τὸ τῆς μητρικῆς μου οἰκογενείας, μετὰ τόσων ἐτῶν παρέλευσιν ; Καὶ ἂν τὸ ἐνθυμοῦν-ται, θὰ μὲ ἀναγνωρίσουν, θὰ μὲ ὑποδεχθοῦν ὡς παλαιᾶς φίλης υἱόν ; Ἄλλ' αἱ προτροπαὶ τῆς μητρὸς καὶ ἡ ἀνάγκη ἐνίκησαν τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὴν δειλίαν μου καὶ ἐπιβιβασθεὶς εἰς μικρὸν Μυκόνιον πλοιάριον ἀφί-χθην μίαν ἑσπέραν εἰς Τῆνον.

Ὅτε ἀπέβην εἰς τὴν παρὰ τὸν αἰγιαλὸν μικρὰν πλα-τεῖαν, ἦτο ἤδη νύξ. Δὲν εἶχα ποῦ νὰ ζητήσω φιλοξε-νίαν. Ἐκεῖ, ἐπὶ τῆς πλατείας, εἶδα καφενεῖον ἀνοι-κτόν. Ἐζήτησα καὶ ἔλαβα τὴν ἄδειαν νὰ διανυκτε-ρεύσω ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ κατέλαβα εἰς τὸ βάθος του μίαν σανίδα, ἀποτελοῦσαν κάθισμα, διὰ νὰ κοιμηθῶ. Ἄλλὰ ποῦ ὕπνος ; Τὸ καφενεῖον ἐγέμισεν ἐντὸς ὀλί-γου Τηνίων εὐθυμούντων, καὶ εἶχαμεν ὅλην τὴν νύ-κτα μουσικὴν, ᾄσματα καὶ εὐωχίαν.

Μετὰ πόσης ἀδημονίας διῆλθα τὴν ἄγρουπνον νύ-κτα ἐκείνην ! Τοὺς ἔβλεπα καὶ τοὺς ἤκουα ἀπὸ τῆς

σκοτεινῆς μου γωνίας, καὶ ἡ φαιδρότης των μοῦ ἔφερε δάκρυα, ὃ δὲ ἤχος τῶν ὀργάνων μοῦ ἐνεθύμιζεν οἰμωγὰς καὶ θρήνους. Ἐνθυμούμην τὰ δεινά μας, ἀφ' ὅτου ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη, καὶ ἠπόρουν πῶς εἶχαν αὐτοὶ καρδίαν νὰ διασκεδάζουν!

Ἦτο ἄδικος βεβαίως ἡ κατ' αὐτῶν ὀργή μου, ἡ δὲ ἀπαίτησίς μου ὑπερβολικὴ. Ἡ Τήνος δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ τὰ πράγματα ὑπὸ τὴν ἰδίαν, ὡς ἡ Χίος, ἔποψιν. Τοῦρκοι ἐκεῖ δὲν ἀπέβησαν, οὐδ' ἦτο φόβος ν' ἀποβοῦν καὶ νὰ σφάξουν καὶ νὰ ἐξανδραποδίσουν. Οἱ Τήνιοι ἔμεναν ἀνενόχλητοι ἐπὶ τῆς νήσου των καὶ ἀντὶ ἐχθρικῶν στιφῶν ἔβλεπαν περὶ αὐτοὺς ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα. Ἦτο δ' εἰσέτι εἰς τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν τὴν ἀκμὴν ἡ ἐπανάστασις, καὶ ἐμεγαλοποιεῖ τοὺς θριάμβους τῆς ἡ ζωηρὰ Ἑλληνικὴ φαντασία. Ἡ κατατρόπωσις τοῦ ἐπαναστατικοῦ εἰς Βλαχίαν κινήματος δὲν ἦτο εἰσέτι γνωστὴ, ἐνῶ δὲ ἡμεῖς ἐκρουπτόμεθα καὶ ἐτρέμαμεν εἰς Χίον, ἐκεῖ εἰς Τήνον ἐπιστεύετο ὅτι κατήρχετο ἐξ ἄρκτου τροπαιοῦχος ὁ Ὑψηλάντης καὶ ὅτι ὁ θρόνος τοῦ Σουλτάνου κατέπιπτεν. Ἦτο γενικὴ πεποίθησις ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θὰ πάρωμεν τὴν Πόλιν! Ὡστε οἱ Τήνιοι ἠδύναντο νὰ πιστεύουν ὅτι ἔχουν λόγους νὰ εὐθυμοῦν.

Καὶ ἀντήχει ἐντὸς τοῦ καφενεῖου ἡ βοή ἀσμάτων πατριωτικῶν, τὰ ὅποια ἐποίκιλλε κάποτε ἡ λύρα των εἰς τραφερώτερον ῥυθμὸν τονιζομένη.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου...διότι ἐπὶ τέλους δὲν ἐκοιμῶντο

ἐπὶ ῥόδων καὶ οἱ Ἰήνιοι, — ἐκτὸς τούτου, δὲν δύναται νὰ θρηνηῖ αἰωνίως ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ψυχὴ του δὲν ἀντέχει εἰς λύπην διαρκῆ, ἀλλ' αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ γελάσῃ καὶ νὰ χαρῆ, ἐνῶ δὲ ἡ θλίψις τὸν πιέζει, ἡ λάμπις τοῦ γέλωτος διασχίζει ἐνίοτε τῆς κατηφείας τὰ νέφη. Ὑπάρχουσι καὶ καρδία ἐντροφῶσαι εἰς τὴν θλίψιν καὶ διαγωνίζουσαι τὸ πένθος. ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι τὸ φυσικόν. Ἡ φύσις ἐπουλῶνει τὰς πληγὰς, καὶ ὀργᾶ ἐπὶ τέλους ἡ καρδία πρὸς τὴν φαιδροτότητα καὶ ἐπιζητεῖ τὴν χαράν. Διότι ναὶ μὲν ἀπὸ χῶμα ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ χῶμα βαρὺ καὶ ὑγρόν, ἀλλ' ἐστέγνωσεν ἔπειτα τὸν πηλὸν εἰς τὸν ἥλιον, καὶ ἡ ζύμη διατηρεῖ τῆς ζωογόνου ἀκτίνος τὴν θέρμην.

Τὴν νύκτα ἐκείνην δὲν ἐφιλοσόφουν οὕτω. Δὲν εἶχα εἰσέτι τῆς ζωῆς τὴν πείραν, τὰ δὲ παθήματα ἦσαν νωπά. Βραδύτερον, ὅτε οἱ πλεῖστοι τῶν προσφύγων Χίων συνελθόντες ἠρχίσασμεν ν' ἀνεγείρωμεν τὰς πρώτας καλύβας, αἵτινες ἐσχημάτισαν τὴν Ἐρμούπολιν, — ἐνῶ ἐξηκολούθει ὁ πόλεμος ἔτι καὶ μᾶς ἐμάστιζεν ἡ πενία, κατέλαβεν ὅλους ἡμᾶς ἡ ἀνάγκη τοῦ γέλωτος καὶ τῆς εὐθυμίας, καὶ ἐνεθρονίσθη ἡ φαιδροτότης ἐν μέσῳ τῆς κοινότητος ἐκείνης τῶν δυστυχῶν. Ποτέ, καθ' ὅλην τοῦ βίου μου τὴν διάρκειαν, δὲν ἐνθυμοῦμαι ζωηροτέραν περίοδον διασκεδάσεων ἢ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ἔτη τῆς εἰς Σῦρον διαμονῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἤμην εἰς τῆς νεότητος τὸ ἄνθος τότε. Ἀλλ' οὐχ

ἤτιον ἐνθυμοῦμαι καὶ τοὺς γέροντας μετὰ τῶν νέων
συνευθυμοῦντας.

Πρὸς τὰ ἑξημερώματα ἐπῆλθεν ἐπὶ τέλους ἡσυχία
ἐντὸς τοῦ καφενείου καὶ ἀπεκοιμήθην. Τὴν δὲ πρωΐαν
ἐγεγυθίς διηυθύνθην πρὸς τὴν κατοικίαν τοῦ Μαυ-
ρογένη συλλογιζόμενος τί θὰ εἶπω καὶ πῶς θὰ παρου-
σιασθῶ, φοβούμενος τὴν ὑποδοχὴν, ἣτις μ' ἐπερί-
μενε, καὶ ἀμφιβάλλων περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ διαβή-
ματός μου.

Ὅποια ἦτο ἡ ἔκπληξις μου, ὅτε, ἀνοιχθείσης τῆς
θύρας καὶ πρὶν εἰσέτι προφθάσω ν' ἀρθρώσω τὴν
ἐρώτησιν, τὴν ὁποίαν προητοίμαζα καθ' ὁδόν, ἤκουσα
φωνὴν γυναικείαν :

— Ὁ υἱός της εἶναι, ὁ υἱός της !

Καὶ κατέβη πηδῶσα ἀνὰ δύο τὰς βαθμίδας ἡ κρά-
ξασα τὰς χαρμοσύνους λέξεις. Ἦτο τοῦ κηπουροῦ
μας ἡ θυγάτηρ. Φυγοῦσα ἐκ Χίου διεσώθη εἰς Τῆ-
νον, ὅπου τὴν προσέλαβεν ὡς ὑπηρέτριαν ὁ Μαυρο-
γένης. Καὶ αὐτὸς καὶ ἡ ἀδελφή του δὲν εἶχαν λησμο-
νήσει τὴν μητέρα μου, ἣ δὲ μνεῖα μόνη τοῦ ὀνόμα-
τός της ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς οἰκίας των εἰς τὴν πτω-
χὴν τοῦ κηπουροῦ θυγατέρα.

Τὴν ἐρώτησα τί ἔγινεν ὁ πατήρ της. Δὲν ἐγνώρι-
ζεν ἡ δυστυχής. Ἀπεχωρίσθησαν, καθ' ἣν ὥραν σπεῖρα
Τούρκων ἐπέπεσαν εἰς τοῦ πύργου μας τὴν περιο-
χὴν. Ἐφυγεν ἐκείνη μετ' ἄλλων γυναικῶν, ὁ δὲ γέ-
ρων... Κύριος οἶδεν, ἂν ἔζη ἢ ἀπέθανε. Καὶ ἔκλαιεν

ἀποκρινομένη διὰ διακεκομμένων φράσεων εἰς τὰ ἐρωτήματά μου.

Ἄνέβην τὴν κλίμακα μὲ τὴν καρδίαν ἑλαφροτέραν ἢ ὅτε ἔκρουα τὴν θύραν. Ὁ εὐγενὴς οἰκοδεσπότης μ' ἐδέχθη προσηνῶς, μ' ἐκράτησεν εἰς τὴν οἰκίαν του, μ' ἔδωκε τὴν ζητουμένην συστατικὴν, μὲ εἶπε λόγους ἐνθαρρυντικούς καὶ μ' ἐνέπλησεν ἐλπίδων καὶ παρηγορίας. Ἡ δὲ ἀδελφή του δὲν ἔπαυεν ἐρωτῶσά με περὶ τῆς μητρὸς μου καὶ περὶ τῆς Χίου καὶ περὶ τῶν σκληρῶν τοῦ διωγμοῦ περιπετειῶν. Κατεθέλχθην ἐκ τῆς γλυκύτητός της καὶ ἐθαύμασα τὴν καλλονὴν καὶ τὴν χάριν της, ἀλλὰ δὲν ἐφантаζόμην, ἐνῶ τὴν ἔβλεπα, ὅτι θὰ καθέξῃ θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὅτι θὰ γραφοῦν βιβλία περὶ αὐτῆς.

Ἡ ἀνάμνησις τῆς εὐμενοῦς ἐκείνης ὑποδεξιώσεως πολλάκις κατὰ τὰς ποικίλας δυσχερείας τοῦ κατόπιν βίου μου ἀνεπτέρωσε τὰ θάρρος μου καὶ ἔστερέωσε τὴν κλονιζομένην πεποίθησίν μου εἰς τὸ μέλλον. Δὲν μὲ ὠφέλησεν ἐπὶ τέλους ἡ συστατικὴ, οὐδὲ μ' ἐχρησίμευσεν ἡ προστασία τοῦ Μαυρογένη. Ἄλλ' ἡ ἠθικὴ ὑποστήριξις, ἡ ἔκφρασις συμπαιθείας, εἰς λόγος γλυκὺς, ἐν φιλικὸν μεϊδιάμα παρηγοροῦν τὴν πάσχουσαν καρδίαν πλειότερον πάσης βοηθείας ὑλικῆς. Χάριτι θεία δέγματα τοιαύτης καλωσύνης συχνάκις μοῦ ἔτυχαν κατὰ τὴν μακρὰν τῆς συμφορᾶς περίοδον. Ἐνόσω εὐτυχεῖ τις δὲν λαμβάνει ἀφορμὰς νὰ ἐκτιμήσῃ τοῦ πλησίον τὴν ἀγαθότητα· μόνον ἐν ἡμέραις δακρῶν

έννοεῖ πόσον ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει εὐσπλαγγνος καὶ εὐεργετικὸς καὶ πόσον συμπονεῖ τὸν δυστυχοῦντα. Οἱ κακοὶ εἶναι ὀλίγοι ἐπὶ τῆς γῆς!

Τὴν ἐπιούσαν ἐπέστρεψα εἰς Μύκονον φέρων ἐντὸς τοῦ κόλπου μου τὴν συστατικήν. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας τυχόντες πλοῖον διὰ τὸν κόλπον τοῦ Ναυπλίου ἀπεχαιρετίσαμεν τὴν φιλόξενον νῆσον καὶ ἀνεχωρήσαμεν πανοικί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἐποῖα ἦσαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὰ ταξείδια δὲν γνωρίζουν οἱ παιδιόθεν συνηθίσαντες νὰ διατρέχουν διὰ τοῦ ἀτμοῦ γῆν καὶ θαλάσσας. Μόνον ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους μας ὁ μὴ δυνάμενος νὰ περιμένῃ ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρας τὸ ἀτμόπλοιον¹ ἀναγκάζεται, καὶ σήμερον ἔτι, νὰ ἐκτίθεται εἰς περιπλανήσεις ὁμοίας πρὸς τὰς τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τῶν συντρόφων του. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους, σήμερον, καὶ τῆς μᾶλλον ἀποκέντρου νήσου ὁ κάτοικος δὲν εἶναι τῶν ἀνέμων αἰώνιος δοῦλος. Ἄν ἔχη τὴν ὑπομονήν, τὸ ἀτμόπλοιον θὰ ἔλθῃ. Τότε ἀτμόπλοιον δὲν ἐγνωρίζετο. Ὁ οὐρανὸς μας δὲν εἶχεν εἰσέτι ὄσφρανθῆ γαιανθράκων καπνόν, τὰ δὲ κύματά μας ἦσαν παρθένα ἀπὸ πυροσκάφου μαστίγωσιν.

Ἄνεμος ἔπνεεν οὐριος, ὅτε ἀπεπλεύσαμεν ἐκ Μυ-

¹ Τὸ διήγημα τοῦτο ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον τὸ 1879. Ἐκτοτε μετεβλήθησαν ἐπὶ τὰ κορεῖται τὰ τῆς συγκοινωνίας. Σημ. Ἐκδ'

κόνου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔπεσε καὶ ἐπῆλθε παντελῆς νηνεμία. Ἐπὶ ὥρας καὶ ὥρας ἐβλέπαμεν ἀκινήτους ἐνώπιόν μας τῆς Σύρου τοὺς βράχους, μόλις διὰ δύο βαρειῶν κωπῶν κινουῦντες ἀναισθήτως τὸ βαρὺ σκάφος μας. Ἐπὶ τέλους μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἠγέρθη ὁ ἄνεμος καὶ τὰ ἰστία ἐρρουτιδώθησαν· ἀλλ' ἔπνεεν ἐκ Νότου καὶ μᾶς ὤθησε πρὸς τὴν Ἄνδρον, ὅλην δὲ τὴν νύκτα ἐλοξοδορομήσαμεν προσπαθοῦντες νὰ πέσωμεν ὑπὸ τὸ Σούνιον. Τὴν ἐπιούσαν κατωρθώσαμεν μετὰ κόπου νὰ προσορμισθῶμεν εἰς Πειραιᾶ πρὸς προμήθειαν ὕδατος.

Ὅτε μετὰ ἔτη ἐπανεῖδα τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς πόσον μου ἐφάνη μικρός! Τότε ἦτο ἀπέραντος, διότι ἦτο ἔρημος. Τὸ πλοῖόν μας καὶ δύο μικρὰ ἀλιευτικὰ πλοιάρια ἐκινουῦντο μόνα ἐπὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν ἡσυχῶν ὑδάτων του. Ἐκεῖ, ὅπου σήμερον ὑψοῦται ἡ μαρμαρινος προκυμαία του, ἡ θάλασσα προχωροῦσα ἀνεπαύετο ἐπὶ βράχων γυμνῶν. Ἐκεῖ, ὅπου ἐξαπλοῦται σήμερον πόλις ἀκμάζουσα καὶ μεγάλη ἐργοστάσια μετὰς ὑψηλὰς καπνοδόχους των, δὲν ἔβλεπες ἢ ἄγονον γῆν καὶ εἰκόνα ἐρημώσεως. Μία μόνη ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἐτοιμόρροπος οἰκία ἀποκαθίστα ἔτι μᾶλλον αἰσθητὴν τὴν ἔλλειψιν ζωῆς καὶ κινήσεως.

Ἐπολιορκοῦντο τότε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αἱ Ἀθηναί, ὀλιγάριθμον δ' ἀπόσπασμα ὀπλοφόρων κατεῖχε τὴν ἠρειπωμένην εἰς Πειραιᾶ οἰκίαν. Δὲν ἠκούσαμεν μακρόθεν πυροβολισμούς, οὔτε εἶδαμεν ἄλλο σημεῖον

πολέμου ἢ τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην τοῦ Πειραιῶς κατοχὴν.

Ἄγχιος ὁ πόλεμος! Δὲν ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Δὲν μᾶς ἔβλαψαν οἱ στρατιῶται ἐκεῖνοι οὐδὲ μᾶς παρημπόδισαν, ἀλλ' ἠὺχαριστήθην ὅμως, ὅτε εἶδα τὸ πλοῖόν μας ἀπομακρυνόμενον τῆς ἀκτῆς. Εἶχεν ὠμόν τι ἢ παρουσία των. Ἐνέπνεε φόβον καὶ αὐτὸς ὁ χαιρετισμός των!

Τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἐκ Μυκόνου ἀναχωρήσεως ἐλλίμενίσθημεν εἰς Σπέτσας, διότι ὁ ἄνεμος ἐμπόδιζε νὰ εἰσπλεύσωμεν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ναυπλίου. Ὁ πλοίαρχος ἀπέβη εἰς τὴν πόλιν. Βαρυνθέντες τὴν ἐντὸς τοῦ πλοίου στενοχωρίαν ἀπέβημεν καὶ ἡμεῖς διὰ νὰ λάβωμεν τὴν εὐχαρίστησιν νὰ πατήσωμεν ξηράν.

Ἐκαθήμεθα ἐπὶ πετρῶν παρὰ τὴν τελευταίαν τῆς πόλεως οἰκίαν, ἡμεῖθα δὲ ὅλοι σιωπηλοὶ βλέποντες τὸν πατέρα μου κατηφῆ. Δὲν τὸν εἶχα ποτὲ ἴδει τόσον καταβεβλημένον. Ἐφαίνετο πάσχων, ἀλλὰ δὲν παρεπονεῖτο. Ἐκράτει μόνον τὴν κεφαλὴν μὲ τὴν χεῖρα καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ του ἦσαν βαρεῖς. —

Ἡμεῖθα μόνοι ἐκεῖ, ἀλλ' ἐβλέπαμεν παρέκει ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῶν κατοίκων τὴν κίνησιν.

Ὁ λιμὴν ἦτο πλήρης πλοίων ἢ δὲ λέμβος μας δεμένη διὰ σχοινίου ἐπὶ τῶν βράχων ἐπερίμενε κενὴ τοῦ πλοιάρχου τὴν ἐπιστροφὴν. Μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπ' αὐτῆς προσηλωμένους ἐσκεπτόμην τί θὰ γίνωμεν, ἂν ὁ πατήρ μου ἀσθενήσῃ, καὶ ἐνεθυμούμην τὸν πύργον

μας καὶ τὸν ἀναπαυτικὸν ἐκεῖ κοιτῶνά του, ὅτε εἶδα αἴφνης νέον Σπεισιώτην πλησιάζοντα πρὸς ἡμᾶς.

— Καλῶς ὠρίσατε, Χριστιανοί. Ἄπὸ τὴν Χίον ἔρχεσθε ;

— Ἄπὸ τὴν Χίον, ἀπεκρίθη ὁ πατήρ μου μετὰ κό-
ποῦ ὀρθώσας τὴν κεφαλὴν.

— Καὶ τί κάθησθε ἐδῶ ἔξω ; Πῶς δὲν ἔρχεσθε εἰς τὴν πόλιν μας ;

— Πηγαίνομεν εἰς τὸ Ἄργος.

— Εἰς τὸ Ἄργος ! Δὲν εἶναι τόπος διὰ γυναικόπαιδα τὸ Ἄργος. Ἐδῶ νὰ μείνετε.

Εἶπεν ὁ πατήρ μου ὅτι πηγαίνομεν ἐκεῖ πρὸς εὐρε-
σιν πόρου ζωῆς. Ἄλλ' ἐξηκολούθησεν ἐκεῖνος λέγων ὅτι τὸ Ἄργος εἶναι στρατόπεδον, ὅτι τὸ Ναύπλιον εἰσέτι πολιορκεῖται, μᾶς παρέστησε τὰς δυσκολίας τῆς ἐν μέσῳ σκηνῶν πολέμου διαβιώσεως γυναικῶν καὶ μᾶς προέτρψε ν' ἀναβάλωμεν τὴν ἀναχώρησίν μας. Ἐνῶ ὠμίλει, ἐπανῆλθε καὶ ὁ πλοίαρχος, ὅστις ἐπι-
κυρῶν τοῦ Σπεισιώτου τοὺς λόγους μᾶς παρεκίνει νὰ μείνωμεν εἰς Σπέτσας. Τὸ νὰ πεισθῶμεν δὲν ἦτο δύσκολον, ἀλλὰ ποῦ νὰ μείνωμεν, ποῦ νὰ κατακλίνω-
μεν τὴν κεφαλὴν εἰς τὸν νέον τοῦτον τῆς ἐξορίας στα-
θμόν ; Ὁ ἀγαθὸς Σπεισιώτης ἐνόησε, φαίνεται, τὴν αἰτίαν τῶν δισταγμῶν μας.

— Ἐλᾶτε εἰς τὴν οἰκίαν μου, εἶπεν. Ὁ πατήρ μου ἐφρονεύθη πολεμῶν, ἢ μήτηρ μου ἀπέθανε, καὶ εἶναι

ἔρημος ἢ φωλεά μου. Κατοικήσητέ την ὅσον καιρὸν θέλετε. Ἐλάτε !

Ἐδέχθημεν μετὰ συγκινήσεως τὴν προσφορὰν του. Εὖσπλαγχνος ἄνθρωπος καὶ γενναῖος ! Ἀπὸ τῆς σιγμῆς ἐκείνης ἔγινεν ὁ πιστότερος τῶν φίλων δι' ἐμέ. Ἡμεῖθ' ὡς ἀδελφοὶ ἔκτοτε, ἡ δὲ φιλία μας διετηρήθη μέχρι τοῦ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν θανάτου του. Ἀπέθανε πλήρης τιμῶν, ἀναδειχθεὶς χρήσιμος καὶ ἀκέραιος τῆς πατρίδος ὑπηρέτης καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ.

Μετεκομίσθημεν λοιπὸν εἰς τοῦ νέου φίλου μας τὴν οἰκίαν καὶ ἐλάβαμεν κατοχὴν τῶν εὐρυχώρων καὶ καθαρῶν δωματίων της.

Ὁ πατήρ μου ἤσθάνετο ἐκλιπούσας τὰς δυνάμεις του· ἴσως προέβλεπε τοῦ θανάτου τὴν προσέγγισιν καὶ δὲν ἤθελε ν' ἀποθάνῃ πρὶν ἴδῃ ἐξασφαλιζόμενον τῆς ὀρφανῆς οἰκογενείας του τὸν ἄρτον. Δὲν ἐξέφρασε φόβους τοιούτους, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν μ' ἐσυμβούλευσε νὰ μεταβῶ ἄνευ ἀναβολῆς μόνος εἰς Ἄργος, καί, δυνάμει τῆς συστατικῆς, νὰ ζητήσω ἀπὸ τὸν Νέγρον θέσιν ὑπαλλήλου.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἐπεβιβαζόμεν ἐἰς τοὺς Μύλους τοῦ Ναυπλίου καὶ ἐκεῖθεν μετέβην εἰς Ἄργος πεζός.

Εἶχαν δίκαιον ὁ Σπεισιώτης καὶ ὁ πλοίαρχός μας. Ἡμῖν ἤδη προητοιμασμένος ἐκ τῶν λόγων των καὶ ἐκ τῶν πρώτων εἰς Πειραιᾶ ἐντυπώσεων, ἀλλ' ἐκεῖ, εἰς Πειραιᾶ, εἶδα ἐν μικρῷ ὅτι ἐνταῦθα ἤδη ἔβλεπα. Εὐρέθην ἐντὸς κόσμου ὅλος νέου δι' ἐμέ. Αἱ χιλιάδες

φουστανελλοφόρων μαχητῶν, τὸ ἀγέρωχον ὕφος καὶ ἡ τραχεῖα γλῶσσά των, τὰ περιφρονητικὰ βλέμματα, διὰ τῶν ὁποίων μὲ κατεμέτρουν, αἱ ἀπότομοι φράσεις, δι' ὧν ἀπεκρίνοντο εἰς τὰς δειλὰς ἐρωτήσεις μου, ἡ βοή καὶ ἡ κίνησις καὶ ἡ σύγχυσις τοῦ στρατοπέδου, τὰ πάντα ὁμοῦ μὲ κατεθορύβουν. Δὲν ἦτο βεβαίως ὁ τόπος κατάλληλος διὰ γυναικόπαιδα! Ἄλλὰ κ' ἐγὼ αὐτὸς ἠσθάνομην ὅτι δὲν εὐρίσκομαι ἐντὸς ἀρμοδίου ἀτμοσφαίρας. Δὲν ἤμην εἰς τὸ στοιχεῖόν μου ἐκεῖ.

Ὅτε, μὲ τὴν συστατικὴν εἰς χεῖρας, κατώρθωσα ἐπὶ τέλους νὰ εἰσαχθῶ εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ *Μινίστρου*, καὶ εἶδα ἀντικρὺ μου ὄρθιον, ἐνώπιον ὑψηλῆς τραπέζης. ἄνθρωπον μικρὸν καὶ δυσειδῆ, ἠπόρησα καὶ ἐδίσταζα νὰ πιστεύσω ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας, ὁ μέγας καὶ πολὺς Θεόδωρος Νέγρης!

Ἐγραφεν ἐκεῖνος, ἐγὼ δὲ κρατῶν τὴν ἐπιστολὴν ἐπερίμενα. Ἡ μικρὰ αἴθουσα ἦτο πλήρης βιβλίων· βιβλία ἐπὶ τῆς τραπέζης, βιβλία ἐπὶ τῶν скаμνίων, βιβλία ἐπὶ τοῦ κιβωτίου, πανταχοῦ βιβλία· καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἡ ὑψηλὴ τράπεζα καὶ ὁ Νέγρης γράφων ἐπ' αὐτῆς. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο μικρότερον τοῦ ἰδικοῦ μου· δὲν φρονῶ νὰ μὲ πλανᾷ ὡς πρὸς τοῦτο φιλαυτίας αἰσθημα. Τὸν ἔβλεπα καὶ ἐσκεπτόμην: « Ἰδού, ἔλεγα, αὐτὸς μικρὸς ἄσχημος, ἄοπλος, ὑπακούεται ἀπὸ τοὺς ἀγρίους περὶ αὐτὸν πολεμιστὰς καὶ τοὺς κυβερνᾷ. Διατί; Διότι ἔχει νοῦν καὶ γνωρίζει γράμματα. Ὁ νοῦς δὲν πλάττεται, τὰ γράμματα ὅμως μανθά-

νονται· ἡ γνῶσις ἔρχεται ἀπὸ τὸν Θεόν, ἀλλ' αἱ γνώσεις ἀποκτῶνται ! »

Ταῦτα ἐσκεπτόμην. Ἐλησμόνουν ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἔχει διαφόρους βαθμοὺς καὶ ποικίλας φάσεις, ὅτι δὲν ἐδόθη εἰς ἕκαστον ἡ δύναμις τοῦ νὰ ῥυθμίζη ἀναλόγως τῶν περιστάσεων τὴν θέλησίν του, οὔτε ἡ ἐπιδεξιότης τοῦ νὰ τὴν ἐπιβάλη εἰς τοὺς ὁμοίους του· ἔλησμόνουν πολλά, ἀλλ' ἐνῶ ἔβλεπα τὸν Νέγρον γράφοντα, ἐσχημάτισα σταθερὰν ἀπόφασιν ν' αὐξήσω τὰς γνώσεις μου. Καὶ τῷ ὄντι, ἔκτοτε ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἀνάγνωσιν. Πολλὰ βεβαίως δὲν κατώρθωσα· ἀλλ' ὅσα κατόπιν ἔμαθα, ὅσος πόθος ἐγεννήθη εἰς τὴν ψυχὴν μου πρὸς ἀπόκτησιν μαθήσεως, χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης, καθ' ἣν ἐπερίμενα νὰ παύσῃ γράφων ὁ Νέγρος. Ἐκείνη ἦτο ἡ ἀφετηρία τῆς διανοητικῆς μου ἀναγεννήσεως, ὅσω περιορισμένος καὶ ἂν διέμεινεν ἐξ ἀνάγκης ὁ ὀρίζων της.

Ἐπὶ τέλους κατέθεσεν ὁ Νέγρος τὸν κάλαμον καὶ μὲ ἠρώτησε τί θέλω. Προέτεινα ἐν σιωπῇ τὴν χεῖρα καὶ ἔδωκα τὴν ἐπιστολήν. Ἀφοῦ τὴν ἀνέγνωσε, μ' ἐπροσκάλεσε νὰ καθίσω ἐπὶ τοῦ μόνου κενοῦ παρ' αὐτὸν ψαθίνου καθίσματος καὶ ἤρχισε νὰ μ' ἐξετάζη τί γνωρίζω καὶ τί παρ' αὐτοῦ ἐπιθυμῶ. Ἡσθάνομην ὅτι ἠρουθρίαζα, ἐνῶ ἀπεκρινόμην ἀπαριθμῶν τὰς γνώσεις μου καὶ ἐκφράζων τὴν ἐπιθυμίαν νὰ λάβω γραφικὴν ὑπηρεσίαν.

— Καλά, εἶπεν, ἀφοῦ ἐτελείωσα, καλά. Μοῦ χρειά-

ζονται νέοι, ὡς σύ. Θὰ σὲ τοποθετήσω καταλλήλως. Ἄλλ' ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἡσυχάσωμεν ὀλίγον. Περίμενε νὰ πάρωμεν τὸ Ναύπλιον καὶ ἔλα πάλιν νὰ μὲ ἴδης.

Νὰ περιμένω μέχρις οὗ ἀλωθῇ τὸ Ναύπλιον! Ἄνεχώρησα ἀποκαρδιωμένος. Πρὸ τριῶν ἤδη ἑβδομάδων ἐθεωρεῖτο βεβαία τοῦ φρουρίου ἢ παραδόσις καὶ ἦσαν ἐντὸς αὐτοῦ τῶν πολιορκητῶν οἱ πληρεξούσιοι διαπραγματευόμενοι τοὺς ὅρους τοῦ συμβιβασμοῦ, συνέρρεαν δὲ πανταχόθεν ὀπλοφόροι διὰ νὰ ἐορτάσουν, κατὰ τὸν τρόπον του ἕκαστος, τὸν νέον τοῦτον θρίαμβον τῶν ἐλληνικῶν ὀπλων. Οἱ Τοῦρκοι ἐν τούτοις δὲν παρεδίδοντο, ὁ δὲ Δράμαλης κατέβαινεν ἐκ τῆς Στερεᾶς ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλου στρατοῦ. Ἡ φήμη τῆς προόδου του διεδίδετο καὶ ἤρχιζεν ἤδη νὰ κλονίζη πολλῶν πεποιθήσεις.

Τοιαῦτα ἤκουα κατὰ τὰς δύο ἡμέρας τῆς εἰς Ἄργος διατριβῆς μου. Τὸ ῥεῦμα ἐφαίνετο στρεφόμενον καθ' ἡμῶν. Ἡμην δὲ εἰσέτι ὑπὸ τὸ κράτος τῶν εἰς Χίον ἐντυπώσεων καὶ ἡ καρδία μου εὐκόλως ἠνοιίγετο εἰς τοὺς φόβους. Ἀλλὰ πῶς ἠδυνάμην νὰ προῖδω τότε ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης θὰ καταστρέψῃ τὸν Δράμαλην εἰς τὰ Δερβενάκια;

Τὴν νύκτα τῆς δευτέρας ἡμέρας, ἐνῶ περιεστρεφόμεν ἄγρυπνος ἐπὶ τῆς σκληρᾶς σανίδος, ἣτις ἦτο ἡ στρωμνὴ μου, ἐσχημάτισα τὴν ἀπόφασίν μου. Δὲν ἦμην πλασμένος διὰ βίον στρατοπέδων. Τὸ ἐμπόριον ἦτο ἡ κλίσις μου!

Τὴν πρωΐαν κατέβην εἰς Μύλους, ὅπου ἠῦρα εὐτυ-
χῶς πλοιάριον ἔτοιμον διὰ Σπέτσας καὶ ἀνεχώρησα.

Δὲν εἶδα ἔκτοτε τὸ Ναύπλιον, ἀλλ' ἔμεινε χαρα-
γμένη εἰς τὴν μνήμην μου ἡ ἀπότομος μορφή τοῦ Πα-
λαμηδίου, σκιάζουσα τὴν κοιλάδα, ὅπου καλαμῶνες
περιφράττουν τὸ ῥεῦμα ταπεινοῦ ῥύακος, καὶ ἡ θεά
τῆς πόλεως, ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς ὁποίας εἶδα μακρόθεν
τότε κυμαινομένην τὴν Τουρκικὴν ἡμισέληνον.

Εἰς Σπέτσας ἠῦρα καὶ τοὺς γονεῖς καὶ τὰς ἀδελφάς
μου ἀσθενεῖς καὶ κλινήρεις. Πόσον μᾶς ἦτο ἐπαι-
σθητὴ τῆς δυστυχοῦς Ἀνδριάνας ἡ ἔλλειψις ! Ποσάκις
ὄλοι τὴν ἐνεθυμούμεθα ! Ἀνέλαβα ἐγὼ ἐξ ἀνάγκης τὴν
ὑπηρεσίαν ὅλην τῆς πασχούσης οἰκογενείας. Ἐγὼ
ἤμην θαλαμητόλος νοσοκόμος καὶ μάγειρος ἔτι. Αἱ
δὲ καλαί μας γειτόνισσαι ἠπόρουν βλέπουνσαι ἓνα
ἄνδρα ταπεινούμενον διὰ τοιούτων γυναικείων ἔργων
ἐναντίον πάσης τῆς νήσου των συνηθείας. Ἐξέφραζε
δὲ τὴν περὶ τούτου ιδέαν των μειδίαμα οἴκτου, ὁπότεν
προσέφεραν βοηθείας χεῖρα.

Εὐτυχῶς τῆς μητρος μου καὶ τῶν ἀδελφῶν μου ἡ
ἀσθένεια ἦτο ἐφήμερος καὶ παροδικὴ συνέπεια τοῦ
ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ καμάτου των. Ἐντὸς ὀλίγων
ἡμερῶν ἠδυνήθησαν, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ν' ἀφή-
σουν τὴν κλίνην. Ὁ πατήρ μου ὁμως δὲν ἐπέπρωτο
νὰ ἀναρρώσῃ. Δὲν γνωρίζω ὁποῖον ἦτο τὸ πάθημά
του. Ὁ δὴθεν ἰατρός, τὸν ὁποῖον προσεκαλέσαμεν,
ὄτε ἤρχισαμεν σπουδαίως ν' ἀνησυχῶμεν, ἀπεφάνθη

ὅτι ἔπασχε τὴν καρδίαν καὶ ὑπεσχέθη νὰ τὸν θεραπεύσῃ. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἤξευρε τί ἔλεγε, καὶ ἀμφιβάλλω ἂν ἐπάτησέ ποτε ἰατρικῆς τινος σχολῆς τὰ πρόθυρα. Ἦτο Μελιταῖος πρεσβύτης, πρὸ ἐτῶν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν τῆς Ἀνατολῆς μετερχόμενος, ὄχι δωρεάν, τοῦ ἱατροῦ τὸ ἐπάγγελμα. Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν πᾶς Φράγκος εὐκόλως ἐξελαμβάνετο ὡς ἱατρός. Κύριος δὲ οἶδεν ὑπὸ ποίας περιστάσεις χειροτονηθεὶς τοιοῦτος ὁ ἐξοχώτατος ἐκεῖνος ἐπίστευσεν ἐπὶ τέλος καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν ἐξήσκει, ποτὲ μὲν βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ἀγαθοεργοῦ φύσεως καὶ ἄλλοτε ἐπισπεύδων εὐσυνειδήτως τῶν ἀτυχῶν ἀσθενῶν του τὸ τέλος.

Ἔμενεν ἐν τούτοις ὁ πατήρ μου κατάκοιτος, ὑπέσκαπτε δὲ τὰς ὀλίγας δυνάμεις του ὁ πυρετὸς καὶ πόνοι δορμῆς τοῦ ἀφήρουν τὸν ὕπνον. Προησθάνετο τὸν θάνατον καὶ τὸν ἐπερίμενε γενναίως. Ἡμεῖς δὲ περὶ αὐτόν, λησμονοῦντες τὰς ποικίλας τοῦ παρόντος στερήσεις καὶ τὰ παρελθόντα ἀγαθὰ, ἐσκεπτόμεθα μόνον πῶς νὰ τὸν ἀνακουφίσωμεν πάσχοντα καὶ πῶς εἰ δυνατόν, νὰ τὸν σώσωμεν. Ἀλλ' ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν αἱ ἐλπίδες μας διελύοντο. Ἐφαίνετο προχωροῦσα ἐπὶ τοῦ σώματός του ἡ ψυχρὰ τῆς φθορᾶς χεῖρ.

Μίαν νύκτα ἔμενα μόνος παρὰ τὸ προσκέφαλον τοῦ ἀσθενοῦς, μόλις καταλείψας τὴν μητέρα μου ν' ἀναπαυθῆ ὀλίγον εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον. Ὁ πατήρ μου ἦτο εἰς βύθος ὁμοιάζον πρὸς ὕπνον. Μὲ

τὰς χεῖρας ἑσταυρωμένας ἑκαθήμην καὶ τὸν ἔβλεπα.
ὁ δὲ νοῦς μου ἐπλανᾶτο εἰς σκέψεις θλιβεράς.

Ὁ κοιτῶν ἐφωτίζετο μόλις ὑπὸ τῆς πρὸ τῶν Εἰκό-
νων λυχνίας, καὶ ἦτο βαθεῖα τῆς νυκτὸς ἢ σιωπῆ.
Αἴφνης μοῦ ἐφάνη ὅτι ἀκούω ἀσυνήθη ἔξω θόρυβον
καὶ ὁμιλίας εἰς τὸν δρόμον. Ἠγέρθη ἡσύχως, ἤνοι-
ξα τὸ παραθυρόφυλλον καὶ διὰ μέσου τοῦ σκοτους
διέκρινα σκιάς ἀνθρώπων εἰς τὴν ὁδὸν καὶ ἀνοικτὰς
τῶν ἀντικρῶ οἰκιῶν τὰς θύρας. Δὲν ἐτόλμων ν' ἀνοί-
ξω τὸ παράθυρον· ὁ πατήρ μου ἐφαίνετο ἡσυχάζων.
Ἐπροσπάθησα ν' ἀκούσω τί ἔλεγαν. Ἦκουα, ἀλλὰ
δὲν τοὺς ἐνόουν· ἐλάλουν Ἀλβανιστί. Μόνη ἡ λέξις
ἀρμάτα ἐπαναλαμβανομένη συχνάκις διήγειρε τὰς
ὑποψίας μου. Μετ' ὀλίγον ἐκλείσθησαν αἱ θύραι καὶ
ἀπεμακρύνθησαν αἱ σκιαί, μοῦ ἐφαίνοντο δὲ φέρουσαι
κιβώτια καὶ σάκκους ἐπὶ τῶν ὤμων.

Ἐπανῆλθεν ἡ σιωπῆ καὶ ἡ ἡσυχία, ἀλλ' ἡ λέξις
ἀρμάτα ἀντήχει εἰς τὰ ὦτά μου εἰσέτι. Ἐγνώριζα
ὅτι σημαίνει στόλον, ἀλλὰ περὶ τίνος στόλου ἐπρόκειτο;
Ἐπερίμενα ἀνυπόμονος νὰ ἐξημερώσῃ μὴ γνωρίζων
τί συμβαίνει καὶ προοικονιζόμενος νέα πάλιν δεινά.
Ἀνεπόλουν ἄκων τὴν πρώτην ἐκείνην εἰς Σμύρνην
νύκτα, ὅτε μ' ἐξύπνισαν τῶν Τούρκων οἱ ἀλαλαγμοί.

Πρὸς τὰ χαράγματα ἦλθεν ἡ μήτηρ μου καὶ ἀνα-
λαβοῦσα τὴν θέσιν τῆς πλησίον τοῦ ἀσθενοῦς μ' ἐ-
στείλε ν' ἀναπαυθῶ. Ἀντὶ νὰ κοιμηθῶ, ἐξῆλθα τῆς
οἰκίας ἀθορύβως. Ἡμεῖθα οἱ μόνοι κάτοικοί της· ὁ

ἀγαθὸς οἰκοδεσπότης ἔμενεν ἐντὸς τοῦ πλοίου του.

Ἀπὸ τῆς ἄκρας τῆς πόλεως, ὅπου ἦτο ἡ κατοικία μας, κατέβην πρὸς τὸν λιμένα, ὅσῳ δ' ἐπλησίαζα πρὸς αὐτὸν ἔβλεπα ἀνθρώπους εἰς κίνησιν. Ἠρώτησα τί τρέχει καὶ ἔμαθα ὅτι ἡ Ὑδρα ἤναψεν ἀφ' ἑσπέρας φανούς.— Καὶ τί σημαίνουν οἱ φανοί;— Κατέρχεται στόλος Τουρκικός!

Οἱ Σπετσιῶται μετέφεραν ἤδη τὰ πολύτιμά των ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ προητοιμάζοντο, ἐὰν τῷ ὄντι ἔλθουν οἱ Τοῦρκοι, νὰ ἐπιβιβάσουν καὶ τὰ γυναικόπαιδά των. Ἐγνώριζαν ὅτι ἦτο πολυάριθμος ὁ ἐχθρικός στόλος καὶ ἐφοβοῦντο διὰ τοὺς οἴκους των, ἀλλ' εἶχαν τὰ πιστὰ εἰς τὰ κινητὰ φρούριά των.

Κάτω εἰς τὸν λιμένα συνήντησά τινας τῶν ἐπὶ τῆς νήσου προσφυγόντων συμπολιτῶν μου. Ἐσκέπτοντο καὶ ἐκεῖνοι περὶ φυγῆς. Πλοῖον Μυτιληναῖον ὑπὸ Ῥωσικὴν σημαίαν ἦτο ἠγκυροβολημένον εἰς τὰ ὀπισθεν τῆς νήσου, καὶ εἶχαν στείλει νὰ διαπραγματευθοῦν τὴν ναύλωσίν του, διὰ νὰ τοὺς μεταφέρῃ εἰς Ἀγκῶνα. Ἐπρότειναν νὰ συμπεριλάβουν καὶ ἡμᾶς, ἀλλὰ πῶς νὰ φύγωμεν; Πῶς νὰ μεταφέρωμεν τὸν πατέρα μου ἐτοιμοθάνατον; Πῶς δὲ νὰ μείνωμεν ἐπὶ τῆς νήσου, ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἀπεβιβάζοντο;

Ἐπέστρεψα εἰς τὴν οἰκίαν πλήρης ταραχῆς καὶ ἀδημονίας. Ἐνευσα εἰς τὴν μητέρα μου νὰ ἐξέλθῃ τοῦ δωματίου, καὶ εἰπὼν δι' ὀλίγων λέξεων τὰ τρέχοντα

τὴν ἠρώτησα, ἂν νομίζει ὅτι δυνάμεθα νὰ μετακομίσωμεν τὸν πατέρα μου. Μὲ ἔλαβεν ἐκ τῆς χειρός, μὲ ὠδήγησε παρὰ τὴν κλίνην καὶ ἔδειξε σιωπῶσα τὸν ἀσθενῆ.

Τὸ βύθος του ἐξηκολούθει, εἶχε κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμούς, τὰ χεῖλη ἡμιανοικτὰ καὶ ἀνέπνεε βαρέως.

Τότε πρῶτον εἶδα τὴν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου, τότε πρῶτον, — ὁ δὲ ἀποθνήσκων ἦτο ὁ πατήρ μου, ὁ πατήρ, τὸν ὁποῖον ἠγάπων! Ἡ μήτηρ μου κρατοῦσα τὴν χειρὰ μου δὲν ἐπρόφερε λέξιν ἀγωνιζομένη νὰ κυριεύσῃ τὴν λύπην της. Ἐμέναμεν οὕτως ἐνώπιον τῆς κλίνης σιωπηλοὶ καὶ ἀκίνητοι, ἀκούοντες τοῦ θνήσκοντος τὸ ψυχομαχητόν. Ἐκλίνα τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς χειρός τῆς μητρὸς μου καὶ τὴν ἠσπάσθην, ἐκείνη δὲ... δὲν ἔσκυψε νὰ μὲ φιλήσῃ, ἀλλ' ἔθεσε τὴν ἄλλην της χειρὰ ἐπὶ τῆς κεκλιμένης κεφαλῆς μου καὶ μὲ εἶπεν ἡσύχως. — Φέρε ἱερέα.

Ἐδραμα ἔξω ἀμέσως. Δὲν ἤθελα νὰ κλαύσω ἐμπρός της.

Ἐνῶ ἐξηρχόμην, εἰσήρχετο εἰς τὴν οἰκίαν ὁ ἱατρός. Συνηντήθημεν εἰς τὴν θύραν.

— Τὴν ἐγλυτώσαμεν, φίλε μου! ἀνέκραξε φαιδρῶς, ἅμα μὲ εἶδεν. Ἀλλ' ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου του μετεβλήθη διὰ μιᾶς, ὅτε παρετήρησε τὴν ταραχὴν μου, καὶ ταπεινώσας τὴν φωνὴν μὲ ἠρώτησε:

— Πῶς εἶναι ἐπάνω;

Δὲν ἀπεκρίθην, ἀλλ' ἔσεισα τὴν κεφαλὴν.

—Θὰ ἐτρόμαξε μὲ τοὺς Τούρκους. Φεύγουν τώρα, φεύγουν καὶ τὴν ἐγλυτώσωμεν.

Τὸν ἀφῆκα ἀναβαίνοντα τὴν κλίμακα καὶ ἐξηκολούθησα τὸν δρόμον μου μὲ τὴν καρδίαν ἐλαφροτέραν. Θ' ἀποθάνῃ τοῦλάχιστον ἡσυχος ὁ πατήρ μου, καὶ θὰ μᾶς ἀφήσουν οἱ Τούρκοι νὰ τὸν κλαύσωμεν ἐν εἰρήνῃ! Οἱ λόγοι τοῦ ἱατροῦ ἐπανεφέραν εἰς τὴν φαντασίαν μου τὴν φοβικὴν τῆς Τουρκικῆς εἰσβολῆς καὶ ὅλα τὰ πιθανὰ ἐπεισόδια τῆς ἐπὶ τῆς νήσου παρουσίας των καὶ ἐνῶ ἔτρεχα παρεκάλουν τὸν Θεὸν ν' ἀναδειχθῇ ἀληθῆς ἢ εἰδησις ὅτι ἀπηλλάγημεν τῷ ὄντι τοῦ τρόμου τῆς ἐμφανίσεώς των.

Ὅτε ἐπανῆλθα μετὰ τοῦ ἱερέως εἰς τὴν οἰκίαν, ὁ πατήρ μου ἐξηκολούθει ἀναισθητῶν. Ἄπαξ μόνον ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμούς· τὸ δὲ βλέμμα του ἐμαρτύρει ὅτι μᾶς ἀνεγνώριζεν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ προφέρῃ λέξιν καὶ ἔκλεισε πάλιν τὰ βλέφαρα. Ἡ ἀναπνοή του ἐξήρχετο δυσκολωτέρα τοῦ συνήθους, καὶ ἐφαίνετο ὅτι τὸν βασανίζει ἢ δύσπνοια. Ὁ ἱατρὸς τὸν ἀνεσήκωσεν ἐπὶ τῆς κλίνης, ἡ δὲ μήτηρ μου ἐπρόσθετεν ἐπ' αὐτῆς προσκέφαλα, ἐνῶ ἐγὼ ἔσχιζα διὰ ψαλίδος τὸ ὑποκάμισόν του διὰ νὰ δώσωμεν πλειοτέραν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς ἐξηντλημένους τοῦ πνεύμονας.

Τί ἦτο τὸ κινήσαν τότε τὸν ψυχορραγοῦντα πατέρα μου αἴσθημα; Διατί συνέσπασε τὰς ὀφρῦς καὶ ἐκίνησε τὴν χεῖρα, ὡς θέλων νὰ ἐμποδίσῃ τοῦ ὑποκαμίσου του τὸ σχίσιμον;

Ἡ σκηνὴ ἐκείνη ἔμεινεν ἀνεξάλειπτος εἰς τὴν μνήμην μου καὶ τὴν ἀνακαλῶ ἅκων πάντοτε, ὅποτε σκέπτομαι περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων. Ἴδου ὁ ἄνθρωπος! Ὁ θάνατος ἤπλωνεν ἤδη τὰ μαῦρα πτερά του καὶ ἐπήρχετο τὸ σκότος, ἡ ἀνάπαυσις, τὸ τέλος· ὁ δὲ θνήσκων, — ὁ ἀγαθός, ὁ γενναῖος, ὁ φιλόστοργος γέρον— ἐκίνει αὐτομάτως τὴν χεῖρα διὰ νὰ προφυλάξῃ τὸ ὑποκάμισόν του! Ματαιότης ματαιότητων!

Ἡ ἀγωνία του διήρκεσεν ὅλην τὴν ἡμέραν. Ὁ Τουρκικὸς στόλος ἐν τούτοις ἀπεμακρύνθη διευθυνόμενος πρὸς νότιον καὶ παρῆλθεν ὁ κίνδυνος τῶν Σπετσῶν, οἱ δὲ νησιῶται καθησύχασαν.

Τὴν ἐσπέραν ἐξεψύχησεν ὁ πατήρ μου.

Τὴν ἐπιούσαν ἐπώλησα τῆς μητροῦς μου τὸ δακτυλίδιον καὶ ἐθάψαμεν τὸν νεκρόν μας εἰς τάφρον ταπεινὸν καὶ ἀνεπίγραφον.

Ἦτο ἡ δεκάτη πέμπτη Ἰουλίου 1822. Τοιαῦται ἡμερομηνίαὶ δὲν λησμονοῦνται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ἐμενα ὁ ἀρχηγὸς καὶ τὸ μόνον στήριγμα τῆς ὀρφανῆς οἰκογενείας μου· ἐγὼ εἶχα νὰ τὴν διαθρέψω, ἐγὼ νὰ φροντίσω περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀδελφῶν μου, ἐγὼ νὰ γηροκομήσω τὴν μητέρα μου. Ἀντὶ δὲ παντὸς πόρου καὶ πάσης ἐργασίας εἶχα μόνην τὴν

δοθεῖσαν παρὰ τοῦ Νέγρη ὑπόσχεσιν, ὅτι θὰ μὲ τοποθετήσῃ, ὅταν καὶ ἀφοῦ τὸ Ναύπλιον ἀλωθῇ. Ἄλλ' ἐντός μου ἔλεγε κάτι, ὅτι τὸ στάδιόν μου δὲν ἦτο ἐκεῖ. Αἱ οἰκογενειακαὶ παραδόσεις καὶ ἡ ὄλη μου ἀγωγή μ' ἐσχημάτισαν ἔμπορον, καὶ συνησθαινόμην ὅτι προορισμός μου ἦτο τὸ ἐμπόριον, ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ μόνου ἠδυνάμην νὰ προοδεύσω ἀποκαθιστάμενος χρήσιμος εἰς ἐμὲ αὐτόν, εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὴν πατρίδα.

Ἄλλὰ πόθεν ν' ἀρχίσω; Ποῦ ἡ βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας νὰ στηρίξω τὰς ἐνεργείας μου; Ἴδου ἡ δυσκολία. Ἐπερίσσευαν μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν τοῦ πατρός μου ὀλίγα χρήματα ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ δακτυλιδίου, ἀλλὰ τὸ ποσὸν ἦτο ἀσήμαντον καὶ μόλις ἐξήρκει διὰ τὴν ἐκ Σπείτων ἀναχώρησιν, περὶ τῆς ὁποίας ἤρχισα ἀμέσως τότε νὰ σκέπτομαι.

Δὲν ἦσαν αἱ Σπέτσαι ὁ ἀρμόδιος δι' ἐμὲ τόπος. Τὸ ἐμπόριον ἀπαιτεῖ τάξιν καὶ ἀσφάλειάν τινα καὶ ἡσυχίαν. Ἄλλὰ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἐπικρατοῦν τὰ στοιχεῖα ταῦτα τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας ἐπὶ τῆς ἠρωϊκῆς ἐκείνης νήσου, ἐν ᾧ οἱ πολῖταιί της, θυσιάζοντες καὶ ζωὴν καὶ περιουσίαν εἰς τὴν ἄνισον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πάλιν, ἀπέκτων ἐξ ἀνάγκης ὡς ἔξεις τὴν περιφρόνησιν τῆς ζωῆς, τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς βίας καὶ τὴν αὐτοδικίαν; Ταῦτα ἦσαν φυσικαὶ τῶν περιστάσεων συνέπειαι. Ἄνευ προϋπάρχοντος κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ἄνευ Κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, ἄνευ πόρων

τακτικῶν καὶ ὑπερέχοντός τινος κέντρου ἢ ἐπανάστασις προήγετο καὶ ηὔδοκίμει δι' ἀτομικῶν μόνον θυσιῶν καὶ ἀγῶνων, ἐν δὲ τῷ μίσῳ τοῦ σάλου ἐκείνου ἡ δύναμις ἐβασίλευε καὶ ἐπεβάλλετο ἢ σπάθη.

Ὁ δὲ ἀγὼν ἦτο ἀληθῶς ὑπὲρ τῶν ὅλων. Τὸ σύνθημα « Ἐλευθερία ἢ θάνατος » δὲν ἦτο φράσις κενὴ ἢ πομπώδης καύχησις, διότι ἐκ τῶν προτέρων ἦτο γνωστὸν τί ἠθέλαν διαπραΰξει οἱ Τοῦρκοι, εἰ ἢ ἀντίστασις κατεβάλλετο. Ἡ τύχη τῆς Χίου ἦτο φοβερὸν διὰ τὰς Σπέτσας καὶ τὰς ἄλλας ναυτικὰς νήσους προμήνυμα. Ὡστε οἱ ἄνθρωποι ὠδηγοῦντο ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας εἰς τοὺς ἀγῶνάς των ἡ δὲ ὅλη ἀτμοσφαῖρα εἶχε ἄγριόν τι καὶ ὠμόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο βεβαίως κατὰλληλον πρὸς τοῦ ἐμπορίου τὴν ἀνάπτυξιν. Τίς ἐσκέπτετο περὶ ἀστυνομίας, τίς περὶ δικαστηρίων τότε; Ἀπέναντι τοσαύτης αἱματοχυσίας καὶ τῆς ζωῆς ἢ ἀξία εἶχεν ἐκπέσει εἰς τὴν κοινὴν ἐκτίμησιν. Μίαν ἡμέραν ἐφρονεύθη ἐνώπιόν μου εἰς τὴν ἀγορὰν εἰς Ῥαγουζαῖος κατὰ συνέπειαν λογομαχίας μετὰ τῶν ἀγοραστῶν του ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν σαρδελῶν, τὰς ὁποίας ἐπώλει!

Ὁ φόνος τοῦ Ῥαγουζαίου ἐκείνου ἐνίκησε πάντα ὑπομένοντα δισταγμὸν μου ὡς πρὸς τῆς ἀναχωρήσεως τὸ ζήτημα. Ἀπεφάσισα ὀριστικῶς νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς Τῆνον. Ἐκεῖ οἱ κάτοικοι ἦσαν ὀλιγώτερον πολεμικοί, τὰ ἦθη ἡμερώτερα καὶ εὐκολώτερος ὁ βίος, χάρις δὲ εἰς τὸν Μαυρογένην καὶ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐκ

Χίου πρόσφυγας ἠδυνάμην νὰ θεωρῶμαι ὀλιγώτερον ξένος εἰς Τήνον ἢ ἀλλαχοῦ.

Ἀπεχαιρέτισα λοιπὸν μετὰ συντριβῆς καρδίας τὸν φίλον οἰκοδεσπότην μας, καὶ παρητήσαμεν τὴν νῆσον τῶν Σπετσῶν καὶ τὸν ἐπ' αὐτῆς τάφον τοῦ πατρός μου.

Εἰς Τήνον ἐνοικίασα μικρὰν καὶ ταπεινὴν οἰκίαν, ἠγόρασα στρωμνὰς καὶ ἐραπλώματα, τὰ μόνα ἔπιπλα, τῶν ὁποίων ἐπέτρεπαν τὴν προμήθειαν τὰ εὐτελεῖ περισεύματά μας, καὶ ἀφέθην διὰ τὰ περαιτέρω εἰς τὴν Πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ. Δεινὸν ἢ πενία καὶ ἢ στέρησις, ὅταν ἐπέρχονται μετὰ βίον ἄνετον, σκληρὸν δὲ ἢ περὶ τοῦ ἄρτου τῆς αὔριον ἀβεβαιότης, ὅταν ἔχῃς νὰ διαθρέψῃς γράϊαν μητέρα καὶ ἀδελφὰς τρουφεράς! Ἄλλ' εἰς ὅλα συνηθίζει ὁ ἄνθρωπος καὶ πρὸς ὅλα βαθμηδὸν ἐξοικειοῦται.

Ὅτε ἐσυμφώνησα τὴν ἐνοικίασιν τοῦ οἰκήματός μας, παρετήρησα ὅτι ὁ οἰκοδεσπότης ἐφόρει σκουῶνον νέον, ἀλλὰ δὲν ἔδωκα ἄλλως προσοχὴν εἰς τὸ πρᾶγμα. Τὴν ἐπιούσαν ὁμως εἰς τὴν ἀγορὰν ἀλήνησα Τήνιον ἄλλον νεωστὶ σκουφωθέντα, μετὰ τινα δὲ βήματα ἄλλον, καὶ ἄλλον παρέκει καὶ ἄλλον κατόπιν. Ἦσαν ἐνὸς χρώματος οἱ σκουῶφοι καὶ τοῦ αὐτοῦ σχήματος ὅλοι, ἢ δὲ σύμπτωσις αὕτη ἐκίνησε τὴν περιέργειάν μου καὶ μοῦ ἔφερεν ἀμέσως εἰς τὴν μνήμην τὰ ἐκ Βενετίας ἀποσταλέντα κιβώτια. Ἐδραμα ἄνευ ἀναβολῆς εἰς ἀναζήτησιν τοῦ οἰκοδεσπότητος μας.

— Δὲν μοῦ λέγεις, ποῦ ἦρξες τὸν σκουῶφόν σου ;

—Τὸν ἠγόρασα ἀπὸ τὸν Ἄγγλον πρόξενον, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκεις πλέον. Τοὺς ἐξεπώλησεν.

Ὁ Ἄγγλος πρόξενος ἐπώλησε σκούφους! Αἱ ὑποψίαί μου μετεσχηματίσθησαν εἰς βεβαιότητα. Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν μετέβην εἰς Μύκονον καὶ ἤρξα τὸν φίλον μου ὑποπρόξενον, ὅστις κατεχάρη ἰδὼν με καὶ μὲ ἀνήγγειλεν ὅτι τὰ δύο κιβώτιά μας ἐστάλησαν ἐκ Σμύρνης εἰς Τήνον καὶ ὅτι ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἐκεῖ συνάδελφόν του τὴν ἐκποίησην τοῦ περιεχομένου, μοῦ ἔδωκε δὲ ἐπιστολὴν πρὸς αὐτόν, διὰ νὰ μὲ ἀναγνωρίσῃ ὡς ἰδιοκτῆτην. Ἡμῖν ἀνυπόμονος νὰ ἐπιστρέψω, ἀλλ' ὁ φίλος ἐπέμεινε νὰ μὲ κρατήσῃ καὶ νὰ μὲ φιλοξενήσῃ τὴν νύκτα. Τὴν ἐπιούσαν τὸν ἀπεχαιρέτισα μετ' ἐκφράσεων εἰλικρινοῦς εὐγνωμοσύνης καὶ ἐπανῆλθα εἰς Τήνον.

Εὐτυχῶς ὁ ἄνεμος ἐβοήθει ὅλας ἐκείνας τὰς μετακινήσεις μου.

Ἄμα ἀφίχθεις εἰς Τήνον ὑπῆγα κατ' εὐθείαν ἀπὸ τοῦ πλοίου εἰς τὸ Ἀγγλικὸν προξενεῖον. Δὲν ἐνθυμοῦμαι τὸ ὄνομα τοῦ ἀγαθοῦ Τηνίου, ὅστις ἐξεπροσώλευεν ἐκεῖ τότε τῆς Ἀγγλίας τὴν δύναμιν, ἀλλ' ἐνθυμοῦμαι τὸ ξυρισμένον πρόσωπον καὶ τὰς χρυσᾶς διόπτρας του. Νομίζω ὅτι τὸν βλέπω ἐνώπιόν μου.

Ὁ ἄνθρωπος μοῦ ἔδειξε τὸν λογαριασμὸν πωλήσεως καὶ μοῦ παρέδωκεν αὐθωρεὶ τὸ προῖον τῶν σκούφων, συμποσούμενον εἰς πέντε χιλιάδων γροσίων. Πέντε χιλιάδας! Τὸ εὐτελὲς ἐκεῖνο ποσὸν μοῦ ἐφάνη ἀμύθη-

τος πλοῦτος ! Οὔτε τὸν λογαριασμὸν ἐκκαθαρίσεως ἠθέλησα νὰ ἐξελέγξω οὔτε νὰ ὑπολογίσω κατὰ πόσον ἠδύναντο ἢ ἔπρεπε νὰ πωληθοῦν καλλίτερον οἱ σκοῦφοι. Ἐὸ δοθὲν ποσὸν ἦτο ἀνέλπιστος δι' ἐμὲ ἀπόκτησις, δι' αὐτοῦ μου ἠνοιίγετο τοῦ ἐμπορίου ὁ δρόμος. "Ἡμῖν κεφαλαιοῦχος, εἶχα πέντε χιλιάδας γρόσια ! "Ἐτρεξα πρὸς τὴν μητέρα μου νὰ διακοινώσω τὴν καλὴν μας τύχην, ἐπέδειξα τὸν θησαυρόν μου, ἐζήτησα τὴν εὐχὴν τῆς καὶ πλήρης ἐλπίδων καὶ σχεδίων μετέβην μετὰ δύο ἡμέρας εἰς Σῦρον.

Εἰς Τήνον δι' ἔλλειψιν λιμένος δὲν ἤρχοντο μεγάλα πλοῖα, ἀλλ' ἐπροτίμων τὴν Σῦρον, τῆς ὁποίας ὁ λιμὴν ἐθεωρεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων οὐδέτερος. Οἱ δυτικοὶ τῆς νήσου κάτοικοι δὲν ἔλαβαν μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν οὐδὲ τὴν ἀνεγνώριζαν, ἐπὶ δὲ τοῦ σχηματίζοντος τὴν πόλιν τῶν κώνου ἐκυμάτιζεν ἡ λευκὴ τῆς Γαλλίας σημαία, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας εἶχε τεθῆ.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Σύρου περιορίζετο τότε ἐντὸς τῆς ἀποτόμου ἐκείνης καὶ πενιχρᾶς κορυφῆς. Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν σήμερον καλύπτει ἡ πλουσία Ἐρμούπολις, δὲν ἔβλεπες ἢ βράχους γυμνοῦς. Μόνον ἐκεῖ, ὅπου σήμερον ἐπὶ λιθοστρώτου πλατείας παιανίζει ἡ μουσικὴ καὶ σύρουν αἱ κυραὶ τὰς μεταξωτὰς οὐράς των, κῆποί τινες καὶ ὀλίγα δένδρα ἐμαρτύρουν τῶν πτωχῶν κατοίκων τὴν φιλοπονίαν. Ἐν ἐκκλησίδιον καθολικὸν καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρες ἀποθη-

και δια τούς οἶνους ἦσαν τὰ μόνα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς κτίρια. Πλησίον αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ, εἶχε νεωστὶ οἰκοδομηθῆ πενιχρὸν καφενεῖον, χρησιμεῦον καὶ ὡς ξενοδοχεῖον καὶ γραφεῖον καὶ ὡς χρηματιστήριον. Ὀλίγον δὲ μακρύτερα, ἐκεῖ ὅπου σήμερον ναυπηγοῦνται πλοῖα καὶ ἀκούεται ὁ εὐρυθμὸς τῆς σφύρας κρότος, κατέκειτο τότε, παρὰ τὸν ἔρημον αἰγιαλόν, σκάφος ναυαγήσαντος πλοίου.

Τοιαύτη ἦτο ἡ Σῦρος, ὅτε πρώτην φορὰν δύο ἢ τρεῖς ἄλλοι Χῖοι καὶ ἐγὼ, πρόδρομοι τῆς μελλούσης ἐμπορικῆς ἐπιδόσεως τῆς νήσου, ἐμέναμεν ἐντὸς τοῦ μοναδικοῦ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καφενεῖου ἀναμένοντες ἀφίξιν πλοίου, φέροντος ἐμπορεύματα.

Εὐτυχῶς δὲν ἐβράδυνε νὰ φθάσῃ τοιοῦτον, ἐκ Ῥωσίας προερχόμενον. Ἦτο ἐκείνη ἡ πρώτη δοσοληψία, τῆς ὁποίας ἐδέησεν ἐγὼ μόνος ν' ἀναλάβω τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν, διότι δὲν εἶχα πλέον τὸν πατέρα μου σύμβουλον καὶ ὁδηγόν. Ἔπρεμα μὴ διακινδυνεύσω εἰς κακὴν τινα ἐπιχείρησιν τὰ χρήματά μου. Ἐτεσκέφθην τρεῖς καὶ τετράκις τὰ ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἐσκέφθην, διεπραγματεύθην, ὑπελόγησα, ἐδίστασα, — ἐπὶ τέλος τὸ ἀπεφάσισα! Ἠγόρασα ἀντὶ χιλίων γροσίων ἰχθῦς παστούς, τοὺς ἐφόρτωσα εἰς πλοιάριον διὰ Τῆνον, ἐπέβην καὶ αὐτός, ἔκαμα τὸν σταυρόν μου, καὶ ἀπεπλεύσαμεν.

Εἰς Τῆνον εἶχε τότε νομιμοποιηθῆ τὸ ἔθιμον νὰ πωλῶνται τὰ φαγώσιμα ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας δημοσίως

εἰς τὴν ἀγοράν, ὥστε νὰ προμηθεύηται ἐξ αὐτῶν ὁ λαός, μετὰ ταῦτα δὲ ἐπειρέετο ἢ μεταξὺ ἐμπόρων διαπραγματεύσεις τῶν περισσευόντων. Ἐχρεώπουν, φυσικῶ τῷ λόγῳ νὰ συμμορφωθῶ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, ἀλλὰ δὲν μοῦ ἤρχετο νὰ τεθῶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν βαρελίων μου καὶ νὰ πωλῶ δημοσίως τοὺς ἰχθῦς μου ἀνὰ ἓνα. Μεθ' ὅλην τὴν ἐλελθοῦσαν κακοτυχίαν διετήρουν εἰσέτι τῆς ἀρχαίας ἀξιοπρεπείας τὰς ἕξεις. Ὅθεν κατέγινα κατὰ πρῶτον νὰ εὔρω ἀρμόδιόν τινα ἀντικαταστάτην μου, ἀλλ' ἢ ἀτυχία τῶν πρώτων πρὸς ἀνεύρεσίν του ἐρευνῶν μου καί, πρὸ πάντων, τῶν ἄλλων πωλητῶν τὸ παράδειγμα μ' ἐπεισαν ν' ἀφήσω κατὰ μέρος τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ νὰ πωλήσω ἐγὼ αὐτὸς τὴν πραγματείαν μου.

Ἴδου λοιπὸν ἐγὼ πωλητῆς παστῶν ἐν πλήρει ἀγορᾷ! Κατέλαβα θέσιν κατάλληλον εἰς τὴν μικρὰν παρὰ τὴν προκυμαίαν πλατεῖαν καὶ ἤρχισα μετὰ τινος, κατ' ἀρχάς, δειλίας νὰ προσκαλῶ ἀγοραστὰς. Ἦτο εἰσέτι πολὺ ἐνωρίς ἀλλ' ἀγορασταὶ δὲν ἔλειπαν, οἱ δὲ ἰχθύες μου ἦσαν εἰς ζήτησιν καὶ ἡ ὑπόθεσις ἔβαινε κατ' εὐχὴν. Ὅσῳ δ' ἐπροχώρει ἡ πώλησις, κατὰ τοσοῦτον ἐσυνήθιζα, καὶ μὲ κατελάμβανε τῆς ἐπιτυχίας ὁ ἐνθουσιασμός καὶ μ' ἐκυρίευεν ὁ ζήλος τοῦ ἔργου. Ἀμιλλώμενος πρὸς τοὺς ἄλλους παρ' ἐμὲ πωλητὰς ἐπήρουν τὴν πραγματείαν μου καὶ ὕψωνα τὴν φωνήν, διὰ νὰ ἐλκύσω ἀγοραστὰς, καὶ ἀπεκδυόμην τὴν πρώτην περὶ τὰς κινήσεις καὶ τὰς χειρονομίας συστολήν.

Ἐνῶ ἤμην εἰς τὸν βρασμὸν τῆς πωλήσεως. ἤκουσα αἴφνης κρότον ἀντικρῦ μου καὶ ὑψώσας τοὺς ὀφθαλμούς εἶδα εἰς τὴν ἀπέναντί μου οἰκίαν νέαν ξανθὴν ἀνοίγουσαν τὸ παράθυρον καὶ στυλώνουσαν τὰ φύλλα του, τὰ ὅποια ὁ ἄνεμος ἐκτύπα ἐπὶ τοῦ τοίχου. Ἀφοῦ τὰ ἐστύλωσεν, ἐσταύρωσε τοὺς βραχίονας ἐπὶ τοῦ παραθύρου καὶ στηρίζασα ἐπὶ τῶν βραχιόνων τὸ στήθος ἔστρεψε πρὸς ἐμὲ τὸ πρόσωπον. Μ' ἐτάραξε τὸ βλέμμα της, ὁ δὲ οἴστρός μου διεκόπη. Πῶς νὰ φωνάξω προσκαλῶν ἀγοραστὰς ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμούς μιᾶς ὠραίας ξανθῆς, ἣτις μὲ παρετήρει : Ἐπροσπέθησα νὰ ἐξακολουθήσω τὸ ἔργον μου, ἀλλ' ὁ νοῦς μου ἦτο εἰς τὸ παράθυρον καὶ τὰ βλέμματά μου ὑψοῦντο συχνάκις πρὸς αὐτό. Αἴφνης βλέπω τὴν νέαν μειδιῶσαν. Τί μειδίαμα : Μὲ περιπαίζει μήπως ; Μὴ μὲ γνωρίζει καὶ εἶναι χαιρετισμὸς τὸ μειδίαμά της ; Ἡσθάνθην ταραχὴν εἰς τὸ στήθός μου καὶ ἐρύθημα εἰς τὰς παρειάς μου, καὶ μὴ προσέχων εἰς τὴν ἐργασίαν μου ἔδωκα εἰς ἓνα ἀγοραστὴν διπλασίους ἰχθύς τοῦ δοθέντος ἀντιτίμου. Ἀλλά, ἰδὼν ἀμέσως τὸ λάθος, ἐστράφην νὰ τὸν κράξω. Ἄμα ἐστράφην, εἶδα ὀπισθέν μου, εἰς τὸ κατώφλιον θύρας ἀνοικτῆς, νέον Τήνιον μὲ τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς ζώνης, τὸν ὦμον ἐπὶ τῆς θύρας καὶ τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὸ παράθυρον. Τὰ ἐρωτικά βλέμματά του ἦσαν δι' ἐμὲ ἀποκάλυψις. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς νέας ἀκτῖνες διήρχοντο ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς μου, ἀλλὰ δὲν ἦσαν δι' ἐμὲ οὔτε

εἶχα ἐπὶ τοῦ μειδιάματος τὸ ἐλάχιστον δικαίωμα! Τὸ μάθημα μὲ ὠφέλησεν, ἀνέλαβα τὴν προτέραν μου ζωηρότητα καὶ ἐξηκολούθησα τὴν πώλησίν μου.

Ἐντὸς δύο ἡμερῶν ἐξεπώλησα τοὺς ἰχθῦς μου ἀπολαύσας εἴκοσι τοῖς ἑκατὸν ὠφέλειαν. Νέα εἰς Σῦρον ἐκδρομή. Ἐπανῆλθα μ' ἐλαιόλαδον, τὸ ὁποῖον ἐπώλησα μὲ ὀκτὼ τοῖς ἑκατὸν κέρδος, μετὰ δὲ τὸ ἐλαιόλαδον ἠγόρασα καὶ μετεπώλησα χαβιάρι μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐξηκολούθουν οὕτω δραστηρίως ἐργαζόμενος. Τὰ κέρδη κατόπιν ἐμετριάσθησαν, διότι ἐπῆλθε συναγωνισμός, ἀλλ' οἱ κόποι μου ἀντημείβοντο πάντοτε, ἐντὸς δὲ ὀλίγων μηνῶν, ἀφοῦ ἔζησα μετὰ τῶν περὶ ἐμὲ καὶ ἀφοῦ ἐπανέφερα ἄνεσίν τινα ὑπὸ τῆς πτωχικῆς κατοικίας μας τὴν στέγην, τὸ κεφάλαιόν μου ἀπὸ πέντε χιλιάδων γροσίων ἀνήροχτο ἤδη εἰς ὀκτώ!

Ἐκτοτε πολλὰ χοήματα ἐκέρδισα καὶ πολλὰ ἔχασα. Χάριτι θεία τὸ λαβεῖν ἀπέβη ἐν συνόλῳ μεγαλείτερον τοῦ δοῦναι, ὥστε σήμερον ἔχω τὴν ἱκανοποίησιν νὰ βλέπω, διὰ τῶν ἰδρώτων μου, ἐξησφαλισμένην τὴν ἄνετον τῶν τέκνων μου ὑπαρξίν. Ἀλλὰ τὴν γλυκύτητα τῶν πρώτων ἐκείνων εὐτελῶν κερδῶν οὐδέποτε κατόπιν ἠσθάνθη, οὐδ' ἐξισοῦνται αἱ εὐχαριστήσεις καὶ τῶν ἐπιτυχεστέρων ἐπιχειρήσεων τοῦ μετέπειτα ἐμπορικοῦ μου βίου πρὸς τὴν χαρὰν τῆς πρώτης τῶν παστῶν ἰχθύων ἐκκαθαρίσεως.

Ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς προαγωγή, ἡ εὐτυχῆς ἐκβάσις

τῶν πρώτων μου ἀτομικῶν συνδυασμῶν, ἢ συναίσθησις ὅτι ἤμην εἰς θέσιν νὰ μὴ ἀφήσω πεινῶσαν τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς μου, ἢ ἐλπίς, τὴν ὁποίαν αἱ προῦται ἐκεῖναι ἀπαρχαὶ μοῦ ἔδιδαν διὰ τὸ μέλλον. ὅλα ταῦτα ὁμοῦ ἀνεδείκνυαν πολλαπλασίως πολύτιμα καὶ εὐάρεστα τὰ πρώτά μου ἐκεῖνα κέρδη. Δὲν θέλω νὰ εἶπω ὅτι μετὰ ταῦτα εἰσγαζόμενῃ μετὰ φιλοσοφικῆς δῆθεν ἀδιαφορίας. "Ὁχι! Ὁ ζῆλός μου δὲν ἐμετριάσθη καὶ κατόπιν, ἢ δ' ἐπιτυχία εἶναι πάντοτε εὐχάριστος. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμός μου ἐχαλαρώθη, ἢ δὲ ἡδονὴ τοῦ κέρδους βαθμηδὸν ἠμβλύνηθη. Ἀφοῦ ἅπαξ ἠσθάνθη ὅτι ἀπέκτησα τὴν ὑλικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐξησφάλισα τὰ μέσα ζωῆς ἀνέτου, ἔπαυσα νὰ κλείω τὰ ἰσοζύγιά μου μετὰ παλμῶν ἀγαλλιᾶσεως. Διότι ἡ ἀπόκτησις τοῦ πλούτου δὲν εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν πηγὴ εὐτυχίας. Ἡ ἀνεξαρτησία, — ἰδοὺ τὸ ἀληθές, ἰδοὺ τὸ ὑγιὲς τοῦ ἐργατικοῦ ἀνθρώπου ἐλατήριον!

Δὲν ἤμην τότε ὁ μόνος ἐκ Χίου νέος, ὁ ἀγωνιζόμενος εἰς Τήνον νὰ παράξῃ ἀπὸ τοῦ μηδενὸς τὸ ἓν καὶ νὰ κάμῃ τὰ δύο τέσσαρα. Ἦσαν καὶ ἄλλοι πολλοί, μεθ' ὧν μ' ἐσχέτισεν ἡ κοινὴ συμφορὰ καὶ ἡ συνεχῆς συνάντησις εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Τήνου ἢ ἐπὶ τῆς ἐρήμου τῆς Σύρου ἀκτῆς. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ ὁ ἀροραβωνιστικὸς τῆς πρεσβυτέρας τῶν ἀδελφῶν μου, καταφυγὼν καὶ αὐτὸς εἰς Τήνον μετὰ Ὀδύσειαν παθημάτων. Τῆς νεωτέρας μου ἀδελφῆς ὁ μνηστήρ ἠχμαλωτίσθη, οἴδέποτε δὲ ἠκούσθη τί ἀπέγινε. Καὶ ἐγὼ ἤμην

παιδιόθεν μνηστευμένος, ἀλλ' εἶχα χηρεύσει πρὶν νυμφευθῶ, ἀποθανούσης πρὸ ἐτῶν τῆς μνηστῆς μου, ἢ δ' ἀνεμοζάλη τῆς Ἐπαναστάσεως εἶχεν ἐπέλθει πρὶν προφθίαση ὁ πατήρ μου νὰ συνάψη νέον δι' ἐμέ ἀρραβῶνα.

Τοιαῦτα ἦσαν τῆς Χίου τὰ ἔθιμα. Ἐκάστη οἰκογένεια ἐπεδίωκε τὴν μετὰ ὁμοτίμων ἐπιμιξίαν, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκλεκτῶν ἦτο περιορισμένος, ἤρχιζε πρῶτως ὁ συναγωνισμὸς πρὸς συνδυασμὸν καταλλήλων συνοικεσίων, ἢ δ' ἀριστοκρατικῆ τῶν συμβαλλομένων ἀποκλειστικότης καὶ τὸ στενὸν τοῦ Χιακοῦ κύκλου ἔφεραν ἐξ ἀνάγκης τοὺς μεταξὺ στενῶν συγγενῶν ἐπὶ τέλους γάμους.

Δὲν προτίθεμαι νὰ ἐπαινέσω τοὺς πατέρας μας διὰ τὰς προΐμους ἐκεῖνας μνηστεύσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐσφράγιζαν αὐτοὶ ἐκ προοιμίων τὸ σπουδαιότερον τοῦ βίου συμβόλαιον ἄνευ τῆς γνώσεως ἢ τῆς συγκαταθέσεως τῶν συμβαλλομένων. Ἀλλ' ὅμως εἶχαν πρὸς δικαιολόγησίν των τὴν ἐπιτυχίαν τῶν τοιούτων συζυγιῶν. Οἱ νέοι ἀνετρέφοντο μικρόθεν ὁ εἷς διὰ τὸν ἄλλον, προηγεῖτο δὲ τῆς συζυγικῆς ἀγάπης σχέσις μακρὰ καὶ τῆς ἀφοσιώσεως ἢ συνήθεια. Ὁ γάμος ἐπήρχετο μετὰ τῆς μνηστείας τὸν πρόλογον, ἄνευ τῶν κλονισμῶν τῆς καρδίας, ἄνευ τῆς ἀμοιβαίας τοῦ παρελθόντος ἀγνοίας καὶ τῆς περὶ τοῦ μέλλοντος ἀβεβαιότητος, αἵτινες συνοδεύουν συνήθως τὰ ἐξ ἔρωτος συνοικέσια. Ἡ ζωὴ προητοιμάζετο καὶ διήρ-

χετο ἄνευ βιαίων κυματισμῶν, δὲν ἠλατιούτο δ' ὡς ἐκ τούτου ἢ ἤρεμος τῶν οἰκογενειῶν εὐτυχία. Ἄλλ' ὑπὸ τὰς μεταβληθείσας τοῦ ἔθνους περιστάσεις τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο ἔθιμόν δὲν ἠδύνατο ἢ ν' ἀπολήξῃ εἰς ὑλικῶν μόνον συμφερόντων ὑπολογισμούς καὶ εἰς προικὸς ζήτημα, ὥστε βεβαίως δὲν θὰ θρηνήσω τὴν κατάργησίν του.

Ἄλλως τε τὰ πράγματα ἥλλαξαν ἐν συνόλῳ ἔκτοτε. Τότε οἱ νεώτεροι ἤγοντο ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων, ἐθεώρουν δὲ τοῦτο ὡς πράγμα φυσικὸν καὶ μὴ ἐπιδεχόμενον συζήτησιν. Διὰ τῆς πειθαρχίας ἐκείνης καὶ διὰ τῆς συμπνοίας ἢ οἰκογένεια ἀπετελεῖτο ἰσχυρά, ἐπήρξανε δὲ τὴν δυνάμιν της ὁ σύνδεσμος τῶν ἐπιμιξιῶν. Εἶναι καὶ τοῦτο μία ἐξήγησις τῆς ἐπιτυχίας τῶν Χίων, ὄχι μόνον κατὰ τὴν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως διοίκησιν τῶν κοινῶν των, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Χίου ἐμπορικὴν διοργάνωσίν των.

Ὅπωςδήποτε δὲν εἶχαμεν εἰσέτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μεταβάλλει σύστημα, ἀλλ' ἐμέναμεν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἀνατροφῆς μας, ὥστε τῆς μὲν μιᾶς ἀδελφῆς μου τὸν μνηστῆρα ἐθεώρουν ἤδη ὡς ἀδελφόν, ἀνυπομόνως δ' ἐπεζήτησαν νὰ μνηστεύσω καὶ τὴν δευτέραν. Εὐτυχῶς δὲν ἐβράδυνα νὰ εὔρω καὶ νὰ ὑποδείξω εἰς τὴν μητέρα μου νέον φίλον μου, τὸν ὁποῖον τὸ δυσχερὲς τῶν περιστάσεων δὲν ἐμπόδιζεν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς εὐθύναις τοῦ γάμου, καὶ ἐμνηστεύσαμεν οὕτω καὶ τὴν νεωτέραν τῶν ἀδελφῶν μου.

Μετὰ τῶν δύο τούτων μελλόντων γαμβρῶν μου ἔσυμφωνήσαμεν νὰ συντροφεύσωμεν, καταθέτοντες ἑταιρικὸν κεφάλαιον ἀνά χίλια γρόσια ἕκαστος ἐπὶ τῷ ὄρω ὃ μὲν τῶν τριῶν νὰ μένη εἰς Τήνον πρὸς πόλῃσιν, ὃ ἄλλος εἰς Σῦρον πρὸς ἀγοράν, ὃ δὲ τρίτος νὰ συνοδεύῃ ἕκαστοτε τὴν ἐκ Σύρου εἰς Τήνον μεταφορὰν τῶν ἐμπορευμάτων. Ὁ κλῆρος ἔπεσεν εἰς ἐμὲ ν' ἀναλάβω τῆς ἀγορᾶς τὴν ἐργασίαν. Ἔλαβα λοιπὸν τὸ πλεῖστον τοῦ μικροῦ κεφαλαίου μας. ἀπεχαιρέτισα τὴν μητέρα μου καὶ ἐπεβιβάσθην εἰς Σακολέβαν ἐτοιμὴν ν' ἀποπλεύσῃ εἰς Σῦρον.

Ἄλλ' ἐνῶ ἀνεσύρετο ἡ ἄγκυρα, βλέπω λέμβον μετὰ βίας ἐρχομένην πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πόλεως καὶ ἐντὸς αὐτῆς τοὺς δύο συνεταιίρους μου κινουῦντας τὰς χεῖρας διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀναχώρησίν μας. Ἐφεραν τὴν δυσάρεστον εἶδησιν ὅτι ἐντὸς πλοίου ἀφικθέντος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Πάνορμον τῆς Τήνου ἀνεφάνη πανώλης καὶ ὅτι ἡ περὶ τούτου εἶδησις μετεπέμφθη ἤδη ἐκ Πανόρμου εἰς Σῦρον, ὥστε δὲν ἤθελαν βεβαίως μᾶς δεχθῆ ἐκεῖ διὰ τὸν φόβον τοῦ μολύσματος, οὐδὲ ἤθελαν ἐπιτρέψῃ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς μετὰ τῆς Τήνου συγκοινωνίας. Κατὰ συνέπειαν ἀπεφασίσαμεν ν' ἀποβῶ τοῦ πλοίου καὶ ν' ἀναβληθῇ ἡ εἰς Σῦρον μετάβασίς μου, μέχρις οὗ διασκεδασθοῦν αἱ περὶ ἐπιδημίας ὑποψαίαι. Δυστυχῶς μετεδόθη ἀπὸ τοῦ πλοίου ἡ πανώλης εἰς τὴν νῆσον.

Δὲν ἦτο βαρεῖα οὐδ' ἔκαμνε θραῦσιν πολλήν, ἦτο ὁμως ἱκανή, ὥστε νὰ φοβίσῃ τὰς πέριξ νήσους καὶ νὰ μᾶς ἀποκλείσῃ εἰς Τήνον.

Οὕτως ἐματαιώθησαν τὰ σχέδια καὶ ἐναυάγησεν ἡ ἔταιρεία μας, ἔμενα δ' ἄεργος καὶ ἀπέβαινε διπλασίως ὀχλήρῃ ἢ ἀναγκαστικῇ ἐκείνῃ ἀπραξία μου μετὰ τῶν τελευταίων μηνῶν τὴν κίνησιν καὶ τὴν ζωηρότητα.

Ἄλλως ἤμεθα ἡσυχοὶ ἐπὶ τῆς νήσου, οὐδ' ἐτάρασσαν ὡς ἄλλοτε τὰς σκέψεις μου τῶν Τούρκων φόβοι ἢ τοῦ πολέμου ἢ ταραχῇ. Μόνον μίαν ἡμέραν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου, ἐνόμισα ὅτι ἦλθε καὶ τῆς Τήνου ἡ σειρὰ καὶ ὅτι μᾶς καλύπτουν ἐκ νέου αἱ μαῦραι πτέρυγες τοῦ Ὀλέθρου. Ἄλλ' ἔζων ἤδη ἐντὸς ἀνδρικοτέρας ἀτμοσφαίρας, τὸ δὲ φρόνημά μου ἐνισχύετο διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων, καὶ ἀντὶ νὰ σκέπτομαι περὶ φυγῆς ἠτουμάσθην κ' ἐγὼ εἰς ἀντίστασιν καὶ εἰς πόλεμον!

Διότι ἡ θάλασσα μεταξὺ Σύρου καὶ Μυκόνου ἐκαλύφθη ὑπὸ πλοίων Τουρκικῶν, κρατουμένων ἐπὶ ὥρας ἐκεῖ ὑπὸ παντελοῦς νηνεμίας. Καὶ εἶδομεν τὰς λέμβους ἐντὸς τῶν πλοίων διευθυνομένας πρὸς τὰ παράλια τῆς Μυκόνου καὶ ἠκούσαμεν πυροβολισμούς, ἐν μέσῳ δὲ τοῦ καπνοῦ διεκρίναμεν, ἐπιστρεφούσας πρὸς τὸ πλοῖον τὰς λέμβους. Τὰ προοίμια ταῦτα ἐφαίνοντο ἐπαπειλοῦντα ἀπόβασιν καὶ προσβολὴν ἐκ τοῦ στόλου. Ἦρχισε λοιπὸν κωδωνοκρουσία εἰς τὴν Τήνον καὶ συνέρρεαν ὀπλισμένοι οἱ κάτοικοι, ἔσυρα δὲ κ' ἐγὼ

μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν παλαιὸν κανόνιον, τὸ ὁποῖον ἐστήσαμεν ἐπὶ λόφου προέχοντος, τοῦ Πασᾶ Ἀκρωτηρι λεγομένου. Ἀλλὰ σφαίρας δὲν εἶχαμεν καὶ ἐκαίσαμεν πυρίτιδα μόνην, ἀπειλοῦντες δῆθεν ἢ προκαλοῦντες τοὺς Τούρκους. Ἐγὼ δὲ ἐπὶ τοῦ λόφου, ὑπερέτης τοῦ θαύματος, ἀκούων τοὺς κενοὺς κανονιοβολισμοὺς καὶ βλέπων τὰ Τουρκικὰ πλοῖα, ἐνεθυμούμην τὰς περιπετειάς τῆς ἐκ Χίου φυγῆς καὶ ἐπερίμενα μ' ἐσφιγμένην καρδίαν τὸ ἀποβησόμενον.

Εὐτυχῶς δὲν ἐτέθη εἰς μεγαλειτέραν δοκιμασίαν τῶν Τηνίων ἢ σταθερότης. Ὁ Πασᾶς δὲν μᾶς ἔλαβεν εἰς σημείωσιν, οὐδὲ τοὺς Μυκονίους ἀπεπειράθη νὰ τιμωρήσῃ, καίτοι φονεύσαντας πολλοὺς τῶν εἰς τὰς λέμβους ἀποκρουσθέντων ναυτῶν, ἀλλ' ὠφελήθει τοῦ ἐπιπνεύσαντος ἀνέμου ἀπεμακρύνθη τῶν νήσων μας.

Ἐκτοτε δὲν ἐταράχθημεν οὐδαμῶς, ἠδυνάμεθα δὲ νὰ λησμονήσωμεν ὅτι εὕρισκόμεθα ἐντὸς τοῦ κύκλου τοῦ πολέμου ἄνευ τῆς συνεχοῦς ἀντηγήσεως τῶν συμβάντων του. Ὅτε, πρὸ πάντων, ἐμάθαμεν τῆς Τουρκικῆς ναυαρχίδος τὴν πυρπόλησιν καὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου τὴν ἦτταν, ἐνθουσιασμὸς ἄκρατος κατέλαβεν ὅλους ἡμᾶς τοὺς πρόσφυγας ἰδόντας εἰς τοῦ Κανάρη τὸ κατόρθωμα τὴν ἐκδίκησιν τῆς καταστροφῆς τῆς Χίου. Καὶ τοῦ Δράμαλη ἡ κατατρόπωσις εἰς τὰ Δερβενάκια καὶ ἡ λύσις τῆς πρώτης τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας καὶ ὅλοι οἱ ἀλλεπίλληλοι θρίαμβοι τῶν πρώτων τῆς Ἐπαναστάσεως ἐτῶν ἀνεπτέρουν τὰς

ἐλπίδας καὶ ἐστερέωναν τὰς πεποιθήσεις μας. Δὲν εἶχαν εἰσέτι καταστροφῇ τὰ Ψαρά καὶ ἡ Κάσος, δὲν εἶχεν ἀρχίσει διὰ τῆς Κρήτης τοῦ Μεχμέτ Ἀλή ἢ ἐπέμβασις δὲν εἶχεν ἀλωθῇ τὸ ἡρωϊκὸν Μεσολόγγιον, οὐδ' εἶχαν ἀναφυῇ οἱ ἐμφύλιοι σπαραγμοὶ καὶ αἱ ἀνόσιοι τῶν Ἑλλήνων ἀλληλομαχίαι. Τὰ πράγματα ἐβάδιζαν καλῶς καὶ χεῖρ Κυρίου ἐφαίνετο εὐλογοῦσα τὴν Ἑλλάδα, βλέποντες δὲ τὴν Ἑπανάστασιν προκόπτουσαν καὶ ῥιζοβολοῦσαν προοιωνιζόμεθα ταχὺ καὶ αἴσιον τὸ τέλος τῆς.

Ἰοχιζεν ἤδη τὸ τρίτον τοῦ ἀγῶνος ἔτος κ' ἐπροωτοῖνθιζαν τῆς Ἰήνου αἱ ἀμυγδαλέαι. Ἐγὼ δ' ἀπρακτῶν ἐστενοχωρούμην καὶ τρεφόμενος διὰ σκέψεων καὶ σχεδίων συνέλαβα τὴν ἰδέαν νὰ μεταβῶ εἰς Χίον πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ὑπὸ τὴν μηλέαν τοῦ κήπου μας ταφέντων κειμηλίων. Ἀνεπόλουν τοὺς λόγους τοῦ πατρός μου, ὅτε ἐκαλύψαμεν τὸν λάκκον ὑπὸ τὴν μηλέαν. Ἐκεῖνος ἀπέθανε καὶ ἡμῖν ἤδη ἐγὼ τῆς οἰκογενείας ὁ προστάτης καὶ τὸ στήριγμα, ἡ δὲ ἀνάκτησις τῆς παρακαταθήκης ἐκείνης ἠδύνατο καὶ τὴν ταχεῖαν τῶν ἀδελφῶν μου ἀποκατάστασιν νὰ διευκολύνη καὶ τὴν εἰς Εὐρώπην ἴσως μετάβασίν μας.

Ὅσῳ ἐκυφορεῖτο εἰς τὴν κεφαλὴν μου ἡ ἰδέα, τόσῳ ἐρριζώνετο τῆς ἐκτελέσεώς της ὁ πόθος. Μὲ κατεκυρίευσεν τοῦ σχεδίου μου ἡ μελέτη. Περὶ τούτου καὶ μόνου ἐσκεπτόμην· ἔξυπνος ἢ κοιμώμενος ὠνειρευόμην.

Εἶχαν ἤδη μεταβῆ εἰς Χίον κρυφίως συμπολιταί μου τινες, ἐπανῆλθαν δὲ σῶοι καὶ ἀβλαβεῖς. Αἱ ἐκεῖ Ἄρχαι ἐλάμβαναν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διαταγὰς νὰ προσελκύουν τοὺς ἐπιστρέφοντας τῶν Χριστιανῶν καὶ νὰ μὴ τοὺς ἐνοχλοῦν. Ταῦτα ἐπληροφοροῦμένη, ἡ δὲ πείρα τῶν ἐπιστρεψάντων μ' ἐνεθάρρυνε. Διεκοίνωσα τὸν σκοπὸν μου εἰς τὴν μητέρα μου ἣτις ἐπροσπάθησε παντοίοις τρόποις νὰ μὲ ἀποτρέψη φοβουμένη μὴ κακοπάθω. Ἀλλ' ἡ ἀπόφασίς μου, ἦτο ἀκλόνητος. Ἔβλεπα τοὺς κινδύνους, ἐπειθόμην ὅτι ἦτο παράτολμον τὸ ἐπιχείρημα, ἀλλ' ἀκατάσχετος ὁρμὴ μὲ ὤθει πρὸς ἐκτέλεσίν του καὶ δὲν ἤκουα τοὺς λόγους τῆς μητροῦς μου. Παρέδωκα εἰς χεῖράς της τὴν μικρὰν περιουσίαν μου ἐζήτησα τὴν εὐχὴν της καὶ ἀνεχώρησα μετημφισμένος εἰς χωρικόν.

Τὸ τρεχαντήριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεβιβάσθην, ἔφερε φορτίον σίτου πρὸς πώλησιν εἰς τοὺς ἀποκέντρους τῆς Χίου λιμένας. ὁ δὲ πλοίαρχός του, ὁ Καπετὰν Κεφάλας, μὲ ὑπεσχέθη νὰ μὲ ἀποβιβάσῃ ἀσφαλῶς. Ὅτε μὲ εἶδεν ἐπὶ τοῦ πλοίου του μὲ τὸ λευκὸν ἐσώβρακον καὶ τὴν χωρικὴν γουνέλαν μου καὶ μὲ τὰ δύο μικρὰ μου βαρέλια κοκκίνου χαβιαρίου, ἐγέλασεν ὁ καλὸς πλοίαρχος. Ἐγέλασα κ' ἐγώ, ἀλλὰ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐσυλλογιζόμην περισσότερον τὴν μητέρα μου ἢ τὴν μηλέαν τοῦ κήπου μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Ὁ ἄνεμος ἦτο νότιος, τὸ δὲ τρεχαντήριον ἐπήδα ταχὺ διευθυνόμενον πρὸς τὴν Χίον. Ἀλλὰ καθ' ὅσον ἐπροχώρουν τῆς νυκτὸς αἱ ὥραι ἠΰξανε δυσαιρέστως ἢ ταχύτης τοῦ δρόμου του ὑπὸ τὴν βίαν τοῦ σφοδρουμένου ἀνέμου.

Οἱ ἔχοντες τὴν πεῖραν τοῦ Αἰγαίου γνωρίζουν πόσον ὁ νότος ἀποβαίνει ὀκληρὸς ἐπ' αὐτοῦ. Πρώτην τότε φορὰν κατελήφθη ὑπὸ τῆς νόσου τῶν θαλασσοπορούντων. Ἐξηπλωμένος ἐπὶ τῆς πρύμνης ἤσθανόμην ὑπ' ἐμὲ τὸ σκάφος ὑψούμενον καὶ καταπίπτον καὶ ἤκουα τὸν ἄγριον ῥόχθον τῆς θαλάσσης πληττούσης τὰ πλευρά του, τὸν ὀργίλον συριγμὸν τῶν ἀφριζόντων κυμάτων, τῶν σχοινίων τὸν γογγυσμὸν καὶ τοῦ πηδαλίου τὸ τρίξιμον. Εἶχα τοὺς ὀφθαλμοὺς κλειστούς, ἀλλὰ δὲν ἐκοιμήθην ὅλην τὴν νύκτα. Τὰ μέλη μου ἦσαν βαρέα, μοῦ ἔλειπε δὲ καὶ δύναμις καὶ θέλησις νὰ τὰ κινήσω. Πολλάκις ἐβράχην ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἀλλ' οὔτε νὰ μετατοπίσω ἠδυνάμην οὔτε συνδρομὴν νὰ ἐπικαλεσθῶ.

Περὶ τὸ μεσονύκτιον ἤκουσα τὸν πλοίαρχον λέγοντα πρὸς τὸν πηδαλιούχον, ὅτι, ἐὰν δυναμώσῃ περισσότερο ὁ ἄνεμος, θὰ κάμῃ χύσιν. Νὰ κάμῃ χύσιν! Ἐσυλλογίσθην τὰ δύο μου βαρέλια, τὰ ὁποῖα κείμενα ἐπὶ τοῦ σίτου ἦσαν τὰ προχειρότερα πρὸς θυσίαν. Δι' αὐτῶν ἐσκόπουν νὰ περιπλανηθῶ εἰς Χίον. ὡς πω-

λητής, μέλεις οὐ φθάσω εἰς τὸν πύργον μας. "Ανευ αὐτῶν ἀνετρέπετο τὸ σχέδιόν μου καὶ κατεστρέφετο ἡ ἐλπίς μου. "Ἦθελα ν' ἀποτείνω τὸν λόγον πρὸς τὸν πλοίαρχον, νὰ τὸν παρακαλέσω νὰ μοῦ φεισθῆ, τοῦλάχιστον νὰ μὴ ῥίψη καὶ τὰ δύο εἰς τὴν θάλασσαν, ἀλλ' οὔτε νὰ κινηθῶ εἶχα τὴν δύναμιν οὔτε νὰ λαλήσω. Τὸ δὲ πλοῖον ὑψοῦτο καὶ κατέπιπτε βιαιότερον ἐπὶ τῶν κυμάτων καὶ ἤρχισε νὰ μὲ καταλαμβάνη ὁ φόβος μὴ δὲν κινδυνεύουν τὰ βαρέλιά μου μόνα.

Εὐτυχῶς οἱ φόβοι μου ἀνεδείχθησαν μάταιοι. Τὸ πλοῖον ἦτο καλόν, ὁ δὲ Καπετὰν Κεφάλας ἐγνώριζε τὴν τέχνην του. Τὴν αὐγὴν ἐλλυμενιζόμεθα ἐντὸς ὀρμίσκου ἀσφαλοῦς καὶ ἡσύχου, κατὰ τὰ μεσημβρινώτερα τῆς Χίου παράλια.

Ἡ περὶ τὸν ὄρμον παραλία ἦτο καλλιεργημένη, ἀλλ' ἀκατοίκητος· ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ὁμως, εἰς ἰκανὴν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασιν, ἐν μέσῳ λόφων χλοερῶν, ὁ ἥλιος ἠκτινοβόλει ἐπὶ τῶν λευκῶν οἰκιῶν τριῶν ἢ τεσσάρων μικρῶν χωριῶν. Παρὰ δὲ τὸν αἰγιαλὸν ἦτο ἠγκυροβολημένον ἄλλο πλοιάριον, καὶ παρ' αὐτὸ ἐβλέπαμεν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἰσταμένους χωρικούς τινας μὲ τὰ ζῶά των.

Γλυκὸν αἶσθημα καὶ ἰσχυρὸν ἡ ἀγάπη τῆς Πατρίδος! "Ὅτε ἀπὸ τοῦ τρεχαντηρίου εἶδα περὶ ἐμὲ καταπράσινον τὴν φύσιν καὶ τ' ἀπέχοντα χωρία καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἄμμου μικρὰν συνάθροισιν, ἡ καρδία μου ἠύφρανθη. Ἐπανέβλεπα τὴν Χίον, οἱ δὲ χωρικοὶ ἐκείνοι

ἦσαν συμπατριῶταί μου! Τὸ μικρὸν παρὰ τὴν ἀκτὴν πλοῖον ἔδιδε ζωὴν εἰς τὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου εἰκόνα καὶ τὸ παρατήρουν μετ' ἐνδομύχου εὐχαριστήσεως, σκεπτόμενος ὅτι δὲν ἦσαν τὰ πάντα καταστροφὴ καὶ ἐρήμωσις εἰς τὴν νῆσόν μας.

Ἄλλ' ἐντὸς ὀλίγου τὰ αἰσθήματά μου μετεβλήθησαν καὶ ἠνχῆθην νὰ μὴ εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ λιμένος τὸ πλοῖον ἐκεῖνο! Ἦρχετο ἐκ Ψαρῶν μὲ φορτίον σίτου πρὸς πώλησιν, ἡ δὲ σύγχρονος τοῦ τρεχαντηρίου μας ἀφιξίς ἐπροκάλεσε ῥῆξιν φοβερὰν. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν εἶχαν τὴν ἐλαχίστην διάθεσιν νὰ ὑποβληθοῦν εἰς εἰρηνικὸν συναγωνισμὸν πωλήσεως, ἀλλ' ἠθέλαν δι' ἀπειλῶν νὰ πείσουν τὸν πλοίαρχόν μας ν' ἀποπλεύσῃ ἐκ τῆς αὐτοσχεδιασθείσης ἐκείνης ἀγορᾶς, ὅπου εἶχαν τῶν πρωτείων τὰ δικαιώματα. Ὁ Κεφάλαιος ἀφ' ἐτέρου δὲν ἐπεΐθετο, ἀλλ' ἐπέμενε διεκδικῶν τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου. Ἀπὸ λόγων ἡ ἕξις ἐκινδύνευε ν' ἀπολήξῃ εἰς ἔργα. Ἐσεύοντο γρόνθοι καὶ ἀνεσύροντο μάχαιραι. Δὲν γνωρίζω ὅποιον τέλος ἔλαβεν ἡ ὑπόθεσις, διότι, ἐνῶ εἰσέτι διήρκει ἡ διαμάχη, ἐγὼ ἀποβιβασθεὶς ἡσύχως μὲ τὰ δύο μου βαρέλια, ἐσυμφώνησα μεθ' ἑνὸς τῶν παρισταμένων χωρικῶν νὰ φορτώσῃ τὴν πραγματείαν μου ἐπὶ τοῦ ὄνου του, καὶ ἀνεχωρήσαμεν διευθυνόμενοι πρὸς τὸ χωρίον του.

Ὁ ἀγωγιότης μου, εἰκοσαετῆς περίπου χωρικός, ῥωμαλέος, καλόκαρδος καὶ εὐτράπελος, δὲν ἐβροάδυνε νὰ προκαλέσῃ καὶ νὰ ἐλκύσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην μου.

Πρὶν ἔτι φθάσωμεν εἰς τῆς ὁδοιπορίας μας τὸ τέρομα ἐγνώριζα τὰ καθέκαστα τοῦ ταπεινοῦ του βίου, ἐξεμυστηρεύθην δὲ καὶ ἐγὼ τὸ ὄνομα καὶ τὴν καταγωγὴν μου ἀλλ' ὄχι καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἐπανόδου μου. Τὸν ἐξώρκισα νὰ μὴ φανερώσῃ εἰς οὐδένα ὅτι εἶμαι Χῖος ἐκ τοῦ Κάστρου. Τὸ ὑπεσχέθη καὶ ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσίν του, καθ' ὅλην δὲ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπὶ τῆς νήσου διατριβῆς μου μ' ἐπροστάτευε καὶ μοῦ ἐχρησίμευεν ὡς φίλος ἀληθής. Νέα αὕτη προσθήκη εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγαθῶν ψυχῶν, τῶν ὁποίων ἡ παρήγορος συμπάθεια μ' ἐλέησεν, ἐνόσῳ διησχόμην τὴν μικρὰν τοῦ κλαυθμῶνος κοιλάδα.

Ὅτε ἐπλησιάσαμεν εἰς τὸ χωριὸν του, ὁ καλὸς Παντελῆς ἀπέθεσε τὰ βαρέλιά μου ἐντὸς πατητηρίου ἠρειπωμένου, εἰς τὴν ἄκραν ἀμπελῶνος παρὰ τὸν δρόμον, καὶ μὲ παρήγγειλε νὰ τὸν περιμένω ἐκεῖ, διὰ νὰ ὑπάγῃ πρῶτος ἐκεῖνος μὲ τὸ ζῶόν του καὶ ἐξετάσῃ μὴ εὐρίσκονται Τοῦρκοι εἰς τὸ χωριὸν. Ἐκάθισα ἐπὶ κορμοῦ ἐλαίας εἰς τοῦ τοίχου τὴν σκιὰν καὶ ἐπερίμενα βλέπων τὴν στροφὴν τοῦ δρόμου ὅθεν ἤλπιζα νὰ προβάλλῃ ἐντὸς ὀλίγου ὁ Παντελῆς ἐπιστρέφων.

Ἦτο ἡτυχία περὶ ἐμὲ ἄκρα καὶ μόνοι οἱ τέτιγες, ἐνθουσιῶντες ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, διέκοπταν τῆς ἐξοχῆς τὴν σιωπὴν. Αἴφνης γέλωτες παιδικοὶ ἀντήχησαν πλησίον μου. Ἔστρεψα τὴν κεφαλὴν καὶ εἶδα τέσσαρας μικροὺς χωρικοὺς στυλώνοντας ἐπ' ἐμοῦ περίεργα βλέμματα· ἀλλ' ἅμα οἱ ὀφθαλμοί μας ἀπην-

τήθησαν, ἔφυγαν δραμαῖοι ὀπισθεν τοῦ πατητηρίου. Μετ' ὀλίγα λεπτά νέος ὄρμαθὸς παιδίων παρουσιάζεται ὀπισθέν μου. Μὲ τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα μὲ παρετήρησαν ἔκθαμβα ἐπὶ τινὰς στιγμὰς καὶ στρέψαντα τὰ νῶτα ἀπεμακρύνθησαν τρέχοντα. Κατόπιν αὐτῶν ἦλθαν καὶ ἄλλα. Ἦρχισε νὰ μὲ ἀνησυχῇ ἡ ἐξέτασις, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ νέα γενεὰ τοῦ χωρίου μὲ ὑπέβαλεν, ἡ δ' ἀνησυχία μου ἐτρέπετο εἰς ἀνυπομονησίαν διὰ τὴν μακρὰν τοῦ Παντελῆ ἀπουσίαν, καὶ ἡ βραδύτης του ἠῤῥξανε τὰς ὑποψίας μου. Ἐπὶ τέλος τὸν εἶδα ἐπιστρέφοντα, ἀλλ' ἀντὶ ὄνου τὸν ἠκολούθει ἄλλος χωρικός.

— Δὲν ἔχει Τούρκους. Ἔλα μαζί μας, Λουτσῆ.

Ἄνευ πλείοτέρων ἐπεξηγήσεων ἐπῆρεν ἕκαστος τῶν χωρικῶν ἐν βαρέλιον ἐπὶ τοῦ ὤμου του καὶ εἰσῆλθामεν οἱ τρεῖς ὁμοῦ εἰς τὸ χωρίον. Εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ, ἐντὸς μικρᾶς πλατείας, συνηντήσαμεν πλῆθος χωρικῶν, οἵτινες περιεκύκλωσαν τοὺς δύο ὀδηγούς μου καὶ ἤρχισε χαμηλῇ τῇ φωνῇ μεταξύ των συζήτησις, ἣτις ἔλαβε διὰ μιᾶς διαστάσεις ζωηρᾶς λογομαχίας.

Ὁ Παντελῆς καὶ ὁ φίλος του ἀπέθεσαν κατὰ γῆς τὰ βαρέλια, διὰ νὰ δώσουν μεγαλειτέραν ἐλευθερίαν εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς χειρονομίας των, τόση δὲ ἦτο ἡ ταχύτης μετὰ τῆς ὁποίας ὅλοι συγχρόνως ἐλάλουν, τόση ἡ χασμωδία, ὥστε δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω περὶ τίνος πρόκειται, καίτοι συμπεραίνων ὅτι ὁ λόγος ἦτο περὶ ἐμοῦ.

Ἐπὶ τέλους ἐπῆλθε συνεννόησις ἢ συμβιβασμός. ἀνυψώθησαν ἐκ νέου τὰ βαρέλια ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν δύο προστατῶν μου καὶ διεσχίσσαμεν τὴν συνάθροισιν διευθυνόμενοι πρὸς τοῦ Παντελῆ τὴν κατοικίαν.

—Δὲν μοῦ λέγεις τί τρέχει; τὸν ἠρώτησα, ὅτε ἀπεμακρύνθημεν τοῦ κυκεῶνος ἐκείνου.

Δὲν εἶναι τίποτε, Λουτσῆ, θὰ τὰ διορθώσωμεν!

Ἡ ἀπάντησις ἦτο λακωνικὴ, ἀλλ' εἶχέ τι τὸ καθησυχαστικὸν ὁ τόνος τοῦ χωρικοῦ καὶ ὁ τρόπος δι' οὗ ἐπρόφερε τὸ ὄνομά μου μετὰ τῆς φωνητικῆς τοῦ κάππα ἀλλοιώσεως. Δὲν ἐζήτησα πλειοτέρας ἐξηγήσεις, ἀλλὰ τὰ πάντα μοῦ ἔδιδαν νὰ ἐννοήσω ὅτι ἐπλανᾶτο εἰσέτι ὁ φόβος τῶν Τούρκων εἰς τὴν ἀτμοσφαιραν τῆς Χίου.

Ὁ Παντελῆς ἦτο νεόνυμφος, κατεῖχε δὲ μετὰ μόνης τῆς συζύγου του τὴν μικρὰν καλύβην, ὅπου μὲ ἐπρόσφερε φιλοξενίαν, ἀλλὰ μετ' ἀλαζονικοῦ μειδιάματος ὑπέδειξεν ὅτι ἐπέπρωτο ν' αὐξήσῃ προσεχῶς τῆς οἰκογενείας του ὁ ἀριθμός. Ἡ προσδοκία τῆς τοιαύτης αὐξήσεως οὐδαμῶς ἠλάττωνε τὴν δραστηριότητα τῆς συζύγου του, τῆς καλῆς Παρασκευῆς, ἣ ὅποια μᾶς ἠτοίμασεν ἐντὸς ὀλίγου δεῖπνον, συνιστάμενον ἀπὸ χλωρὰ κουκκία μαγειρευμένα μ' ἐλαιόλαδον, καὶ ἀπὸ χαβιάρι, τὸ ὅποιον κατέβαλα ἐγώ, ἐγκαινιάσας οὕτω τῶν βαρελίων μου τὸ ἄνοιγμα. Συνεκάθισε καὶ ὁ φίλος τοῦ Παντελῆ καὶ ἐφάγαμεν καὶ οἱ τέσσαρες ὡς βασιλεῖς.

Μόλις εἶχαμεν ἀπογευθῆ, ὅτε ἡ θύρα ἐκρούσθη.

— Οἱ δημογέροντες θὰ εἶναι ! λέγει ὁ Παντελῆς.

Ἦσαν τῷ ὄντι οἱ δημογέροντες. Ἦλθαν κρατοῦν-
τες χονδράς ῥάβδους ἀξέστους, μᾶς ἐκατήσπερισαν,
ἐκάθισαν ἐπὶ τῶν скаμνίων τὰ ὅποια ἐπρόσφερον ἡ
πρόθυμος Παρασκευὴ ἐκαθίσασμεν καὶ ἡμεῖς καὶ ἐμέ-
ναμεν ὅλοι σιωπῶντες. Ἐπερίμενα ἀνυπομόνως ν' ἀρ-
χίσῃ ἡ ὁμιλία διὰ νὰ ἐννοήσω τί θέλουν, ἀλλ' οὐδεὶς
ἐλάλει, αἱ δὲ περὶ ἐμὲ φυσιογνωμίαι δὲν ἐξέφραζαν
εὐαρέσκειαν. Ἐπὶ τέλους ὁ πρεσβύτερος τῶν δημογε-
ρόντων ἔλυσε τὴν σιωπὴν.

— Τί εἶναι τοῦτο ποῦ μᾶς ἔφερες ἐδῶ, Παντελῆ ;
Φωτιά βάλεις ἔς τὸ κεφάλι μας ! Καλλίτερα νὰ χαθῆ
τοῦτος παρὰ ὅλοι μας ἐδῶ !

Οἱ λόγοι τοῦ γέροντος μὲ κατεθορύβησαν, ἀλλ' ὁ
Παντελῆς ἔλαβε τὸν λόγον ἐνθέρμως ὑπερασπιζόμε-
νός με, εἶπεν ὅτι εἶμαι πτωχὸς νέος ἀπὸ τὴν Ἰκαρίαν
ἐρχόμενος, ὅτι θὰ πωλήσω τὴν πραγματείαν μου καὶ
θ' ἀναχωρήσω χωρὶς νὰ βλάψω κανένα, ὅτι οἱ Τούρ-
κοι δὲν θὰ μὲ λάβουν εἰς σημείωσιν, καὶ ἄλλα πολλὰ
ἀλλεπαλλήλως ἐκσφενδονιζόμενα ἀπὸ τῆς εὐστρόφου
γλώσσης του. Οἱ δημογέροντες τὸν ἤκουαν κινουῦντες
τὴν κεφαλὴν ὡς μὴ πειθόμενοι, οὐδ' ἀπεκρίθησαν,
ἀφοῦ ἔπαυσε λαλῶν, ἀλλ' ἀνεχώρησαν ἐν σιωπῇ μὲ
τὸ πρόσωπον σκυθρωπὸν καὶ ἀνήσυχον τὸ βλέμμα.

Τοσοῦτος μὲ κατέλαβε φόβος ὅτι θὰ μὲ παραδώ-
σουν εἰς τοὺς Τούρκους, ὥστε συνέλαβα σχεδὸν τὴν

ἀπόφασιν ν' ἀφήσω ἐκεῖ τὰ βαρέλια μου καὶ παραι-
τούμενος τοῦ σκοποῦ, ὅστις μ' ἔφερεν εἰς Χίον, νὰ
καταβῶ διὰ νυκτὸς εἰς τὸν ὄρμον, ὅπου ἤλπιζα νὰ
εὔρω τὸ τρεχαντήριον καὶ νὰ φύγω. Ἄλλ' ὁ Παντε-
λῆς μὲ καθυσύχασε.

—Θὰ τὰ διορθώσωμεν, ἔλεγε. Κοιμήσου ἀπόψε
καὶ αὔριον βλέπομεν.

Τὸν ἠρώτησα ἂν νομίζει καλὸν νὰ προσφέρω ἀνὰ
μίαν γλῶσσαν χαβιαρίου εἰς τοὺς δημογέροντας.

— Χάρισμα: ἠρώτησε μετὰ θάμβους ὁ Παντελῆς.

— Χάρισμα, ἀπεκρίθη.

— Τότε μὴ φοβᾶσαι, Λουτσῆ. Ἰδικούς σου τοὺς ἔχεις!

Καὶ ἐξέθεσε διὰ μακρῶν τὰ πολιτικὰ τοῦ χωρίου.

Ἡ οὐσία τῆς μακρᾶς του διηγήσεως ἦτο, ὅτι εἰς τὸ
χωρίον ἦσαν δύο φατρίαι ἀντιμαχόμεναι, αἱ ὁποῖαι
ὑπερίσχυαν ἐναλλάξ, ἐξευμενιζόμεναι τοὺς Τούρκους,
ὥστε ἡ μὲν ἐφοβεῖτο διαρκῶς τὴν δέ, καὶ ὅτι ὁ Παν-
τελῆς δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν μερίδα τῶν δημογερόντων,
οἵτινες μᾶς ἐπεσκέφθησαν, ἀλλ' ὅτι αἱ γλῶσσαι τοῦ
χαβιαρίου θὰ θαυματουργήσουν.

Οἱ λόγοι τοῦ Παντελῆ μου ἔδωκαν θάρρος, ἀλλὰ
μου ἔφεραν καὶ ὕπνον συγχρόνως. Ἦμην ἀπηυδημέ-
νος ἐκ τοῦ ταξιδίου. Ἐπεσα λοιπὸν κατὰ γῆς ἐπὶ
τριχίνου σάκκου καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἀπεκοιμήθην.

Τὴν πρωΐαν ἀνέτελλε μόλις ὁ ἥλιος, ὅτε οἱ δημο-
γέροντες ἔκρουσαν ἐκ νέου τὴν θύραν καὶ εἰσῆλθαν
εἰς τὴν καλύβην σιωπηλοὶ καὶ κατηγεῖς, ὡς χθές.

Τοὺς εἶχα προλάβει ξυπνήσας ἔνωρίς, καὶ ἦσαν ἤδη ἔτοιμοι αἱ γλῶσσαι τοῦ χαβιαρίου ἐντὸς λαχανοφύλων τυλιγμένοι. Ἡ προσφορά μου τοὺς ὑπερηχαρίστησε καὶ μετεβλήθη διὰ μιᾶς τὸ πρὸς ἐμὲ ὕφος των. Μὲ περιεκύκλωσαν μειδιῶντες καὶ θωπεύοντες προστατευτικῶς τοὺς ὤμους μου.

— Μὴ φοβᾶσαι, Λουτσῆ. Εἶσαι ἰδικὸς μας ἄνθρωπος. Ἡμεῖς χανόμεθα καὶ ὄχι σύ!

Μὲ κατέλαβεν ἀγανάκτησις καὶ ἀηδία, μολονότι μὲ εἶχε προαγγεῖλει ὁ Παντελῆς τῆς δωρεᾶς μου τ' ἀποτελέσματα. Χθὲς ἐφοβέριζαν νὰ μὲ θυσιάσουν καὶ σήμερον διὰ μίαν γλῶσσαν χαβιαρίου ἐθυσιάζοντο αὐτοὶ δι' ἐμέ! Ἄλλ' ὑπέκρουσα τὰ αἰσθήματά μου καὶ ἐκφράσας τὴν εὐγνωμοσύνην μου ἐζήτησα τὴν ἄδειαν νὰ πωλήσω. Ἡ ἄδεια ἐδόθη καὶ κατασκευάσας ἐκ τοῦ προχείρου πλάστιγγα ἔστησα τὰ βαρέλιά μου εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου.

Τὴν ἐπιούσαν οἱ δημογέροντες μὲ διέταξαν νὰ τοὺς συνοδεύσω εἰς Καταρράκτην, χωρίον ὀλίγας ὥρας ἀπέχον τοῦ ἰδικοῦ των, ὅπου ἤδρευε Τοῦρκος Ἀγᾶς. Ἐχοντες νὰ μεταβοῦν ἐκεῖ δι' ἄλλας ὑποθέσεις των ἔκριναν φρόνιμον νὰ μὲ συμπεριλάβουν διὰ νὰ ἐπικυρωθῇ ἡ ἄδεια διαμονῆς μου καὶ προληφθῇ οὕτω πᾶσα ἐνδεχομένη καταγγελία τῆς ἐναντίας φατρίας.

Τὸ μέτρον των τοῦτο ἐσυμβιβάζεται μὲ τὰ σχέδιά μου, διότι ὁ σκοπός μου ἦτο νὰ προχωρήσω πρὸς τὸν πύργον μας. Οἱ δημογέροντες ὑπεσχέθησαν νὰ

ζητήσουν δι' ἐμὲ ἀπὸ τὸν Ἀγᾶν ἄδειαν νὰ περιέλθω τὰ χωρία ὡς πωλητής, ὁ δὲ Παντελῆς προθύμως ἐδέχθη νὰ μὲ συνακολουθήσῃ, ἅμα ἐπιστρέψω φέρων τὴν ἄδειαν. Ἐξεκινήσαμεν λοιπόν, οἱ μὲν δημογέροντες ἐπὶ τῶν ὄνων των, ἐγὼ δὲ πεζός, καὶ ἐφθάσαμεν εἰς Καταράκιτην ἐνώπιον τῆς κατοικίας τοῦ Ἀγᾶ, ὅπου ἐκεῖνοι ἀνέβησαν ἀφήσαντες ἐμὲ κάτω φύλακα τῶν ζῶων.

Ἐνῶ ἐπερίμενα κρατῶν τοὺς ὄνους, βλέπω πλησιάζοντα Τοῦρκον ὀπλισμένον ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν. Δὲν εἶχα ἴδει ἐκ τοῦ πλησίον Τοῦρκον, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐγκατελείψαμεν τὴν οἰκίαν μας, οὔτε μακρόθεν, ὕστερον ἀπὸ τοὺς τέσσαρας ἐκείνους τῶν ὁποίων οἱ τουφεκισμοὶ συνώδευσαν τὴν ἐκ τῆς νήσου φυγὴν μας. Ἡ θεὰ τοῦ πλησιάζοντος ὀπλοφόρου ἀνεκάλεσε διὰ μιᾶς εἰς τὴν μνήμην μου τὴν μακρὰν ἀγωνίαν τοῦ διωγμοῦ καὶ τὴν εἰς Σμύρνην ζωὴν καὶ τῆς Ἀνδριάνας τὸν θάνατον. Μοῦ ἤλθαν ὅλα συγχρόνως εἰς τὸν νοῦν, καθὼς εἰς πνιγομένου τὴν μνήμην συσφίγγονται ὀλεπάλληλοι αἱ συσσωρευμέναι τῆς ζωῆς του ἀναμνήσεις. Μ' ἐκυρίευσεν διπλοῦν αἴσθημα μίσους καὶ φόβου, καὶ ἔβλεπα ἀκίνητος τὸν ἄγριον ἐκεῖνον Τοῦρκον ἐρχόμενον πρὸς ἐμέ.

Μοῦ ἀπηύθυνεν ἀποτόμως ἐρώτησιν τὴν ὁποίαν δὲν ἐνόησα, καὶ δὲν ἀπεκρίθην. Ἐξετόξευσε βλέμμα ὀργίλον καὶ ὕβριν αἰσχροὴν καὶ εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς οἰκίας. Δὲν ἐπανεῖδα εὐτυχῶς τὴν ἀπεχθῆ μορφήν του!

Ἄλλ' ἡ ὥρα παρήρχετο καὶ ἀνυπομόνουν περιμένων

τοὺς δημογέροντας. Ἐπὶ τέλος κατέβησαν, ἀλλὰ δὲν ἦσαν μόνοι. Τοὺς συνώδευαν εἰς Τοῦρκος, εἰς ἱερεὺς καὶ χωρικός τις νέος. Τοὺς εἶχαμεν συνοδοιπόρους καὶ τοὺς τρεῖς εἰς τὴν ἐπιστροφὴν μας Ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ Τοῦρκος ἐπρομηθεύθησαν ζῶα ἐντὸς τοῦ χωρίου, ὁ δὲ νέος χωρικός καὶ ἐγὼ ἐβαδίζαμεν πεζοί.

Ἦθελα νὰ ἐρωτήσω τί ἀπέγινε περὶ ἐμοῦ καὶ διατί ἠὔξησεν ἡ συνοδεία μας, ἀλλ' ἡ παρουσία τοῦ Τούρκου ἔφραττε τὴν γλῶσσάν μου. Ὀνομάζετο Μουλᾶ Μουσταφᾶς, ἦτο δ' ἐκ Κρήτης καὶ ἐλάλει Ἑλληνιστί, ἀλλὰ πολλὰ δὲν ἔλεγε, μὴ θέλων, Τοῦρκος αὐτός, νὰ δώσῃ θάρρος εἰς τοὺς λοιπούς, οἵτινες τὸν ἠκολούθουν κατὰ σειράν, ἐπὶ τοῦ ὄνου του ἕκαστος.

Ἐγὼ, κατὰ διαταγὴν τῶν δημογερόντων, ἐβάδιζα, δίκην ὑπηρέτου, παρὰ τὸν ὄνον του. Ἀπαξ μόνον μοῦ ἀπηύθυνεν ὁ Μουλᾶς τὸν λόγον. Παρὰ τὸν δρόμον παρετήρησε τάφρον πλήρη ἀνθέων ἀγρίων καὶ μὲ διέταξε νὰ τοῦ κόψω ἐν ἑξ αὐτῶν δακτυλοδεικτῶν καὶ λέγων τὴν Τουρκικὴν ὀνομασίαν του. Μὴ ἐννοήσας ἀκριβῶς ὁποῖον τὸ ζητούμενον ἔκοψα διάφορα ἐκ τῆς τάφρου ἀνθη καὶ τρέξας, διὰ νὰ προφθάσω τὴν προχωρήσασαν συνοδείαν, προσέφερα ταπεινῶς τὴν ἀνθοδέσμην μου. Ἀτυχῶς δὲν περιεῖχε τὸ ἐλκύσαν τοῦ Μουλᾶ τὴν προσοχὴν.

— Δὲν εἶναι ἐκεῖνο, ὁποῦ σοῦ εἶπα, μωρέ. Ἀπὸ ποῦ ἔρχεσαι;

— Ἀπὸ τὴν Ἰκαρίαν.

— Διὰ τοῦτο εἶσαι κουτός. Δὲν εἶσαι Χιώτης.

Ὁ κολακευτικὸς διὰ τὴν πατρίδα μου ὑπαινιγμὸς μ' ἐπαρηγόρησε διὰ τὴν περὶ τοῦ ἀτόμου μου ιδέαν τοῦ Τούρκου, ἀλλὰ πρὸ πάντων μὲ ηὐχαρίστησεν ἡ ἀπροσδόκητος ἡμερότης τοῦ ἡθους του.

Ἄφου ἐφθάσαμεν εἰς τὸ χωρίον, ἔμαθα διατί ἤλθε μεθ' ἡμῶν ὁ Μουλᾶς. Ἦθελε διὰ τῆς βίας νὰ νυμφεύσῃ τὸν νέον, ὅστις μᾶς συνώδευε, μετὰ χωρικῆς, τῆς ὁποίας εἶχεν, ὡς φαίνεται, λόγους ὁ Μουλᾶ Μουσταφᾶς ν' ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν. Ὁ νέος ἀρνούμενος ἐφυλακίσθη, καὶ ἠθέλησαν οἱ δημογέροντες νὰ ἐπέμβουν, ἀλλ' ὁ Ἄγᾶς ἀπεφάνθη ὑπὲρ τοῦ συνοικεσίου, καὶ ἤρχετο ὁ Μουλᾶς μετὰ τοῦ δυστυχοῦς γαμβροῦ καὶ τοῦ ἱερέως πρὸς τέλεσιν τοῦ γάμου. Κυβέρνησις πατρικὴ μὰ τὴν ἀλήθειαν ! Ἄλλ' ὁπωσδήποτε τὸ πρᾶγμα ἐνέφαινε πρόοδον. Οὔτε ἡ μάχαιρα ἔλυσε τὸ ζήτημα οὔτε ἐκλείσθη εἰς χαρέμιον ἡ νέα. Ἦτο ἀγαθὸς ἄνθρωπος ὁ Μουλᾶς. Τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι.

Περὶ ἐμοῦ ἐν τούτοις τί ἀπεφασίσθη ; Ἐπληροφόρηθην ὅτι ὀφείλω νὰ μεταβῶ εἰς Θολὸν Ποτάμι πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ζητουμένης ἀδείας. Ἐκεῖ ἦτο ἡ ἔδρα τοῦ μεγάλου Ἄγᾶ, εἶχαν δὲ νὰ μεταβοῦν πρὸς ἐπίσκεψίν του μετὰ δύο ἡμέρας οἱ δημογέροντες.

Μετὰ δύο λοιπὸν ἡμέρας ἐξεστρατεύσαμεν ἐκ νέου. Τὴν φορὰν ταύτην ἡ συνοδεία ἦτο μεγαλυτέρα, διότι οἱ δημογέροντες ἔφεραν φόρτωμα οἴνου δῶρον εἰς τὸν

Ἄγαν, ἐγὼ δὲ εἶχα σύντροφον καὶ συνοδοιπόρον τὸν καλὸν Παντελῆν, σύροντα ὀπισθέν του τὸν ὄνον του φορτωμένον μὲ τὸ ἐν τῶν βαρελίων μου. Τὸ ἄλλο, τὸ ὅποϊον εἶχεν ἤδη κατὰ τὸ ἥμισυ κενωθῆ, ἔμεινεν εἰς τὸ χωρίον ὡς παρακαταθήκη ὑπὸ τὴν φύλαξιν τῆς Παρασκευῆς.

Μετὰ πέντε περίπου ὥρῶν ὁδοιπορίαν ἐφθάσαμεν εἰς Θολὸν Ποτάμι, ἀλλ' ὁ προβλεπτικὸς Παντελῆς δὲν ἐνέκρινε νὰ φέρωμεν τὸ χαβιάρι ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν ῥίνα τοῦ Ἄγα ἢ τῶν περὶ αὐτὸν Τούρκων, καὶ ἔμεινε μὲ τὸ ζῶόν του ἔξω τοῦ χωρίου, εἰς ἐξοχικὴν καλύβην χωρικοῦ γνωστοῦ του, ὅπου ἐσυμφωνήσαμεν νὰ μὲ περιμείνη. Ἐγὼ δὲ ἀκολουθῶν τοὺς δημογέροντας εἰσηλθὼν ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως.

Φοίκη μὲ κατέλαβεν, ἅμα εἰσεχώρησα εἰς τὰς στενὰς ὁδοὺς τῆς καὶ εἶδα τὰ σημεῖα τῆς ἐκεῖθεν διαβάσεως τῶν Τούρκων. Πρώτην τότε φορὰν ἔβλεπα τῆς καταστροφῆς τ' ἀποτελέσματα. Ἐως τότε ἔφευγα πρὸ αὐτῆς καὶ ἠσθαινόμην ὀπισθέν μου ἐνσκήπτουσαν τὴν θύελλαν, ἀλλὰ δὲν εἶχα εἰσέτι ἀκολουθήσει τὰ ἴχνη τῆς.

Ἔτος σχεδὸν εἶχε παρέλθει, ἀφ' ὅτου ἐπάτησαν τὸ Θολὸν Ποτάμι οἱ Τούρκοι, ἀλλ' ἐφαίνετο νωπὸς ἔτι ὁ ὀϊεθρος. Ἀπὸ τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρα τῶν πλείστων οἰκιῶν ἔλειπαν ἢ ἐκρέμαντο ἡμίθραυστα τὰ φύλλα, πολλαχοῦ δὲ εἰς τοὺς τοίχους ἔμενε τῶν σφαιρῶν ἢ σφραγῖς ἢ τῆς πυρκαϊᾶς τὸ ἀπαίσιον μελάνω-

μα. Ὑπὸ ἓνα κατεστραμμένον ἐξώστην ἔβραφε τὸν λευκὸν εἰσέτι τοῖχον ἢ ῥοή χυθέντων αἱμάτων. Τίς οἶδεν ὁποία σκηνὴ διωγμοῦ καὶ σφαγῆς ἐτελέσθη ἐπὶ τοῦ ἐξώστου ἐκείνου!

Μεταξὺ τῶν ἠρειπωμένων ἢ κενῶν οἰκιῶν ἦσαν καί τινες, τῶν ὁποίων οἱ ἐναπομείναντες κάτοικοι ἐπροσπάθησαν νὰ ἐπισκευάσουν τὰς ζημίας, ἀλλ' ἢ ὅλη τοῦ χωρίου ἄποψις ἐμαρτύρει τρανῶς ὅποῖος θρῆνος ἔγινεν ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ ἦτο ἐξήγησις ἱκανὴ τοῦ ἐνώπιον τῶν Τούρκων δέους τῶν πτωχῶν δημογερόντων μου. Τὸ ἰδικόν των χωρίον εἶχε μείνει μέχρι τοῦδε σῶον, ἀλλὰ πῶς ἠδύναντο οἱ δυστυχεῖς νὰ εἶναι καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος ἡσυχοί; Μὴ τὸ Θολὸν Ποτάμι δὲν εἶχε διαφύγει ἐπίσης τὴν πρώτην τῶν Τούρκων προσβολήν; Ὅτε πρὸ δύο ἐτῶν ἐπέπεσαν κατὰ τῆς νήσου καὶ τὴν ἐξωλόθρευσαν ὅλην, [ἠλέησαν ἢ ἐλησμόνησαν τὴν μεσημβρινὴν ταύτην ἄκρον τῆς, οἱ δὲ χωρικοὶ ἐνόμισαν ὅτι ὁ κίνδυνος παρῆλθε πλέον, ὅτι ἐκορέσθησαν οἱ σφαγεῖς ἀρκούντως καὶ ὅτι ἡ νῆσος ἐπλήρωσεν ἤδη ἱκανῶς τὸν φόρον τοῦ αἵματος. Ἀλλ' ἠπατῶντο οἰκτρῶς. Ὅτε τοῦ Κανάρη τὸ πῦρ ἐξεδίκτησε τὰ πρῶτα τῆς Χίου δεινὰ καὶ ἀντεβόησε καθ' ὅλον τὸ πέλαγος ὁ κρότος τῆς ἀναφλεχθείσης ναυαρχίδος, ἡ δὲ θάλασσα ἐκαλύφθη ὑπὸ πτωμάτων καὶ ὁ Καπετὰν Πασᾶς ἐξεψύχησεν ἡμίκαυστος ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, ἐξεμάνησαν ἐκ νέου οἱ Τούρκοι καὶ ἐξεστράτευσαν παμπληθεῖς κατὰ τῶν ἀόπλων Μαστιχοχωριτῶν βάραν-

τες καὶ πάλιν μέχοι τῆς λαβῆς εἰς αἷμα ἀθῶον τὰ ξίφη των.

Ὅτε ἐφθάσαμεν πρὸ τῆς κατοικίας τοῦ μεγάλου Ἀγα, οἱ δημογέροντες εἰσῆλθαν ἐντὸς αὐτῆς, ἐγὼ δ' ἔμεινα εἰς τὸν δρόμον, καθὼς καὶ εἰς Καταροράκτην, περιμένων καὶ ἀναλογιζόμενος ὅσα εἶδα, πρὸ πάντων δὲ τὰ αἵματα ἐκεῖνα ἐπὶ τοῦ τοίχου ὑπὸ τὸν ἑξώστην.

Μετ' ὀλίγον μ' ἔκραξαν καὶ ἀνέβην εἰς τὴν αἴθουσαν ὅπου ἐκάθητο ὁ Ἀγᾶς. Ἀριστερόθεν καὶ δεξιόθεν του παρεκάθηντο ἄλλοι Τοῦρκοι, σύμβουλοι καὶ πάρεδροί του, εἰς δὲ τὰς ἄκρας τοῦ θαλάμου παρὰ τὴν θύραν ἴσταντο ὄρθιοι οἱ δημογέροντες καὶ ἄλλοι τινὲς Χριστιανοί.

Ἐκλίνα ταπεινῶς τὸν αὐχένα ἐνώπιον τοῦ μεγαλείου τοῦ Ἀγα. Μὲ ἠρώτησε διὰ τοῦ διερμηνέως πόθεν ἔρχομαι;

— Ἀπὸ τὴν Ἰκαρίαν.

— Πῶς ἦλθα;

— Μὲ πλοιάριον.

— Πότε;

— Πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν.

— Τί θέλω;

Ἄδειαν νὰ πωλήσω εἰς τὰ χωρία τὴν πραγματείαν μου.

Ἐκεῖ Ἀράπης ὀπλοφόρος πλησιάζει τὸν Ἀγᾶν μὲ τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ ἔδαφος.

— Ἀγᾶ μου, λέγει, ὁ νέος αὐτὸς φορεῖ ὑποδήματα φραγκικὰ καὶ θὰ εἶναι κατάσκοπος.

Καὶ δεικνύει διὰ τῆς μαύρης χειρὸς του τοὺς πόδας μου. Ἐστράφησαν πρὸς αὐτοὺς οἱ ὀφθαλμοὶ ὅλοι καὶ τὰ ἰδικά μου συγχρόνως βλέμματα. Πραγματικῶς δὲν ἦσαν χωρικοῦ ὑπόδεσις αἱ ἐμβάδες μου. Τὰς ἠγόρασα εἰς Τῆνον καὶ ἔκοψα τὰ πτερά, ὅπου αἱ ταινίαι ἐδέοντο, νομίσας ὅτι ἤρκει τόση προφύλαξις. Δὲν προεῖδα ὁ ἄθλιος ὅτι τὸ σχῆμά των ἠδύνατο νὰ μὲ προδώσῃ, ὅλλ' οἶδὲ μὲ εἶχεν ἔλθει εἰς τὸν νοῦν ὅτι ἤθελα ποτὲ ἐκκληφθῆ ὡς κατάσκοπος.

— Βάλετέ τον εἰς τὴν φυλακὴν, διέταξεν ὁ Ἀγᾶς.

Μὲ ἤρπασεν ἀμέσως ὁ Ἀράπης ἀπὸ τοῦ βραχίονος καὶ πρὶν προφθάσω νὰ εἶπω λέξιν, ἄνευ οἰδεμιᾶς περαιτέρω ἐξετάσεως πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν ὑποψιῶν τὰς ὁποίας τὰ κατηραμένα μου ὑποδήματα προεκάλεσαν, μὲ ὀδηγεῖ εἰς στενὸν δωμάτιον ἡμιφωτιζόμενον ὑπὸ μικροῦ φεγγίτου, μὲ ὠθεῖ βιαίως ἀπὸ τῶν ὤμων καὶ μὲ κλείει ἐντὸς αὐτοῦ.

Ταῦτα πάντα ἔγιναν διὰ μιᾶς τοσοῦτον ταχέως, τοσοῦτον ἀπροσδοκῆτως, ὥστε ἤμην ὡς ζαλισμένος, ὅτε εὐρέθην ἐντὸς τῆς φυλακῆς. Δὲν ἤξευρα τί μοῦ γίνεται. Ἡσθάνομην εἰσέτι ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τοῦ βραχίονος τὰς βαρείας τοῦ Ἀράπη χειρᾶς, ἤκουα τὴν ὀργίλην προσταγὴν τοῦ Ἀγᾶ νὰ μὲ βάλουν εἰς τὴν φυλακὴν, ἐνεθυμούμην τὸ ἐργαστήριον καὶ τὸ πρόσκαπον τοῦ Τηνίου ὑποδηματοποιοῦ μου, ἐντὸς δὲ

τοῦ σκότους τῆς φυλακῆς ἐνόμισα κατὰ πρῶτον ὅτι ὄνειρεύομαι.

Ἄμα οἱ ὀφθαλμοί μου συνήθισαν τὸ σκότος, εἶδα ὅτι δὲν ἦμην μόνος ἐκεῖ. Δύο χωρικοὶ ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Μὲ ἐπαρηγόρησεν ἡ θεὰ των. Ὑπάρχουν στιγμαί, καθ' ὅς ὁ ἄνθρωπος ἐπιζητεῖ τὴν ἐρημίαν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ θέλει καὶ ἐπιθυμεῖ τὴν κοινωνίαν τῶν ὁμοίων του.

Ἦσαν πατήρ καὶ υἱὸς οἱ δύο φυλακισμένοι, τὸ δ' ἔγκλημά των ἦτο ἡ πώλησις μαστίχης. Διότι τὸ ἥμισυ περιπόου τοῦ ὄλου προϊόντος τῆς νήσου ἐκρατεῖτο, ὡς γνωστόν, διὰ τὰ χαρέμια τοῦ Σουλτάνου, δὲν ἐπετρέπετο δὲ εἰς τοὺς χωρικοὺς νὰ πωλήσουν τὸ ἐπίλοιπον εἰμὴ εἰς μόνον τὸν Ἀγᾶν, ὅστις ὠριζε μόνος του τὴν τιμὴν τῆς μαστίχης καὶ τὴν ἐπλήρωνεν, ὅπως καὶ ὀπόταν ἠθέλεν.

Ὁ γέρον μὲ ὠμίλησε πρῶτον ἐρωτῶν τίς εἶμαι καὶ διατί ἐφυλακίσθην, καὶ διηγήθη αὐτόκλητος τὴν ἱστορίαν του. Ὁ νέος δὲν ἐλάλει, ἀλλ' ἔκλαιε σιωπηλῶς. Ἐκλαιεν, ὁ δὲ γέρον κρατῶν τοῦ υἱοῦ του τὴν χεῖρα διέκοπτε συχνάκις τὴν πρὸς ἐμὲ ὁμιλίαν, διὰ νὰ ἀποτείνῃ πρὸς ἐκεῖνον λόγους ἐνθαρρύνσεως καὶ παρηγορίας.

Ἡ θεὰ τῶν δύο ἐκείνων ἐκλόνισε τὴν καρδίαν μου. Ἐνεθυμήθην τὸν πατέρα μου καὶ τὸν ἔρημον εἰς Σπέτσας τάφον του, ἐνεθυμήθην τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς μου, περιμενούσας εἰς Τήνον τὴν ἐπιστροφὴν μου,

καὶ ἀνῆλθεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἢ πλημμύρα τῆς λύπης μου, καὶ μὲ κατέλαβε θρήνος καὶ κοπετός, καὶ ἔχυσα πύρινα δάκρυα... Ἐφοβούμην τοὺς Τούρκους ! Καθὼς μ' ἐφυλάκισαν ἀνεξετάστως ὡς κατάσκοπον, ἠδύναντο ἐπίσης καὶ νὰ μὲ καταδικάσουν. Τί ἦτο δι' αὐτοὺς ἐνὸς Χριστιανοῦ ἡ ζωὴ ; Ἡ δυστυχὴς μου μήτηρ εἶχε δίκαιον νὰ μὲ ἀποτρέπη ! Διατί νὰ ἔλθω εἰς Χίον ;

Πρὸς τὴν ἐσπέραν μᾶς ἔδωκαν ἐλαίας καὶ ἄρτον, μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Ἀράπης ἐλθὼν μ' ἐξήγαγε τῆς φυλακῆς καὶ μ' ἔφερεν εἰς σκιάδα ἐντὸς τοῦ κήπου ὅπου, πέριξ τραπέζης χαμηλῆς, φορτωμένης ἀπὸ ὀπώρας ποικίλας, ἐκάθηντο ἐπὶ ταπήτων τρεῖς Τούρκοι καὶ δύο Χριστιανοί. Μεταξὺ τῶν πρώτων ἀνεγνώρισα τὸν Μουλᾶ Μουσταφᾶν, ἡ δὲ θεὰ τοῦ μοῦ ἔδωκε θάρρος, διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν μοῦ ἐφάνη κακὸς κατὰ τὴν τελευταίαν συνοδοιπορίαν μας.

Ἠρχισαν ἐκ νέου νὰ μ' ἐξετάζουν τίς εἶμαι καὶ πόθεν καὶ τί θέλω ; Ἐπανελάμβανα δὲ τὰς ἀποκρίσεις τῆς προῖας. Πρὸς ἐπικύρωσιν τῶν λόγων μου ἠθέλησα νὰ ἐπικαλεσθῶ τοῦ Μουλᾶ-τὴν μαρτυρίαν.

— Ἀγᾶ μου, δὲν μὲ εἶδες....

Ὁ Μουλᾶς ἔστρεψεν ἀπ' ἐμοῦ τὸ πρόσωπον καὶ ἐνόησα ὅτι δὲν θέλει νὰ μὲ δώσῃ γνωριμίαν. ἠθέλησα ν' ἀλλάξω ὁμιλίαν, ἀλλὰ περιεπλέχθην, ἡ δὲ σύγχυσις μου ἐπεσφράγισε τὴν ἰδέαν, τὴν ὁποίαν περὶ ἐμοῦ συνέλαβε τῆς νέας χωρικῆς ὁ προστάτης, ἀφ' ἧς στιγμῆς

δὲν ἐξετέλεσα, ὡς ἔπρεπε, τὸ περὶ τοῦ ἀνθους πρόσ-
ταγμά του.

—Φίλοι μου, εἶπε Τουρκιστὶ πρὸς τοὺς συνδαιτυμό-
νας του, δὲν εἶναι διὰ κατάσκοπος τὸ ἀνθρωπάριον
τοῦτο. Δὲν τὰ ἔχει σωστά. Εἶναι κουτὸς ὁ δυστυχής!

Καὶ ἐξηκολούθησε ταπεινότερα τῇ φωνῇ μεταξὺ των
δὲν περὶ ἐμοῦ λόγος, ἀλλὰ δὲν ἤκουα τί ἔλεγαν. Ὁ Ἀρά-
πης μ' ἔσυρεν ἔξω τῆς σκιάδος καὶ μὲ ὠδήγησε πάλιν
εἰς τὴν φυλακὴν.

Δὲν ἦτο ἐκ τῶν καλλιτέρων νυκτῶν μου ἐκεῖνη οὔτε
ἢ ἐπομένη, ἀναγνώστιά μου!

Τὴν ἐπιούσαν ἀπήχθησαν τῆς φυλακῆς οἱ δύο
χωρικοὶ καὶ δὲν ἐπέστρεψαν, ἔμεινα δ' ἐντὸς αὐτῆς
μόνος καὶ ἔρημος μετρῶν τὰς ὥρας καὶ ἐλβεινολογῶν
τὴν τύχην μου καὶ συλλογιζόμενος τί ἄρα ν' ἀπέγινεν
ὁ Παντελῆς καὶ ὁ ὄνος του.

Τὴν ἐπομένην πρωΐαν μὲ ὠδήγησε πάλιν ὁ Ἀράπης
ἐνώπιον τοῦ Ἀγᾶ. Ἐβάδιζα περίλυπος καὶ καταβε-
βλημένος. Μία μόνη μοῦ ἔμεινεν ἐλπίς, ἢ ὑπόληψις
μου ὡς πτωχοῦ τὸ πνεῦμα, καὶ ἤμην ἀποφασισμένος
νὰ τὴν ἐκμεταλλευθῶ ὡς τελευταίαν σανίδα σωτηρίας.
Ὁ Ἀγᾶς ἐκάθητο ῥοφῶν τὸν ναργιλέν του περι-
στοιχιζόμενος ὑπὸ τῆς συνήθους συνοδείας του. Ὁ
διερμηνεὺς ἴστατο πλησίον του μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυ-
ρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους.

—Προσκύνησε τὸν Ἀγᾶν, μοῦ εἶπε. Σοῦ δίδει
τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ ὑπάγῃς πρὸς τὴν

χώραν, ὄχι πρὸς τὰ χωρία, ὅθεν ἦλθες.

Ἔσκυψα καὶ ἐφίλησα τὴν ἄκραν τοῦ κρασπέδου τοῦ Ἀγᾶ καὶ ὑπεχώρησα βήματά τινα. Ἄλλ' ἐσυλλογίσθην τὸν Παντελῆν καὶ τὰ βαρέλιά μου καὶ τὸν ὄρμον, ὅπου ἠλπίζα νὰ εὔρω τὸ μέσον τῆς εἰς Τῆνον ἐπιστροφῆς.

— Τί χάσκεις ἐκεῖ ; ἠρώτησεν ὁ Ἀγᾶς.

— Ἀγᾶ μου, εἶπα, ἀφῆκα τὸ ὑποκάμισόν μου εἰς τὸ χωρίον καὶ πρέπει νὰ ὑπάγω νὰ τὸ πάρω.

Δὲν ἐνόησεν ὁ Γουρκὸς τί λέγω καὶ ἠρώτησε τὸν διερμηνέα. Ἐκάγχασεν, ὅτε ἐξηγήθη ἡ αἴτησίς μου.

— Καλά, εἶπε, καλά. Σοῦ τὸ φέρουν τὸ ὑποκάμισόν σου, ἀλλὰ σὺ νὸ ὑπάγῃς πρὸς τὴν χώραν.

Ἐπροσκύνησα καὶ ἀπεσύρθην. Εἰς τὴν θύραν μ' ἐπερίμενεν ὁ Ἀράπης προτείνων ἀγερώχως τὴν παλάμην.

— Τὰ χαψιάτικα, εἶπεν !

Εἶχα λησμονήσει ὅτι οἱ φυλακισθέντες ὑπόκεινται εἰς τοῦ φόρου τούτου τὴν ἀπότισιν. Ανέσυρα ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ κόλπου μου τὸ σακκούλιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχα ὀλίγα γρόσια, τὸ προῖόν τῆς ἕως τότε πωλήσεως ἐκ τοῦ χαβιαρίου μου, καὶ ἤρχισα νὰ λύω τοὺς κόμβους μετὰ προφανοῦς δυσαρεσκείας. Ἄλλ' οἱ κόμβοι ἦσαν πολλοὶ καὶ περιπεπλεγμένοι, οἱ δὲ δάκτυλοί μου δὲν ἔσπευδαν εἰς τοῦ ἐμπλέγματος τὴν λύσιν. Ἐχασε τὴν ὑπομονὴν ὁ Ἀράπης, ἧ μ' ἐλέησεν ἴσως, καὶ ὑψώσας τὴν χεῖρα μου τὴν κατεβίβασε ῥαγδαίαν ἐπὶ τοῦ αὐ-

χένος. μου ἀπηύθυνε δύο λέξεις ὄχι φιλόφρονος ἀποχαιρετισμοῦ καὶ ἀνεχώρησεν.

Ἡμην ἐλεύθερος, ἡ δὲ θύρα ἦτο ἀνοικτὴ. Ἐξῆλθα ἄνευ χρονοτριβῆς καὶ ἐβάδισα κατ' εὐθείαν πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ χωρίου. Ἀλλ' ἡ πύλη ἦτο κλειστὴ καὶ οὐδεὶς παρ' αὐτήν. Ἦτο Κυριακὴ, καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἐλειτουροῦντο εἰσέτι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ πρώτη μου ὤθησις ἦτο νὰ ὑπάγω κ' ἐγὼ νὰ εὐχαριστήσω τὸν Θεὸν διὰ τὴν λύτρωσίν μου, ἀλλ' ὑπερίσχυσεν ἡ ἐπιθυμία μου νὰ ἐξέλθω ὅσῳ τὸ ταχύτερον ἀπὸ τὸ Θολὸν Ποτάμι καὶ νὰ τρέξω εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Παντελῆ. Ἐκαμα τὸν σταυρόν μου ἐκεῖ εἰς τὸ ὑπαιθρον, ἀνέβην ἐπὶ δένδρου, τοῦ ὁποίου ὁ κορμὸς ὑψοῦτο παρὰ τὴν πύλην, ἐπήδησα τὸν τοῖχον καὶ εὐρέθην ἐκτὸς τοῦ χωρίου ἐλαφρὸς καὶ ἀδέσμευτος. Ἐτρεξαδρομαῖος πρὸς τὴν καλύβην ὅπου ὁ Παντελῆς ὑπεσχέθη νὰ μὲ περιμεῖνῃ. Ἀλλὰ δύο ἡμερόνυχτα ἐπέρασαν ἔκτοτε. Περιμένει ἄρά γε εἰσέτι;

Ἡ καλύβη ἦτο κλειστὴ. Ἐκρουσα τὴν θύραν, ἔκραξα: Παντελῆ, Παντελῆ! Ἀλλ' οἶδεις ἀπεκρίθη!

Ὅπισθεν τῆς καλύβης ἦτο ὁ στάβλος. Ἡνοιξα τὸν μάνδαλον καὶ εἰσῆλθα ἐντὸς αὐτοῦ καὶ εἶδα, ὦ χαρὰ μου! εἶδα τὸν ὄνον τοῦ Παντελῆ ἡσύχως ἐκεῖ περιμένοντα. Μὴ γελάσης, ἀναγνώστα. Τὸν ἐνηγκαλίσθην καὶ τὸν ἐφίλησα! Ἐνόησα ὅτι ὁ εὐλαβῆς κύριός του ἐκκλησιάζεται. Δὲν μὲ παρήτησεν ὁ ἀγαθὸς Παντελῆς! Μετ' οὐ πολὺ τὸν εἶδα ἐπιστρέφοντα.

Δὲν περιγράφω τὴν ἀμοιβαίαν τῆς συναντήσεώς μας ἀγαλλίασιν !

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

Δὲν ἐβραδύναμεν νὰ ὀρίσωμεν μετὰ τοῦ Παντελῆ τὸ δρομολόγιον καὶ ν' ἀρχίσωμεν τὴν ὁδοιπορίαν μας. Διευθυνόμενοι πρὸς βορρᾶν μετεβαίναμεν ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον, ἣ δὲ πώλησις τοῦ χαβιαρίου ἔβαινε κατ' εὐχὴν καὶ ἠϋξάναν βαθμηδὸν τὰ περιεχόμενα τοῦ σακκουλίου μου.

Ὅτε ἐπὶ τέλους ἀνέβημεν εἰς τὰ περικλείοντα τὸν κάμπον ὑψώματα καὶ εἶδα μακρόθεν τὴν πόλιν, εἰς δὲ τὰς ὑπωρείας τῶν ἀντικρῶ βουνῶν ἐπροσπάθησαν ν' ἀνιχνεύσω τὸ σημεῖον, ὅπου ἔκειτο ὁ πύργος μας, ἠσθάνθην τὴν καρδίαν μου συστελλομένην ἐντὸς τοῦ στήθους καὶ τὰ γόνατά μου τρέμοντα. Ἐκάθισα ἐπὶ τῶν βράχων καὶ ἔβλεπα τὴν χλοερὰν ὑπὸ τοὺς πόδας μου ἔκτασιν ὑπὸ τοῦ πρωῖνοῦ ἡλίου φωτιζομένην, ἀναμέσον δὲ τῶν δένδρων διέκρινα τὰς ποικιλλούσας τὴν πεδιάδα κατοικίας, ἀπὸ τὰς ἐστίας τῶν ὁποίων καπνὸς δὲν ἀνήρχετο.

Δεξιόθεν, εἰς ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπόστασιν, ἔκειτο ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Δὲν ἐφαίνετο ἐκ τοῦ σημείου ὅπου ἤμεθα, ἀλλ' οὔτε ἠθέλησα νὰ ἐπισκεφθῶ τὰ ἐρεῖπιά της. Δὲν ἐτεζήτουν νέας ἐπὶ τῆς Χίου συγκινήσεις, ἐπεθύμουν μόνον νὰ ἐκτελέσω τὸν σκο-

πόν μου καὶ νὰ φύγω τὸ ταχύτερον. Δὲν ἤθελα νὰ βλέπω τὴν καταστροφὴν τῆς πατρίδος μου οὔτε Τούρκους νὰ βλέπω ἤθελα!

Ὁ Παντελῆς ἐκάθητο πλησίον μου τρώγων τὸ λιπὸν πρόγευμά του, ὃ δὲ ὄνος του παρέκει κατεγίνετο εἰς εὔρεσιν τροφῆς μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἐπὶ τῆς πετρώδους κορυφῆς θάμνων. Ἡ ὄρεξις τῶν δύο συντρόφων μου ἤνοιξε καὶ τὴν ἰδικήν μου, ὃ δὲ ἄρτος καὶ αἱ ἐλαῖαι τοῦ Παντελῆ καὶ ἡ ἔμφυτος φαιδρότης τῆς ἀπλοϊκῆς ψυχῆς του ἐστερέωσαν τὸ ἐπὶ στιγμὴν κλονισθὲν φρόνημά μου.

Ἐντὸς ὀλίγου ἡ συνοδεία μας ἐτέθη ἐκ νέου εἰς κίνησιν.

Τὸ χωρίον Νεοχωρι, ὅπου καταβάντες τὸ βουνὸν ἐσταθμεύσαμεν, περιέσφωζεν ἔτι καὶ αὐτό, καθὼς τὸ Θολὸν Ποτάμι, σημεῖα ἄφθονα μαρτυροῦντα ὅτι διέβησαν οἱ Τούρκοι ἐκεῖθεν. Ἀλλ' ἦσαν πλειότεραι σχετικῶς εἰς αὐτὸ αἱ ἐπισκευασθεῖσαι οἰκίαι, ἡ δ' ἐρημωσις ἐφαίνετο ἐκ πρώτης ὄψεως ὀλιγωτέρα. Τὸ καφενεῖον, ὅπου ἐκαθίσαμεν πρὸς ἀναψυχὴν, ἦτο πλήρες ἀνθρώπων. Οὔτε Ἀγᾶς ὑπῆρχεν εἰς τὸ χωρίον οὔτε φρουρά, ὥστε οἱ χωρικοὶ ἔζων κάπως ἀνετώτερον προσπαθοῦντες ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τῆς σήμερον νὰ λησμονήσουν τὰ βάσανα τῆς χθὲς καὶ τοὺς ἐνδεχομένους τῆς αὔριον κινδύνους.

Ἡ πρόθεσίς μου ἦτο νὰ διατρέψωμεν δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας εἰς Νεοχωρι, ὥστε νὰ ὠριμάσω ἐκεῖ τὰ σχέ-

διά μου, ἀλλ' ἔμαθα εἰς τὸ καφενεῖον εἶδησιν ἢ ὅποια ἠλλάξε τὴν ἀπόφασίν μου. Ἐμαθα ἀπὸ τῶν χωρικῶν τὰς ὁμιλίας, ὅτι μοῖρα τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἔφθασεν εἰς Τσεσμέν καὶ ὅτι ἐπεριμένοντο ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἄλλα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πλοῖα, ὥστε ὅλα συνηνωμένα νὰ ἐκπλεύσουν κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ ἐπισπεύσω τὴν ἀναχώρησίν μου. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ἐπὶ τῆς θαλάσσης ὅποιοι καὶ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ἀλλοίμονον δὲ εἰς τ' ἄοπλα πλοῖα, ὅσα ἔπιπτον εἰς χεῖράς των καὶ εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἐπιβάτας των! Δι' αὐτῶν ἐπληρώνοντο αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ Μιαούλη καὶ τοῦ Κανάρη, — αὐτὰ ἦσαν τ' ἀπατηλὰ τρόπαια, διὰ τῶν ὁποίων ἐκάλυπταν οἱ Τοῦρκοι νάυαρχοι τὴν κατασχύνην των.

Ἄλλ' ἐγὼ δὲν εἶχα τὴν ἐλάχιστην διάθεσιν ν' ἀποτελέσω τοιοῦτου τροπαίου μέρος οὔτε νὰ προμηθεύσω τὸ πτώμά μου ὡς στολισμὸν εἰς τὰς κεραίας Τουρκικῆς ναυαρχίδος, καὶ ἤθελα διὰ παντὸς τρόπου νὰ ἐπιστρέψω εἰς Γῆνον προλαμβάνων τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου τὴν ἀναχώρησιν.

Ἐκραξα τὸν Παντελῆν καὶ ἐξήλθαμεν τοῦ καφενεῖου. Ὁ ὄνος δεμένος ἔξωθεν αὐτοῦ ἐπερίμενε, φέρον εἰς τὴν ῥάχιν του τὸ βαρέλιόν μας.

— Παντελῆ, μεῖνε σὺ ἐδῶ νὰ πωλήσης χαβιάρι καὶ περιμένέ με. Ἐγὼ θὰ φύγω.

— Ποῦ πηγαίνεις;

— Πηγαίνω νὰ ἰδῶ τὸν πύργον μας. Αὐριον τὴν αὐγὴν ἐπιστρέφω.

Ἐπροσπάθησεν ὁ Παντελῆς νὰ μὲ πείσῃ, ἠθέλησε νὰ μὲ συνοδεύσῃ, μοῦ ἐνεθύμισε τὴν εἰς Θολὸν Ποτάμι φυλάκισίν μου, ἀλλὰ δὲν ἤκουα. Ἐσυμφωνήσαμεν ποῦ ἐντὸς τοῦ χωρίου θὰ τὸν εὔρω τὴν ἐπαύριον, ἠγόρασα ἀξίνην διὰ νὰ φαίνομαι ὡς ἐργάτης πηγαίνων δι' ἡμερομίσθιον, καὶ τὸν ἀπεχαιρέτισα. Ἦτο ἀνήσυχος καὶ πλήρης φόβων ἐκεῖνος, ἀλλ' ἐγὼ ἤσθανόμην τὴν καρδίαν μου ἐλαφράν. Εἶχα προαίσθημα ὅτι θὰ ἐπιτύχω!

Ἐβάδιζα πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ χωρίου μὲ τὴν ἀξίνην ἐπὶ τοῦ ὤμου, ὅτε εἰς τὸ κατώφλιον θύρας ἀνοικτῆς εἶδα ἰστάμενον ἄνθρωπον ἐνδεδυμένον κατὰ τὸ ἥμισυ εὐρωπαϊστὶ καὶ καπνίζοντα. Τὸν ἀνεγνώρισα μακρόθεν! Ἦτο ὁ Ζενάκης, ὁ γέρον τῶ πατρός μου φίλος. Αἱ τρίχες του ἦσαν λευκότεραι ἢ πρὸ δύο ἐτῶν, τὸ πρόσωπόν του εἶπερ ποτὲ κατηφές.

Ἡ παρουσία του εἰς Νεοχώρι μ' ἐξέπληξε κατὰ πρῶτον, ἀλλ' ἐνεθυμήθην ἀμέσως ὅτι εἶχε κτήματα ἐκεῖ. Διέβην ἐνώπιόν του καὶ ἐπροχώρησα χωρὶς νὰ μὲ ἀναγνωρίσῃ. Ποῦ νὰ γνωρίσῃ ὑπὸ τὴν χωρικὴν ἐνδυμασίαν μου τοῦ φίλου του τὸν υἱόν!

Ἐνῶ διέβαινα ἔμπροσθέν του ἐδίστασα, — νὰ γνωρισθῶ ἢ ὄχι; Καλλίτερον ὄχι, καὶ ἐπροχώρησα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγα βήματα μετενόησα. Μοῦ ἤλθε διὰ μιᾶς εἰς τὴν μνήμην ὀλόκληρος ἡ περίοδος τῆς δια-

βιώσεώς μας εἰς Χίον καὶ ἡ ἀνὰ πᾶσαν ἐσπέραν περι-
μενομένη ἐπίσκεψίς του, — ἐνεθυμήθην τὸν πατέρα μου
καὶ ἠθέλησα νὰ θλίψω τὴν χεῖρα τοῦ γέροντος καὶ
νὰ τοῦ εἶπω ὅτι ὁ φίλος του ἀπέθανεν.

Ἐπέστρεψα πρὸς αὐτὸν καὶ ἐστάθην ἐνώπιόν του.
Διέκοψε τὸ κάπνισμα ἐκεῖνος καὶ μὲ ἠτένισεν ἀπορῶν:

— Ἐχω νὰ σοῦ εἰπῶ δύο λόγια μυστικά, αὐ-
θέντα μου.

— Ἐλα μέσα, παιδί μου. Τί θέλεις ;

Καὶ εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς αὐλῆς. Τὸν ἠκολούθησα
καὶ ἔκλεισα ὀπισθὲν μου τὴν θύραν.

— Δὲν μὲ γνωρίζεις ;

— Ὁχι. Ποῖος εἶσαι ;

Εἶπα τὸ ὄνομά μου. Ὑψωσεν ἔκπληκτος τὰς χεῖ-
ρας, μὲ παρατήρησεν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ἀσκαρδαμυκτὶ
καὶ ἀρπάσας με ἐκ τῆς χειρὸς μ' ἐφίλησε καὶ μ' ἔσυ-
ρεν εἰς τὸ δωμάτιόν του. Δὲν ἐπερίμενα ὅτι ἡ καρδιά
τοῦ ψυχροῦ ἐκείνου γέροντος περιέκλειεν ὄσπιν εἰσι-
σθησίαν τότε μοῦ ἐπέδειξε. Μὲ ἠρώτησε τί ἐγίνα-
μεν, πῶς ἐσώθημεν. καὶ διηγήθην τὰ καθέκαστα τῆς
φυγῆς καὶ τοῦ πλάνητος βίου μας, τοῦ πατρός μου
τὸν θάνατον καὶ τὴν εἰς Τῆνον διαμονὴν τῆς χήρας
μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν μου. Μὲ ἠρώτησε διατί
ἐπανῆλθα, καὶ ἐξεμυστηρεύθην τὸν σκοπὸν μου. Ἠπό-
ρησε πῶς ἐτόλμησα νὰ ἀψηφίσω τοὺς κινδύνους τοῦ
ἐπιχειρήματος καὶ μὲ παρεκίνησε νὰ παραιτηθῶ αὐτοῦ
καὶ νὰ ἐπιστρέψω ὅθεν ἦλθα, ἀνύψωσε δὲ τοὺς ὤμους

μειδιῶν, ὅτε ἀπεκρίθη ὅτι ἡ ἀπόφασίς μου εἶναι σταθερὰ καὶ δὲν δύναμαι νὰ μεταβάλω γνώμην.

Ἦγέρθη καὶ τὸν ἀπεχαιρέτισα. Μοῦ ἔδωκε τὴν εὐχὴν του, μὲ ἠσπάσθη καὶ μὲ ὠδήγησεν εἰς τὴν θύραν. Προτοῦ τὴν ἀνοίξῃ ἔθηκε τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ὤμου μου καὶ ἠθέλησεν ἐκ νέου νὰ μὲ προτρέψῃ νὰ λησμονήσω τὸν ταφέντα θησαυρὸν καὶ νὰ φύγω ἐκ Χίου. Ἀλλ' ἡ δυσκολία ἦτο νὰ φθάσω ἕως ἐκεῖ ὅπου εὐρισκόμην. Πῶς ν' ἀναχωρήσω χωρὶς οὔτε κἂν νὰ ἴδω τὸν πύργον μας ;

Τὸ ἔβαλες εἰς τὸν νοῦν σου καὶ ἐτελείωσεν, εἶπεν ὁ γέρον δυσανασχετῶν. Εἶσαι υἱὸς τοῦ πατρός σου. Δὲν ἤκουε λόγον κ' ἐκεῖνος. Πήγαινε! Ἄν σκαλώσῃς πούποτε μὲ Τούρκους, ἐπρόθεσε μετὰ φωνῆς ἠπιωτέρας, μῆνυσέ με. Ὡς πρόξενος κάτι δύναμαι, καὶ ἴσως σοῦ χρησιμεύσω. Ὁ Θεὸς μαζί σου !

Καὶ μοῦ ἠνοιξε τὴν θύραν.

Ὁ ἥλιος ἔκλινε πρὸς τὴν δύσιν του ἦτο δὲ δύο σχεδὸν ὥρῶν ἢ μέγρι τοῦ πύργου μας ἀπόστασις. Ἔσπευσα τὸ βῆμα, διότι ἠθέλα νὰ φθάσω ἐκεῖ πρὶν νυκτώσῃ. Πολικὸς ἀστὴρ ἦτο δι' ἐμὲ ὁ γνωστὸς λοφίσκος καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ δένδρα τὰ κρύπτοντα τὴν θεάν τοῦ παρεκκλησίου μας.

Ἐβάδιζα ταχέως μὲ τὴν ἀξίνην ἐπὶ τοῦ αὐχένος, ὁ δὲ νοῦς μου ἐδούλευεν. Ἐσκεπτόμην πρὸ πάντων περὶ τοῦ μέλλοντος. Εἶχα τὴν πεποίθησιν ὅτι θ' ἀνεύρω τοὺς δύο σάκκους καὶ ἐσυλλογιζόμην πῶς θὰ πω-

λήσω τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, σχεδιάζων πῶς διὰ τοῦ προϊόντος αὐτῶν θὰ μεταβῶ μετὰ τῆς οἰκογενείας μου εἰς Ἰταλίαν, εἰς Ἀγγλίαν ἴσως, καὶ ὁποίουοῦ εἶδους ἐμπόριον ἐκεῖ θὰ διοργανίσω ἢ δὲ φαντασία μου ἐπλαττεν εἰκόνας μελλούσης ἐπιτυχίας.

Καθ' ὅσον ὁμως ἐπλησίαζα καὶ ἐξηπλοῦντο ἐπὶ τῆς ἐξοχῆς αἱ σκιαὶ τῆς ἐσπέρας, ἤρχισε νὰ μὲ καταλαμβάνη μυστηριῶδές τι αἴσθημα ἀνησυχίας. Διατί νὰ ἔλθω μόνος; Διατί νὰ μὴ ἀφήσω τὸν Παντελῆν νὰ μὲ συνοδεύσῃ; Εἶχα θεωρήσει ἀσφαλέστερον νὰ μὴ τὸν προσλάβω φοβηθεὶς μὴ προκαλέσω ὑποψίας, ἂν ἐφαινόμην ἐκεῖ μὲ τὸν σύντροφόν μου καὶ τὸν ὄνον του. Μόνος ἠδυνάμην εὐκολώτερον νὰ κρυφθῶ, νὰ κατασκοπεύσω καὶ νὰ εἰσχωρήσω ἐντὸς τοῦ κήπου, τοὺς δὲ σάκκους εἶχα κατὰ νοῦν νὰ τοὺς κρύψω εἰς τὸ δάσος πλησίον τοῦ παρεκκλησίου καὶ νὰ ἔλθω τὴν ἐπιούσαν μὲ τὸν Παντελῆν νὰ τοὺς προλάβωμεν. Ἀλλὰ τώρα μετενόουν καὶ ηὐχόμην νὰ εἶχον τὸν Παντελῆν πλησίον μου. Ἡ γενναιότης μου ἐκλονίζετο καθ' ὅσον ἤγγιζε τῆς ἐκτελέσεως ἢ ὥρα.

Ἄλλ' ἦτο ἀργὰ πλέον. Ἦμην παρὰ τὸν τοῖχον τοῦ κήπου μας καὶ ἔβλεπα ἤδη ἐκ τοῦ δρόμου τὸ ἀνώγειον τῆς οἰκίας μας. Ἴδου τοῦ μικροῦ μου δωματίου τὸ παράθυρον, ἴδου τὰ δύο τοῦ κοιτῶνος τῶν γονέων μου, ἴδου... Ἀλλὰ διατί ἔχουν καφάσια τὰ λοιπὰ παράθυρα; Μὴ ἔχω λάθος; Ὅχι... Κατοικεῖται ἡ οἰκία μας, κατοικεῖται ὑπὸ Τούρκων! Ἐγὼ δὲ εἰς τοὺς δρόμους βλέπω ὡς ξένος τοὺς τοίχους τῆς

καὶ κατασκοπεύω ὡς κλέπτῃς τὰ παράθυρά της !

Ἡθέλησα νὰ ἴδω καλλίτερον, νὰ κορέσω τοὺς ὀφθαλμούς μου μὲ τῆς ἀποξενώσεώς μου τὸ θλιβερὸν θέαμα, καὶ πηδήσας τὴν ἀπέναντι τοῦ περιβόλου μας φραγὴν ἀνέβην εἰς τὸν ἀμπελῶνα, τὸν ὁποῖον ὁ δρόμος ἐχώριζεν ἀπὸ τοῦ κήπου μας.

Τὸ ἔδαφος ἦτο ἀνωφερές, ὥστε ἔβλεπα ἐκεῖθεν ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν μας. Ἐντὸς τῆς οἰκίας καὶ περὶ αὐτὴν δὲν ἐφαίνετο ψυχὴ, ἀλλ' εἰς τὸν κήπον γέρον κηπουρὸς ἔσκαπτε μετὰ κόπου τὸ χῶμα. Ἄνεγνώρισα τὴν μορφὴν του. Ἦτο ὁ ἰδικὸς μας κηπουρὸς, ὁ γέρον Γιάννης, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα ἠῦρα ὑπηρετοῦσαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μαυρογένῃ εἰς Τῆνον. Μετὰ πόσης χαρᾶς τὸν ἀνεγνώρισα ! Οὐδ' ἦτο ἄμοιρος ἐγωῖσμοῦ ἢ εὐχαρίστησός μου, διότι ἀπέκτων οὕτω βοηθὸν ἀσφαλῆ εἰς τὸ ἐπιχείρημά μου, ἔφερα δὲ εἰς τὸν γέροντα, εὐπρόσδεκτον τῆς συνδρομῆς του πληρωμὴν, τὴν χαροποιὰν εἶδησιν ὅτι ἡ θυγάτηρ του ἔζη.

Ἄλλὰ πῶς νὰ συνεννοηθῶ μετ' αὐτοῦ ; Δὲν ἐτόλμων οὔτε νὰ τὸν κράξω οὔτε νὰ εἰσέλθω ἐντὸς τοῦ κήπου. Ἄς περιμείνω μέχρις οὔ νυκτώσῃ, καὶ τότε κρυφίως εἰσχωρῶν μέχρι τῆς καλύβης του τὸν εὕρισκω, ἀναγνωρίζομαι καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν σύμπραξίν του.

Ἄλλ' ἕως τότε ;

Ὁ ἥλιος εἶχε κρυφθῆ ὀπισθεν τοῦ βουνοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ διαυγοῦς οὐρανοῦ ἀντανεκλάτο ἄφθονον τὸ φῶς τῆς δειλῆς. Ἦτο φαιδρὰ θερινὴ ἐσπέρα καὶ ἡσύχαζεν ἡ γῆ, ὑπὸ δὲ τὰ δένδρα ἐφαίνοντο τὰ πάντα

τόσον εὐτυχῆ εἰς τὴν παιδιάδα ! Δὲν συμπάσχει μεθ' ἡμῶν ἡ φύσις, ἡ δὲ γαλήνη τῆς ἐπαυξάνει τῆς ἀνησυχου κορδίας τὸ βάρος !

Κατέβην ἐκ τοῦ ἀμπελῶνος εἰς τὸν δρόμον καὶ διηθύνην πρὸς τὸ παρεκκλήσιον μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν γῆν κεκλιμένην, ὡσεὶ προσπαθῶν ν' ἀνεύρω ἐπὶ τοῦ χώματος τὰ ἴχνη ἐκείνων, μετὰ τῶν ὁποίων τοσάκις ἐπορεύθην ἐκεῖ.

Ἦμην εἰσέτι μακρὰν τοῦ περικυκλοῦντος τὸν ναῖσκον ἄλσους, ὅτε εἶδα προβαινούσας ἐκ τῶν δένδρων μορφὰς γυναικείας καὶ παιδιά τρέχοντα περὶ αὐτάς. Κατέβαιναν πρὸς ἐμέ, ἐνῶ ἐγὼ ἀνέβαινα, δὲν ἤμην δὲ πλέον ἐν καιρῷ νὰ ὀπισθοχωρήσω, ὅτε ἀνεκάλυψα ὅτι ἦσαν Τούρκισσαι. Τὰς συνώδευεν Ἄραψ εὐνοῦχος, τὸ ποδηῆρες τοῦ ὁποίου φόρεμα δὲν ἐξεχωρίζετο μακρόθεν ἀπὸ τὰ τῶν γυναικῶν.

Παρεμέρισα καὶ διέβη τὸ χαρέμιον, τὰ δὲ παιδιά ἠκολούθουν παίζοντα. Ἐν μόνον ἕξ αὐτῶν, τὸ τελευταῖον κοράσιον δωδεκαετὲς περίπου, δὲν ἔπαιζε μετὰ τῶν λοιπῶν, ἀλλ' ἐπεριπάτει ἡσύχως. Ἐκράτει ἄνθη εἰς τὴν μίαν χεῖρα, ἡ δ' ἄλλη ἐκρέματο εἰς τὸ πλευρόν του βαρεῖα. Ἐνῶ διέβαινον ἐνώπιόν μου, ἐστάθη καὶ μὲ παρετήρησεν. Ἐξηκολούθησα ἐγὼ τὸν δρόμον μου.

Αἴφνης ἀκούω ὀπισθέν μου φωνὴν γλυκεῖαν ψιθυρίζουσαν τὸ ὄνομά μου — Λουκῆ ! — Πρὶν προφθάσω νὰ σκεφθῶ ὅτι, ἂν στραφῶ, προδίδομαι, καί, ἂν φανερωθῶ, κινδυνεύω, ἐστράφην. Ἐστράφην καὶ εἶδα τὸ κοράσιον ἰστάμενον ὀλίγα βήματα μακρὰν

μου. Τὰ ἄλλα παιδιά εἶχαν προχωρήσει. Ἄμα μὲ εἶδε στρεφόμενον, ἐγονάτισεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὴν ἐγνώρισα! Ἡθέλησα νὰ κράξω: Δέσποινα!... Ἄλλ' ἔθεσε τὸ δάκτυλον εἰς τὰ χεῖλη καὶ ἐψιθύρισε βλέπουσά με: — Γλύτωσέ με, Λουκῆ! Καὶ σκύψασα προσελοιήθη ὅτι συλλέγει ἄνθη διότι ἠκούσθη ἡ βραγχώδης φωνὴ τοῦ εὐνούχου, ἐπιστρέφοντος διὰ νὰ περιμαζεύσῃ τὸ ποίμνιόν του. Ἡγέρθη ἡ Δέσποινα καὶ ἔτρεξε πρὸς τὰ ἄλλα παιδιά. Ἐγὼ δὲ κρυπτόμενος ὀπισθεν τῶν δένδρων ἠκολούθησα μακρόθεν τὴν συνοδείαν, μέχρις οὗ εἶδα τὸν Αἰθίοπα ἀνοίγοντα τὸν θύραν τοῦ κήπου μας καὶ τὰς γυναῖκας μετὰ τῶν παιδίων εἰσερχομένας ἐντὸς αὐτοῦ. Τελευταία εἰσῆλθεν ἡ Δέσποινα. Πρὶν διαβῆ τὴν θύραν ἐστράφη. Ἡσθάνετο ὅτι ἀκολουθῶ τὰ ἴχνη της. Εἰσῆλθε μετ' αὐτὴν ὁ φύλαξ τοῦ χαρεμίου καὶ ἡ θύρα ἐκλείσθη.

Ἐκάθισα ὑπὸ τὰ δένδρα μὲ τὴν κεφαλὴν ἐντὸς τῶν χειρῶν προσπαθῶν νὰ συλλέξω τὰς ιδέας μου. Ἡ Δέσποινα εἰς χεῖρας Τούρκων! Τούρκων κατοικούντων τὸν πύργον μας! Πῶς μὲ ἀνεγνώρισεν ἀμέσως ὡς νὰ μ' ἐπερίμενεν! Ἡ ἐπὶ κλησὶς της ἀντήγει εἰς τὰ ὠτά μου — «Γλύτωσέ με, Λουκῆ!» Ἴδου ὁ μυστηριώδης μαγνήτης, ὅστις μὲ εἴλκυεν εἰς Χίον, ἰδού, ἰδού πρὸς τί μὲ ὠδήγησεν ἡ Θεία Πρόνοια! Θὰ τὴν σώσω! Ἄλλὰ πῶς; Καὶ μετέβαινα ἀπὸ σχεδίου εἰς σχεδίον.

Ἐπῆλθεν ἐν τούτοις ἡ νύξ, ἀλλ' ὄχι τὸ σκότος εἰσέει. Ἡ σαλήνη εἶχε δύο περίου ὠρῶν δρόμον μέχρις οὗ κρυφθῆ καὶ ἐπρόβαινε βραδέως πρὸς τὴν δύσιν

της φωτίζουσα τὸν οὐρανὸν ἄνωθέν μου. Αἱ ἀκτῖνες
της παίζουσαι μὲ τῶν δένδρων τὰ φύλλα ἐσχημάτι-
ζαν μυρίας φαντασιώδεις σκιάς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους,
ὅπου ἐκαθήμην, καὶ τὰς ἔβλεπα καὶ ἤκουα τὰς ὑλα-
κὰς τῶν σκύλων εἰς τὰς ἀπεχούσας ἐπαύλεις καὶ τῶν
γρούλλων περὶ ἐμὲ τὸν θόρουβον καὶ τοὺς ἠχηροὺς τῶν
βατράχων κοασμούς. Ὁ νοῦς μου ἦτο ἀλλαχοῦ καὶ
ἤκουα χωρὶς νὰ προσέχω ἀλλ' ἐνετυποῦντο εἰς τὴν
μνήμην μου αἱ ἐξοχικαὶ τῆς σιωπηλῆς ἐκείνης νυκτὸς
διαταράξεις, καὶ ἡ ὄσμη τῶν ἀνθέων, καὶ τὰ παίγνια
τῆς σελήνης ὑπὸ τῶν δένδρων τοὺς κλώνους.

Ὅτε ἔδυσεν ἡ σελήνη, τὸ δὲ σκότος ἐκάλυψε τὴν
ἐξοχήν, ἠγέρθη, ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τοῦ
Θεοῦ καὶ ἐπροχώρησα πρὸς τὸν δρόμον. Ἐβάδιζα
ἄνευ δισταγμῶν, διότι ἐγνώριζα τί θέλω. Ἐσκέφθη
καὶ ἀπεφάσισα. Τὸ σχέδιόν μου ἦτο ἔτοιμον. Ἐβόδιζα
πρὸς τὴν ἐκτέλεσίν του καὶ ὁ Θεὸς βοηθός !

Τὸ σκότος ἦτο βαθύ, ἀλλὰ τὰ πάντα μου ἦσαν
γνωστὰ ἐκεῖ, ὥστε ἠδυνάμην μὲ κλειστοὺς τοὺς
ὀφθαλμοὺς νὰ εὔρω τὸν δρόμον. Ὅτε ἔφθασα εἰς τὴν
ἄκρην τοῦ περιβόλου, ἐπήδησα τὸν τοῖχον, ὅστις ἦτο
ἐκεῖ χαμηλότερος, καὶ εὗρέθην ἐντὸς τοῦ κήπου.
Ἐστάθην ἀκίνητος παρὰ τὸν τοῖχον προσέχων μὴ ἠ-
κούσθῃ τοῦ πηδήματός μου ὁ κρότος. Σιωπὴ περὶ ἐμὲ
ἄκρα. Οὔτε σκύλου γαύγυσμα οὔτε φωνὴ ἀνθρώπου !
Ὅλίγα βήματα μὲ ἐχώριζαν ἀπὸ τῆς κατοικίας τοῦ κη-
πουροῦ. Ἡ θύρα ἦτο κλειστή, ἀλλ' ἔστρεψα τὸν μάνδα-

λον καὶ εὐρέθην ἐντὸς τῆς καλύβης. Ποσάκις τὴν ἐπεσκέφθην μικρός! Ποσάκις ἐνταῦθα μ' ἐκάθισεν ἐπὶ τῶν γονάτων του ὁ γέρον Γιάνης καὶ ἐχόρτασε μὲ τὰ ἐκλεκτότερα τοῦ κήπου προϊόντα τὴν παιδικὴν ὄρεξίν μου!

Τὸ δωμάτιον ἦτο σκοτεινόν, ἀλλ' ἤκουα τὴν ἤχηρὰν ἀναπνοὴν τοῦ κοιμωμένου γέροντος. Ἐπλησίασα πρὸς αὐτὸν ἀκροποδητί. Ἐφοβούμην μὴ ἐξυπνήσῃ πρὶν μὲ ἀναγνωρίσῃ καὶ ἤθελα νὰ προλάβω τὸν τρόμον του. Ἐγονάτισα πλησίον του, ἔσκυψα καὶ ἐπρόφερα σιγὰ τὸ ὄνομά του.

—Γιάνη, Γιάνη, εἶμ' ἐγώ, ὁ Λουκῆς. Μὴ τρομάξῃς. Ὁ Λουκῆς.

Ἐξύπνησεν ὁ γέρον. Ἐκράτει τὴν ἀναπνοὴν του, ἀλλ' οὐδ' ὠμίλησεν οὐδ' ἐκινήθη. Ἐνόμιζεν ἴσως ὅτι ὄνειρεύεται. Ἐθεσα τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ βραχίονός του καὶ εἶπα ἐκ νέου τὸ ὄνομά μου. Ἄνεκάθισεν ἐπὶ τῆς στρωμνῆς του, ἀλλὰ παρῆλθεν ὥρα ἰκανή, μέχρις οὗ συνέλθῃ ἐντελῶς. Ἡθέλησε ν' ἀνάψῃ φῶς, ἀλλὰ τὸν ἐμπόδισα καὶ ἐξηκολουθήσαμεν εἰς τὸ σκότος τὴν συνομιλίαν. Ῥῖγος χαρᾶς τὸν κατέλαβεν, ὅτε εἶπα ὅτι ἡ κόρη του ζῆ, ὅτι τὴν εἶδα εἰς Γῆνον καὶ ὅτι θὰ ἐπιστρέψωμεν ἐκεῖ ὁμοῦ. Εἶπα διατί ἦλθα εἰς τὸν πύργον καὶ ἐζήτησα τὴν συνδρομὴν του. Ἡγέσθη ἀμέσως, ἠτοιμάσθη ἐν βίᾳ καὶ ἤνοιξε τὴν θύραν τῆς καλύβης.

Πρὶν ἐξέλθωμεν τὸν ἐκράτησα τῆς χειρός.

—Ποῖος κατοικεῖ τὸν πύργον μας, Γιάνη;

—Τοῦ Νεσῆπ Ἀγᾶ τὸ χαρέμι.]

—Τί εἶναι ὁ Νεσῆπ Ἀγᾶς :

—Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἀνατολιτῶν, οἱ ὁποῖοι μᾶς κατέστρεψαν.

—Καὶ αὐτὸς δὲν κατοικεῖ ἐδῶ ;

—Αὔριον περιμένεται.

—Ἐχει Χριστιανὰς εἰς τὸ χαρέμι του ;

—Μόνον τοῦ Καλάνη τὴν κόρην.

—Ὁ Καλάνης τί ἔγινε ;

—Τὸν ἔσφαξαν οἱ Τοῦρκοι...

Ἐνεθυμήθην τὸν θρῆνον τῆς Δεσποίνης, ὅτε μεταβαίναμεν εἰς τὸ παρεκκλήσιον ἀκολουθοῦντες τοὺς γονεῖς μας.—«Θὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου ! Σκοτώνουν οἱ Τοῦρκοι ! Θὰ τὸν σκοτώσουν !» Τὸ προαίσθημά της δὲν ἀπεδείχθη ψευδές. Ἐσφάγη ὁ πατήρ της..., ὁ δὲ ἰδικός μου ἀνεπαύετο εἰς τὸν ἔρημον τάφον του εἰς Σπέτσας !

Ἐξήλθαμεν τῆς καλύβης καὶ διηυθύνθημεν ἐν σιωπῇ πρὸς τὴν ἄκρην τοῦ κήπου, ὑπὸ τὴν γνωστὴν μηλέαν. Ἐδειξα εἰς τὸν γέροντα τὸ σημεῖον. Τὸ ἐνεθυμούμην καλῶς. Ἐνόμιζα ὅτι βλέπω εἰσέτι τὸν πατέρα μου σκάπτοντα ἀντικρῦ μου καὶ τοὺς δύο σάκκους εἰς τὸ χεῖλος τοῦ ἀνοιγομένου λάκκου.

Τοῦ κηπουροῦ ἡ ἀξίνη ἐκτύπησε τὸ χῶμα καὶ ἀντήχησεν εἰς τὸν κῆπον ὁ ὑπόκωφος κρότος.

—Μὴ μᾶς ἀκούσουν. Γιάννη· σιγὰ σιγὰ !

—Δὲν ἔχει φόβον· καὶ ἂν μᾶς ἀκούσουν, δὲν βλέπει. Θὰ νομίσουν ὅτι σκάπτω διὰ πότισμα.

Ἐξηκολούθησεν ὁ γέρον, ἤρχισα δὲ κ' ἐγὼ ἀντικρῦ

του μὲ τὴν ἀξίνην μου ν' ἀνοίγω τὸν λάκκον. Ἄλλ' ἐνῶ οἱ βραχίονές μου ἀνέβαιναν καὶ κατέβαιναν μία φωνὴ τρυφερὰ μου ἐφαίνετο ἀντηχοῦσα εἰς τὰ ὦτά μου — «Λουκῆ, γλύτώσέ μου!» Πᾶς τῆς ἀξίνης κτύπος μου ἔλεγε δι' ἐκείνης τῆς φωνῆς: «Λουκῆ, Λουκῆ».

Δῖφνης ἠκούσθη κρότος μετάλλου πρὸς μέταλλον. Ἐπήδησα ἐντὸς τοῦ λάκκου καὶ ἤρχισα ν' ἀπωθῶ μὲ τὰς χεῖρας τὸ χῶμα. Ἡ ἀξίνη τοῦ κηπουροῦ ἔσχισε τὸν σάκκον. Τὸν ἀνύψωσα μετὰ προσοχῆς καὶ τὸν ἀπέθεσα παρὰ τὴν ῥίζαν τοῦ δένδρου. Ὑπ' αὐτὸν ἦτο ὁ δεύτερος σάκκος. Τὸν ἔθεσα πλησίον τοῦ πρώτου καὶ ἐγεμίσαμεν πάλιν μὲ τὸ χῶμα τὸν λάκκον.

— Τώρα; ἠρώτησεν ὁ γέρον.

— Τώρα, τοὺς σάκκους εἰς τὸν ὄμον καὶ ἐμπρός!

— Ποῦ πηγαίνομεν;

— Ὁ δρόμος πολὺς καὶ τὸ σκότος βαθύ.

— Τόσον τὸ καλλίτερον, Γιάννη. Δὲν θὰ μᾶς ἰδῆ κανεὶς.

— Ἀλλὰ πῶς θὰ ἔμβωμεν εἰς τὸ Νεοχώρι μὲ τοὺς σάκκους εἰς τὸν ὄμον; Καὶ αὐτὸς εἶναι σχισμένος. Ἡμποροῦν νὰ πέσουν τὰ πράγματα. Στάσου νὰ ἰδῆς!

Καὶ ἔφυγε τρέχων ὁ Γιάννης. Μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψε φέρων δύο κοφίνους, ἔθεσεν εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνὰ ἓνα σάκκον, τοὺς ἐκάλυψεν ἄνωθεν μὲ λάχανα καὶ χόρτα, ἐφορτώθημεν τοὺς κοφίνους εἰς τὴν ῥάχιν καὶ ἐξεκινήσαμεν.

Ἐχάραξε μόλις, ὅτε φθάσαντες πλησίον τοῦ Νεοχωρίου ἐκαθίσαμεν ἐπὶ φράκτου παρὰ τὸν δρόμον, διὰ νὰ

περιμείνωμεν μέχρις οὗ ἑξαμερῶση. Ἡμην κατάκοπος, ἐπόνουν οἱ ὤμοι καὶ οἱ βραχίονές μου ὑπὸ τὸ ἀσύνηδες τοῦ φορτίου μου βάρους, ἀλλὰ δὲν ἐσκεπτόμην περὶ τοῦ καμάτου. Μία σκέψις κατεκυρίευσεν τὸν νοῦν μου, μία ἐπιθυμία κατεῖχε τὴν καρδίαν μου, καὶ ἠσθάνομην ὅτι τὰ πάντα χάριν αὐτῆς ἤμην ἱκανὸς ν' ἀψηφήσω. Ἡθελα νὰ λυτρώσω τὴν ὀρφανήν, ἣ ὁποία μ' ἐπεκαλέσθη!

Ὅτε ὁ ἥλιος ἀνέτειλεν, ἐφορτώθημεν τοὺς κοφίνους ἐκ νέου καὶ ἐξηκολουθήσαμεν τὸν δρόμον μας, εἰσῆλθαμεν δὲ ἄνευ δυσκολίας εἰς τὸ χωρίον καὶ κατηθύνημεν πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ Ζενάκη.

Δὲν ἔκρουσε τὴν εὐχαρίστησίν του, ὅτε μὲ εἶδεν εἰς τὴν αὐλήν του.

— Καλῶς τον, ἀνέκραξε! Τὰ ἐκαταφέραμεν λοιπὸν χωρὶς νὰ σκαλώσωμεν;

Καὶ ἰδὼν ὀπισθὲν μου τὸν Γιάννην μὲ ἠρώτησε ποῖος εἶναι. Εἶπα ὅτι εἶναι ὁ κηπουρὸς μας.

— Μοῦ ἐπρόσφερες τὴν συνδρομὴν σου, ἐξηκολούθησα, καὶ ἔρχομαι νὰ τὴν ζητήσω.

— Τί θέλεις; Σὲ εἶδε κανεὶς; Σὲ κυνηγοῦν Τοῦρκοι;

— Ὁχι, ἀλλὰ κατοικοῦν τὸν πύργον μας Τοῦρκοι, καὶ εἶναι σκλάβοι ἐκεῖ Χριστιανῆ, τῆς ὁποίας ὁ πατὴρ ἦτο πατρικὸς μου φίλος. Ἡ κόρη μὲ εἶδε, μ' ἀνεγνώρισε, μ' ἐπεκαλέσθη καὶ πρέπει νὰ τὴν σώσωμεν.

— Πῶς θὰ τὴν σώσωμεν; Μὴ σοῦ ἐπέρασεν ἀπὸ τὸν νοῦν νὰ τὴν κλέψωμεν;

— Νὰ τὴν ἐξαγοράσωμεν, ἀπεκρίθη.

— Καὶ ποῦ τὰ χρήματα; Οἱ Τοῦρκοι πωλοῦν ἀκριβὰ

τὸ ἀνθρώπινον κρέας, ὅταν μάλιστα εἶναι τρυφερόν.

— Δὲν ἔχω χρήματα, ἀλλ' ἔχω τοὺς σάκκους αὐτοὺς, τοὺς ὁποίους ὁ Θεὸς μ' ἐβοήθησε νὰ εὕρω.

— Ἀλλ' αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἰδικά σου μόνον· ἀνήκουν καὶ εἰς τὴν μητέρα καὶ εἰς τὰς ἀδελφάς σου. Δὲν τὰ ἔκρουψεν ὁ πατήρ σου διὰ νὰ τὰ μεταχειρισθῆς σύ, ὅπως θέλεις.

— Τὸ ἐσκέφθην πολὺ πρὶν τὸ ἀποφασίσω, ἀλλ' εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν δυσαραεστῶ τοῦ πατρός μου τὴν ψυχὴν μεταχειριζόμενος οὕτω τὴν κληρονομίαν του καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν μητέρα μου εὐχὰς μόνον καὶ εὐλογίας θ' ἀκούσω, ὄχι παράπονα. Ὡς πρὸς τὰς ἀδελφάς μου ἔχω τὴν πεποίθησίν μου εἰς τὸν Θεόν, ὅτι θ' ἀξιώσῃ νὰ τὰς προικίσω πλουσιώτερον ἀπὸ τὸ ἀνάλογόν των εἰς αὐτὰ τὰ κειμήλια.

— Δοιπὸν εἶσαι ἀποφασισμένος νὰ τὰ δώσης ὅλα ;

— Ὅλα, ἐὰν εἶναι ἀνάγκη !

Ἡ ἔκφρασις τοῦ Ζενάκη ἐμαρτύρει ὅτι δὲν κατεδίκαζε τὴν ἀπόφασίν μου. Ἠρώτησε καὶ ἔμαθε πληρεστέρας περὶ τῆς κόρης πληροφορίας, ἠθέλησε δὲ νὰ ἴδῃ κατὰ πόσον τῶν σάκκων τὰ περιεχόμενα ἠδύναντο νὰ ἱκανοποιήσουν τοῦ Τούρκου τὰς ἀξιώσεις καὶ μᾶς ὠδήγησεν εἰς τὸ ὑπερῶον ἐντὸς τοῦ κοιτῶνός του. Ἐκεῖ ἐκενώσαμεν τοὺς σάκκους καὶ ἐχύθησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τὰ κοχλιάρια, μικρὰ καὶ μεγάλα, καὶ δίσκοι, καὶ ζάρια, καὶ σκεύη ποικίλα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὴν πολυτέλειαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅποτε αἱ οἰκίαι δὲν ἐπληροῦντο ὑπὸ τῶν προϊόντων τῆς

τέχνης τῶν Παρισίων ἢ τῆς Βιέννης, τῶν βαρυνόντων τὰς τραπέζας πρὸς ἐπίδειξιν καὶ ὄχι πρὸς χρῆσιν. Τότε τὰ κοσμήματα ἦσαν ὀλίγα, ἀλλὰ πολύτιμα, μεταδιδόμενα δὲ ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν ἐσχημάτιζαν ἀποταμίευμα ἀληθὲς καὶ καταφύγιον εὐχρηστον ἐν ᾧρα ἀνάγκης.

— Παρεκάλεσα τὸν Ζενάκη νὰ ἐπισπεύσῃ τὰς μετὰ τοῦ Ἀγαῖ διαπραγματεύσεις, διὰ νὰ προλάβωμεν καὶ ἀναχωρήσωμεν ἐκ Χίου προτοῦ ἐκπλεύσῃ ὁ Τουρκικὸς στόλος, ἀλλ' ὁ γέρον δὲν ἐβιάζετο καὶ ἐξήτει νὰ χαλινώσῃ τὴν ἀνυπομονησίαν μου. Ὑπὸ τὴν ψυχρὰν ὅμως καὶ κατηφῆ μορφήν του ἐκρούπτετο καρδία ἀγαθὴ καὶ γενναία. Ἐνῶ μ' ἐπέπληττεν ἀφ' ἑνὸς καὶ μὲ εἰρωνεύετο, διέταξεν ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐτοιμάσουν τὴν ἡμίονόν του καὶ ἀνεχώρησεν ἐντὸς ὀλίγου διὰ τὸν πύργον μας.

Ἄμα ἀνεχώρησεν, ἔτρεξα πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ Παντελῆ. Ἡ παράτασις τῆς ἐκ τοῦ χωρίου ἀπουσίας ἤρχιζε νὰ στενοχωρῇ τὸν ἀγαθὸν χωρικόν. Ὁ νοῦς του ἦτο εἰς τὴν σύζυγόν του.

— Τί θὰ λέγῃ ἡ Παρασκευή; ἐπανελάμβανε. Θὰ μᾶς ἔχῃ διὰ χαμένους.

— Μὴ σὲ μέλη, Παντελῆ! Σοῦ ὑπόσχομαι νὰ εἶσαι ὀπίσω αὖριον τὸ πρωῒ. Θὰ τῆς χαρίσω ὅλον τὸ ἀπόλητον χαβιάρι μου, προῖκα διὰ τὸν κληρονόμον ὁποῦ σοῦ ἐτοιμάζει.

Πόσον βραδέως παρήρχοντο τῆς πρωΐας ἐκείνης αἱ ᾧραι! Τὰς περισσοτέρας διῆλθα εἰς τὸν κῆπον τοῦ Ζενάκη. Ὄπισθεν τῆς οἰκίας του, περιφερόμενος ἄνω καὶ κάτω καὶ προσπαθῶν ν' ἀναπλάσω διὰ τῆς φαντασίας

τὰ εἰς τὸν πύργον μας κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην λεγόμενα καὶ τὰς περὶ ἔξαγορᾶς τῆς Δεσποίνης διαπραγματεύσεις. Τὸ τί λέγει ὁ Ζενάκης ἦτο εὐκόλον νὰ τὸ ὑποθέσω, ἀλλὰ τί ἄρα γε ὁ Τοῦρκος ἀποκρίνεται; Δέχεται ἀντάλλαγμα ἢ ἐπιμένει νὰ κρατήσῃ τὴν Χριστιανὴν ὡς μέλλοντα τοῦ χαρεμίου στολισμόν; Καὶ μοῦ ἦναπταν αἱ παρειαὶ καὶ ἠγειρόμην καὶ ἐκαθήμην, πᾶς δὲ κρότος εἰς τὴν οἰκίαν, πᾶσα φωνὴ εἰς τὴν ὁδὸν μοῦ ἐφαίνοντο ὅτι συνέχονται μετῆς Δεσποίνης τὴν λύτρωσιν.

Ἐπὶ τέλους ἐπέστρεψεν ὁ Ζενάκης, δὲν ἐπέστρεψε δὲ μόνος. Τὸν ἤκουσα ὁμιλοῦντα τουρκιστὶ εἰς τὴν αὐλήν. Τίς τὸν συνοδεύει; Ὁ Ἀγᾶς μήπως; Μὴ ἔφερε τὴν Δέσποιναν;...

Ἐκρουπτόμην ὑπὸ τὰ δένδρα τοῦ κήπου, εἶχα δ' ἀντικρὺ μου τὸ παράθυρον τοῦ κοιτῶνος, ὅπου ἦσαν παρατεταγμένα τὰ λύτρα τῆς κόρης. Ἦκουα ὁμιλοῦντας ἐντὸς αὐτοῦ τὸν Ζενάκην καὶ τὸν Τοῦρκον, ἀλλὰ δὲν διέκρινα τί ἔλεγαν. Αἶφνης τοὺς βλέπω πλησιάζοντας εἰς τὸ παράθυρον. Ὁ Ἀγᾶς, Τοῦρκος μεγαλοπρεπῆς, ἐκράτει δίσκον καὶ ἐφαίνετο ἐξετάζων τὸ βάρος του, ὁ δὲ Ζενάκης κρατῶν εἰς τὰς δύο χεῖρας ἄλλα σκεύη τοῦ τὰ ἐπεδείκνυεν. Ἀνεπτερώθησαν αἱ ἐλπίδες μου. Ἐξετάζει ὁ Τοῦρκος, ἄρα δὲν ἀρνεῖται!

Ἀπεσύρθησαν τοῦ παραθύρου καὶ ἤκουσα τὴν φωνὴν τοῦ οἰκοδεσπότη, προστάζοντος νὰ φέρωσι καφέν. Ἦκουσα βραδύτερον ἡν θύραν τῆς αὐλῆς ἀνοιγομένην καὶ τὸν Ζενάκην ἀποχαιρετίζοντα τὸν

Ἄγαῖν. Ἡ θύρα ἐκλείσθη, ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἐκινήθην. Δὲν εἶχα τὸ θάρος νὰ ἐξετάσω τί ἀπέγινεν. Ἦλθεν ὁ Ζενάκης καὶ μὲ ἤρην εἰς τὸν κῆπον.

—Τὰ ἐσυμβιβάσαμεν, Λουκῆ. Πηγαίνει νὰ μᾶς φέρῃ τὴν κόρην. Ἀπόψε θὰ τὴν ἔχωμεν.

Ἐχύθην εἰς τὸν λαιμόν του καὶ τὸν ἐφίλησα καὶ ἔκλαυσα. Διατί ἔκλαια; Μὴ ἡ καρδία γνωρίζει διατί πάλλει; Μὴ ἐπιδέχεται ἀνάλυσιν τῆς ψυχῆς τὸ ἐνδόμυχον αἴσθημα; Δὲν ἦλθα χάριν τῆς Δεσποίνης εἰς Χίον, ἀλλ' ὅμως τότε, ἐνῶ ἐπερίμενα νὰ τὴν φέρῃ ὁ κάτοχός της, μοῦ ἐφαίνετο ὅτι ἡ ζωὴ μου ὀλόκληρος εἰς ἐκείνην συνεκεντροῦτο. Δὲν ἐσκεπτόμην περὶ τοῦ θησαυροῦ οὔτε περὶ τῶν σχεδίων, τὰ ὅποια ἐπὶ τῆς εὐρέσεώς του ἐβάσιζα. Ἐσκεπτόμην μόνον μετὰ πόσης χαρᾶς θὰ φέρω τὴν ὀρφανὴν κόρην εἰς τῆς μητρὸς μου τὰς ἀγκάλας!

Πρὸς τὴν ἐσπέραν ἐπανῆλθεν ὁ Ἄγαῖς φέρων τὴν Δέσποιναν, ἀνεχώρησε δὲ μόνος μὲ τοὺς δύο κοφίλους τοῦ Γιάννη ἐπὶ τοῦ ζώου του. Ἀφοῦ ἀνεχώρησε, μ' ἔκραξεν ὁ Ζενάκης εἰς τὸ δωμάτιόν του.

Ἡ Δέσποινα ἔτρεξε πρὸς ἐμέ, ἅμα εἰσῆλθα. Ἦθελε νὰ ὀμιλήσῃ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ προφέρῃ εἰμὴ μόνον τ' ὄνομά μου· Λουκῆ! Λουκῆ! Καὶ ἔρρεαν τὰ δάκρυά της. Ἔτεινα τὰς χεῖρας. Τὰς ἤρπασε καὶ ἠθέλησε νὰ τὰς φιλήσῃ. Τὴν ἔσυρα ἐπὶ τοῦ στήθους μου, ἀλλὰ δὲν τὴν ἠσπάσθην... Δὲν ἐτόλμησα.

Τὴν αὐτὴν ἐκείνην νύκτα ἀνεχωρήσαμεν ἀπὸ Νεοχωρὶ μετὰ τοῦ Γιάννη. Ὁ ὄνος τοῦ Παντελῆ ἔφερε τὴν Δέσποιναν μετημφισμένην εἰς παῖδα χωρικόν, ἀσφαλείας χάριν. Ἡ καλὴ Παρασκευὴ μᾶς ὑπεδέχθη μετὰ χαρμοσύνων δακρύων, χάρις δὲ εἰς τὸν σύζυγόν της ἀνεκαλύψαμεν εἰς τὸν λιμενίσκον, ὅπου ὁ Κεφάλας

μὲ εἶχεν ἀποβιβάσει, πλοιάριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὴν ἐπομένην ἐσπέραν ἀπεπλεύσαμεν μὲ ἄνεμον οὐριον καὶ τὴν ἐπαύριον πρωτὶ ἀφίχθημεν σῶοι εἰς Τῆνον.

Ἡ χαρὰ τῆς μητρὸς μου, ὅτε μὲ ἐπανεῖδε, δὲν περιγράφεται. Γὰ χαρμόσυνα τότε δάκρυά της ἦσαν τὸ μέτρον ὅσης λύπης ὑπέφερε κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου.

— Δὲν σοῦ ἔφερα τὰ κειμήλιά σου, μάννα μου !

Ἴδου τί σοῦ ἔφερα !

Καὶ ὤθησα τὴν Δέσποιναν πρὸς τὴν ἀγκάλην της. Τὸ ἐγνώριζα ὅτι τὴν ὠδήγουν εἰς μητρὸς ἀγκάλην, τὴν δυστυχῆ ὀρφανήν !

Ἐπανεῖλαβα ἀμέσως τὰς ἐργασίας μου πραγματοποιήσας τὸ πρό τινος ματαιωθὲν σχέδιον τοῦ συνεταιρισμοῦ, καὶ μετέβην εἰς Σῦρον, ὅπου μετ' οὐ πολὺ μετέφερα τὴν οἰκογένειαν. Ὁ Θεὸς ἠυλόγησε τοὺς κόπους μου, ἐπροίκισα καὶ ὑπάνδρευσα τὰς ἀδελφάς μου μετὰ τῶν συνεταιρῶν μου, τέσσαρα δὲ ἔτη μετὰ τὴν τελευταίαν ἐκ Χίου ἀναχώρησίν μου ἐνυμφεύθην, μὲ τὴν εὐχὴν τῆς μητρὸς μου, τὴν Δέσποιναν.

Μετὰ τινα χρόνον ἀνεχώρησα μετ' αὐτῆς καὶ μετέβημεν εἰς Ἀγγλίαν.

Ὁ βίος ἡμῶν διῆλθεν εὐτυχῆς ἕκτοτε, ἀλλ' οὐδέποτε ἐν μέσῳ τῆς ἐπελθούσης εὐημερίας ἐλησμονήσαμεν τῆς νεότητος τὰς δοκιμασίας. Συχνάκις, ὅταν βλέπω στολισμένας τὰς θυγατέρας καὶ τὰς ἐγγόνας μου, τὴν δὲ σύζυγόν μου περικοσμοῦσαν μὲ τοὺς συρμούς τῆς Εὐρώπης τὰς λευκάς της τρίχας, ἐνθυμίζω εἰς αὐτὴν τὸ βρακὶ τὸ ὁποῖον ἐφόρει, ὅτε τὴν ὠδήγουν μετημφιεσμένην ἐπὶ τοῦ ὄνου τοῦ Παντελῆ, καὶ γελῶμεν καὶ οἱ δύο καὶ εὐχαριστοῦμεν ἐκ βάθους καρδίας τὸν Θεόν !

**ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΟΥ**

ΚΑΤΑΚΕΧΩΡΙΣΜΕΝΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

1. Ἀρχαία γεωγραφία Μακεδονίας ὑπὸ Μ. Δήμιτσα.
2. Ἀλφαβητάριον κατὰ τὴν νέαν μέθοδον ὑπὸ Γ. Κωνσταντινίδου.
3. «Ἀναγνώστης» φιλοπονηθεὶς ὑπὸ Γ. Κωνσταντινίδου.
4. «Ἀμοιβὴ τιμιότητος» ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Α. Γ. Π.
5. Περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ Δ. Παπαρρηγοπούλου.
6. Εἰκόνες παιδικοῦ βίου ὑπὸ Ἑλληνίδος μητρὸς.
7. Ἀγροτικὴ σοφία. Συνομιλίας πάππου μετὰ τοὺς γονεὺς αὐτοῦ.
8. Ἐγχειρίδιον στοιχειωδῶν γνώσεων ὑπὸ Μ. Λάμπρου.
9. Περὶ κατωτέρας καὶ μέσης παιδείας ἐν Ἑλλάδι.
10. Ἐγχειρίδιον ὑγιεινῆς σωμασκίας μετὰ σχημάτων κατὰ Schreber ὑπὸ Ἐνιγγ.
11. Οἱ ἐκ μικρῶν τεχνιτῶν μεγάλοι ἄνδρες ὑπὸ Σ. Λάμπρου.
12. Γραμματικὴ τῆς νέας ἑλλην. γλώσσης ὑπὸ Γ. Γεράκη.
13. Ἀλφαβητάριον μέγα ὑπὸ Γ. Κωνσταντινίδου ἔκδ. Β'.
14. Σοφίας ἀπάνθισμα Δ. Δαρβάρεως ἀναθεωρηθέν.
15. Μακεδονικὰ Μ. Δήμιτσα. Μέρος Β'. Τοπογραφία.
16. Ἐγχειρίδιον φυσικῆς ἱστορίας Κ. Κορρε. Μετάφρ. Σ. Μηλιαράκη.
17. Ἱστορία τοῦ Ἑλλην. ἔθνους ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων]πόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὑπὸ Κ. Παπαρρηγοπούλου.
18. Ἐγχειρίδιον ἀναγνωσμ. Ἔτος σχολ. Α'. ὑπὸ Σ. Μωραΐτου.
19. Χωρίον Ῥοδόπης ὑπὸ Βλ. Σκορδέλη.
20. Ἐγχειρίδιον ἀναγνωσμ. Ἔτος σχολ. Β'. ὑπὸ Σ. Μωραΐτου.
21. Ἐγχειρίδιον ἀναγνωσμ. » » Γ'. » » »
22. Χειραγωγία εἰς τὴν καλοκαγαθίαν Δ. Δαρβάρεως διασκευασθεῖσα ὑπὸ Ζ. Ῥώση.
23. Στοιχεῖα φυσιολογίας ὑπὸ Μ. Foster ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ Ν. Καυταντζῆ.
24. Ἀνόργανος παιδαγωγικὴ γυμναστικὴ ὑπὸ Ν. Πύργου.
25. Μαθήματα ἐκ τῆς φυσικῆς ἱστορίας ὑπὸ Σ. Μηλιαράκη.
26. Πίναξ Γεωγραφικὸς τῶν ἡμισφαιρίων.
27. Πίναξ Γεωγραφικὸς τῆς Εὐρώπης.
28. Πίναξ Γεωγραφικὸς τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν.
29. Ἀριθμητικὰ προβλήματα ὑπὸ Σ. Μωραΐτου.
30. Παιδικὴ Βιβλιοθήκη ὑπὸ Α. Χούμη.
31. Χ. Πουλίου Ἀναγνωσματάριον Α'.
32. Χ. » » Β'.
33. Χ. » » Γ'.

34. Στοιχειώδης Γεωγραφία ὑπὸ Σ. Κ. Σακελλαροπούλου.
35. Ὀδηγίαι διὰ τὸ μάθημα τῆς Γεωγραφίας ὑπὸ Σ. Κ. Σ.
36. Γεροστάθης ὑπὸ Λ. Μελά τόμ. Α'.
37. Γεροστάθης ὑπὸ Λ. Μελά τόμ. Β'.
38. Γεροστάθης τόμ. Γ' ὑπὸ Λ. Μελά.
39. Ἐγχειρίδιον Παιδαγωγ. » » »
40. Ἠθικαὶ ὁμιλίαι ἐπὶ τῶν
Κυριακῶν Εὐαγγελίων » » »
41. Χριστιανικαὶ δεήσεις » » »
42. Ἐγκολπ. παιδαγωγ. » » »
43. Ἶσματα πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνοπαίδων.
44. Ἶσματα Ἐκκλησιαστικά.
45. Διδασκαλικὴ ὑπὸ Σ. Μωραΐτου.
46. Ἐγχειρίδιον ἡμιοργ. γυμναστικῆς ὑπὸ Ν. Πύργου.
47. Βίος Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὑπὸ Γ. Παπαγεωργίου.
48. Ἱερὰ Ἱστορία ὑπὸ Σ. Μωραΐτου.
49. Χριστόφορος Λ. Μελά.
50. Χριστιανικὰ Ἶσμάτια Λ. Μελά.
51. Λουκῆς Λάρας Λ. Βικέλα.
52. Πίναξ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Ε' π. Χ. ἑκατονταετηρίδα.
53. Πίναξ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν
διαδόχων αὐτοῦ.
54. Πραματογνωσία Γ. Π. Κεχαγιᾶ.
55. Πίναξ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν δεκάτην ἑκα-
τονταετηρίδα.
56. Φιλοθέου καὶ Εὐγενίου Ἐπιστολαί. Σύντομος περὶ Θεοῦ καὶ
ψυχῆς διδασκαλία ὑπὸ Π. Βραΐλα Ἀρμένη.

ΣΗΜ. Τῶν ἐν τῷ Καταλόγῳ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Συλλόγου καταχωρισμένων βιβλίων τινὰ μὲν ἐξέδωκεν αὐτὸς ὁ Σύλλογος, τὰ δὲ λοιπὰ οἱ συγγραφεῖς, οἵτινες ὑποβαλόντες τὰ βιβλία αὐτῶν ἔλαβον ἀπλῶς τὴν ἔγκρισιν τοῦ Συλλόγου, ἵνα καταχωρισθῶσιν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ αὐτοῦ καὶ φέρωσι μετὰ τοῦ οἰκείου ἀριθμοῦ καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ Συλλόγου.

